

monografieën volkstelling 1971

7

beroepsarbeid door vrouwen in nederland

een benadering vanuit de plaats van de vrouw in gezin
en huishouden

a. b. berends

a. c. boelmans-kleinjan

vakgroep huishoudkunde – landbouwhogeschool wageningen

centraal bureau
voor de
statistiek

stichting interuniversitair
instituut voor sociaal-
wetenschappelijk
onderzoek

centraal bureau voor de statistiek

voorborg:
prinses beatrixlaan 428
2270 AZ voorburg
telefoon: 070-694341

heerlen:
kloosterweg 1
6401 CZ heerlen
telefoon: 045-736666

stichting interuniversitair instituut voor sociaal-wetenschappelijk onderzoek

amsterdam:
o.z. achterburgwal 128
1012 DT amsterdam
telefoon: 020-240075

Kengetal: VTM/1971-7

Key figure: VTM/1971-7

AUTEURSRECHT VOORBEHOUDEN

Het herdrukken van de inhoud van deze publikatie is niet toegestaan, noch geheel, noch gedeeltelijk, noch in de oorspronkelijke, noch in bewerkte vorm, tenzij met schriftelijke machtiging van de Directeur-Generaal van de Statistiek. Het gebruiken van de inhoud van deze publikatie als toelichting of bewijsvoering in een artikel, een boekbespreking of een boek is toegestaan, mits de bron duidelijk en nauwkeurig wordt vermeld.

Verkrijgbaar bij de Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage en de boekhandel.

Obtainable from the Staatsuitgeverij, the Hague and from booksellers.

Prijs: f 27,80 (incl. B.T.W.)

Bestelnummer: 840-071-07

COPYRIGHT RESERVED

Price: f 27,80 (Tax on value added incl.)

Quote nr.: 840-071-07

De opkomst ná de Tweede Wereldoorlog van nationale en regionale planningsinstituten in ons land heeft ertoe geleid, dat de uitkomsten van periodieke Volkstellingen in toenemende mate van betekenis zijn geworden voor het toegepast sociaal-wetenschappelijk onderzoek. Te denken valt hierbij met name aan het beleidsvoorbereidend onderzoek op de terreinen van ruimtelijke ordening, sociaal-economische en sociaal-culturele planning.

Daarentegen heeft tot voor een tiental jaren het gebruik van Volkstellingsuitkomsten voor meer algemene sociaal-wetenschappelijke onderzoeksdoeleinden een overwegend incidenteel karakter gedragen. Dit is wellicht mede het gevolg geweest van het ontbreken van een direct samenwerkingsverband tussen de universitaire onderzoekcentra en het CBS. Weliswaar zijn reeds ter gelegenheid van de Volkstelling 1960 plannen beraamd om te komen tot een meer intensief gebruik van Volkstellingsuitkomsten door de beoefenaren van de sociale wetenschappen, doch door gebrek aan mankracht en middelen konden deze niet worden verwezenlijkt.

Teneinde in deze situatie verandering te brengen heeft in het kader van de voorbereidingsfase van de Volkstelling annex woningtelling 1971 hierover beraad plaats gehad tussen het CBS en vertegenwoordigers van de sociale wetenschappen. Dit heeft ertoe geleid, dat vanaf het begin de sociaal-wetenschappelijke onderzoeksinstituten zijn betrokken bij de opzet van het op basis van de uitkomsten van deze telling samen te stellen tabellenprogramma. Als resultaat van dit overleg is in 1968 door het SISWO een publikatie uitgegeven, waarin de adviezen van de bij het overleg betrokkenen zijn gebundeld. Deze publikatie is verschenen onder de titel: «De Volkstelling 1970. Aanpassingsdesiderata in het perspectief van het sociaal-wetenschappelijk onderzoek».

Nadat door bijzondere omstandigheden de tellingsdatum was verschoven naar het jaar 1971 hebben vervolgens het CBS en SISWO gezamenlijk het initiatief genomen om met inschakeling van daarin geïnteresseerde universitaire onderzoeksinstituten een reeks Volkstellingsmonografieën te bewerkstelligen. Deze monografieën zijn bedoeld om in aanvulling op de gebruikelijke presentatie door het CBS dieper in te gaan op Volkstellingsuitkomsten, daarbij eventueel complementair gebruik makend van andere informatiebronnen.

Bij de opzet van deze reeks kon worden aangesloten op een al eerder voorgenomen samenhangende serie publikaties over gezinssociologische onderwerpen. De voor sociaal onderzoek in Nederland ongebruikelijk grote schaal van het nagestreefde geheel vergde een goede organisatorische voorbereiding, nadrukkelijke en continue aandacht voor de coördinatie en omvangrijke financiële steun.

Voor de organisatie, coördinatie en administratie kon een centraal punt worden gevonden bij SISWO, waar drs. C. J. M. Corver met de projectleiding werd belast. Nadat reeds in een vroeger stadium subsidiëring van de gezinssociologische monografieën werd verkregen van de Ministeries van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk, van Sociale Zaken en van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening, werd in 1971 financiering van de gehele reeks verkregen uit de zo geheten «beleidsruimte», een overheidsfonds voor onderzoek onder verantwoordelijkheid van het Interdepartementaal Overleg Wetenschapsbeleid (IOW). Naast de aldus genoten steun van regeringszijde (ruim vier miljoen gulden) was ook de bijdrage van de participerende onder-

zoekinstellingen aanzienlijk in de vorm van de beschikbaarstelling van onderzoekerstijd en faciliteiten. Van de zijde van het CBS is een team van medewerkers van de Hoofdafdeling Algemene Tellingen betrokken geweest bij het verstrekken van statistisch-inhoudelijke adviezen aan de auteurs, terwijl de Hoofdafdeling Centrale Bewerking technische ondersteuning heeft verleend bij het ontwikkelen van een standaard tabelleerprogramma. Daarnaast is door het CBS een belangrijke bijdrage verleend in de kosten van de publikatie van de monografieën.

De voorliggende publikatie is er een uit een reeks van achttien. De reeks is niet zonder aanzienlijke vertraging voltooid. De oorzaken liggen in belangrijke mate bij moeilijkheden ondervonden bij de verzameling van de gegevens van de Volkstelling 1971 en de bewerking daarvan. De resultaten van het geheel blijven desondanks van belang voor wetenschap en beleid. Voor de grote energie en het doorzettingsvermogen waarmee in de loop der jaren aan het onderzoek is gewerkt, zijn het CBS en SISWO de diverse betrokkenen erkentelijk.

De auteur van het rapport draagt de verantwoordelijkheid voor de wetenschappelijke analyse en de op de basis daarvan getrokken conclusies. Voor de cijfers als zodanig is het CBS verantwoordelijk.

Een tweetal commissies hebben de voortgang en afronding van het hele project begeleid. Allereerst de door de Minister van Wetenschapsbeleid ingestelde Interdepartementale Begeleidingscommissie. Daarnaast opereerde voor de gezinssociologische monografieën (de nummers 1 t/m 11 en 18 uit deze reeks) de Begeleidingscommissie Gezinssociologische Censusedmonografieën onder voorzitterschap van prof. dr. G. A. Kooy. De commissie had in het bijzonder tot taak de onderlinge afstemming van deze monografieën tot een coherent geheel te bewerkstelligen. De concrete werkzaamheden in dit kader werden verricht door een coördinatie-team bestaande uit drs. C. J. M. Corver van SISWO, drs. A. M. van der Heiden van het Sociologisch Instituut van de Rijksuniversiteit te Utrecht en drs. C. de Hoog en dr. ir. L. Th. van Leeuwen, beiden medewerkers van de vakgroep westerse sociologie van de Landbouwhogeschool te Wageningen.

Zijn de vele inspanningen van alle betrokkenen gerechtvaardigd door het eindresultaat? Deze vraag is thans niet te beantwoorden. In reacties die daarover een meer gefundeerd oordeel mogelijk maken, zijn ondergetekenden sterk geïnteresseerd. Intussen hopen wij op een veelvuldig en intensief gebruik van deze monografie.

Prof. dr. P. Thoenes,
Voorzitter Interdepartementale Begeleidingscommissie

Dr. J. G. M. Sterk,
Directeur-Secretaris SISWO

Prof. dr. W. Begeer,
Directeur-Generaal van de Statistiek

Monografieën Volkstelling 1971

1. Huisvestingssituatie in Nederland	W. van der Windt	verschenen
2. Geboorte-intervallen	B. W. Frijling R. Zandanel	verschenen
3. Gescheidenen en verweduwen	A. Olde Daalhuis	verschenen
4. Wederzijdse kenmerken van huwelijkspartners	C. de Hoog	verschenen
5. Laagstgeklasseerden in Nederland	A. A. M. Fiselier H. L. P. R. Kraft	2de kwartaal 1979
6. Een sociaal-demografische analyse van de huwelijks-sluiting in Nederland	G. A. B. Frinking F. W. A. van Poppel	verschenen
7. Beroepsarbeid door vrouwen in Nederland	A. B. Berends A. C. Boelmans-Kleinjan	verschenen
8. Vergrijzing	Th. A. M. Vis	4de kwartaal 1979
9. Ontwikkelingsfasen van het gezin	L. Th. van Leeuwen	3de kwartaal 1979
10. Positie van jongeren t.o.v. het ouderlijk gezin	L. H. Boerma M. J. J. M. Malmberg	2de kwartaal 1979
11. Huishoudenssamenstelling en samenlevingsvormen	C. M. van 't Klooster-van Wingerden	3de kwartaal 1979
12. Onderwijs in Nederland	J. M. Vliegen	4de kwartaal 1979
13. Kerkelijke gezindten	M. M. J. van Hemert	3de kwartaal 1979
14. Groeiende en kwijnende plattelandskernen	J. P. Groot H. Schotanus	4de kwartaal 1979
15. Typologieën van Nederlandse gemeenten naar stedelijkheidsgraad en bevolkingsgroei	R. E. van Engelsdorp Gastelaars W. J. M. Ostendorf Th. M. Guffens J. J. Latten	2de kwartaal 1979
16. Regionale arbeidsmarkten	F. Schuurmans	4de kwartaal 1979
17. Opleiding, beroepen- en werkgelegenheidsstructuur	G. J. M. Conen	4de kwartaal 1979
18. Huishouden, huwelijk en gezin	C. J. M. Corver A. M. van der Heiden C. de Hoog L. Th. van Leeuwen	3de kwartaal 1979

Voorwoord

Het initiatief tot het opstellen van een reeks censusmonografieën werd enkele jaren voordat de Volkstelling van 1971 werd gehouden, door prof. dr. G. A. Kooy genomen.

Terwijl in de afgelopen jaren herhaaldelijk de klacht is geuit, dat té eenzijdig aandacht wordt besteed aan de gehuwde vrouw komt het thans toch wel haast onbegrijpelijk voor dat aanvankelijk alleen de problematiek van de gehuwde vrouwen, die beroepsmatig werkzaam zijn, aan de orde zou worden gesteld. Bij de eerste besprekingen in de gezinssociologische werkgroep werd het project dan ook reeds spoedig uitgebreid tot de huidige vraagstelling: het verrichten van beroepsarbeid door vrouwen.

Binnen de werkgroep censusmonografieën, die op grond van het voorstel van de voorzitter was gevormd, werd een aantal besprekingen gevoerd over de opzet. Vanuit de onderzoeksdoeleinden van de (toenmalige) afdeling Huishoudkunde lag het voor de hand dat voor ons onderwerp het verrichten van beroepswerkzaamheden door vrouwen allereerst gezien zou worden in verband met de vanoudsher aan de vrouw toebedachte rol van huisvrouw, echtgenote en moeder. Het aan deze rolverwachtingen gerelateerde rolgedrag is daarbij in sterke mate geconditioneerd door het feit of de vrouw al dan niet gehuwd is en daarnaast of er al dan geen kinderen zijn. Deze positie in het gezin/huishouden is dan ook uitgangspunt voor een eerste onderscheiding van vrouwen in verschillende categorieën.

Door het uitstel van de Volkstelling tot 1971 en de vertragingen, die bij de oplevering van de resultaten optraden werd in 1972 door de groep van auteurs besloten een interimrapport op te stellen. Hierin werd behoudens enkele summiere en voorlopige uitkomsten van de Volkstelling, reeds bestaand statistisch materiaal en onderzoek uit binnen- en buitenland bijeengebracht. Deze rapporten verschenen in 1974 en 1975.

Daar het onderhavige rapport beschouwd kan worden als uitvoering van het gelijknamige interimrapport, dat in 1974 verscheen, gaat onze dank allereerst uit naar mw. Beuckens-Vries, als co-auteur van het betreffende rapport. Wanneer wij in het volgende met name diegenen noemen, die tot de totstandkoming van deze monografie daadwerkelijk hebben bijgedragen, willen wij geenszins de velen te kort doen, die ons door hun belangstelling hebben aangemoedigd.

Van de zijde van het CBS hebben wij veel medewerking ontvangen, in het bijzonder in de vorm van adviezen van mw. Knol en de heer Biezeman. De heer Van Schaijck is ons enkele maanden tot steun geweest bij het moeizame werk de grote hoeveelheid tabellen te percenteren. Mw. Thien heeft een bijdrage geleverd doordat zij zich heeft bezig gehouden met het beroepsmatig werkzaam zijn van de verweduwde en gescheiden vrouwen, twee categorieën waarvan de analyse door het gebrek aan aanvullend materiaal geen dankbare opdracht genoemd kan worden. Mw. Aldershoff zijn wij erkentelijk voor de inzet, waarmee zij een aantal aspecten van de werkende vrouwen in Zweden heeft bestudeerd. Zij heeft daarmee een ons inziens zinvolle aanvulling geleverd over de situatie in een land, dat met betrekking tot het vraagstuk van de werkende vrouw een eigen plaats inneemt waarmee wij door de taalbarrière vrijwel onbekend zijn. ('Beroepsarbeid door vrouwen in Zweden', is verschenen als een publikatie van de vakgroep Huishoudkunde, nummer 1978/1).

Het omvangrijke materiaal heeft ook voor de uitvoering veel werk met zich meegebracht. Naast de grote bereidwilligheid, die wij hebben ondervonden van de afdeling tekstverwerking en de offsetdrukkerij van de Landbouwhogeschool richt onze dank zich in het bijzonder tot mw. Andela en mw. Van de Westeringh van de vakgroep Huishoudkunde.

Amsterdam/Wageningen, mei 1978

A. B. Berends
A. C. Boelmans-Kleinjan

Inhoud

Summary		XXIII
1.	Doel en opzet van het onderzoek	1
1.1.	Inleiding	1
1.2.	Doel van het onderzoek	2
1.3.	Probleemstelling; enkele notities bij de doeleinden van het onderzoek	5
1.4.	Zorg voor huishouding en gezin	10
1.5.	Opzet van de studie	11
2.	Beroepsarbeid door ongehuwde vrouwen	15
2.1.	Inleiding	15
2.2.	Ongehuwde vrouwelijke beroepsbevolking in Volks- en Arbeidskrachtentellingen	17
2.3.	Ongehuwde vrouwelijke bevolking en overige variabelen	19
2.4.	Ongehuwde vrouwelijke bevolking \geq 15 jaar zonder beroep	20
2.5.	Nabeschuwing	22
3.	Beroepsarbeid door gehuwde vrouwen	23
3.1.	Inleiding	23
3.2.	Leeftijd	27
3.3.	Ontwikkelingsfase van het gezin	29
3.3.1.	De invloed van het al of niet hebben van kinderen en de afhankelijkheid/onafhankelijkheid van de kinderen; veranderingen vanaf 1960	30
3.3.2.	Beroepsarbeid door gehuwde vrouwen naar aspecten van de gezinssituatie anno 1971	33
3.4.	Sociale groep van de echtgenoot	36
3.5.	Buitenshuis werkende gehuwde vrouwen	43
3.6.	Inkomen van de echtgenoot	45
3.7.	Duur van de werkweek	48
3.8.	Opleidingsniveau	58
3.9.	Urbanisatiegraad	60
3.10.	Positie in het bedrijf, sociale groep en beroepstak	64
3.11.	Overige variabelen	64
3.12.	Nabeschuwing	64
4.	Beroepsarbeid door gescheiden en verweduwde vrouwen	69
4.1.	Inleiding	69
4.2.	Gescheiden vrouwen	72
4.3.	Verweduwde vrouwen	78
5.	Beroepsarbeid door vrouwen, algemeen	83
5.1.	Inleiding	83
5.2.	Enkele ontwikkelingen	83
6.	Nabeschuwing	101

Bijlagen	107
Tabellen	109
A. Vraagstelling	149
B. Definities	155
C. Steekproefverantwoording	161
Geraadpleegde literatuur	163

Tabellen

1. Deelneming aan beroepsarbeid van ongehuwde vrouwen naar leeftijd, 1960 en 1971	18	18. Mannelijke gezinshoofden naar sociale groep en de positie in het bedrijf van de echtgenote, 1960 en 1971, in procenten	40
2. Ongehuwde vrouwelijke beroepsbevolking naar positie in het bedrijf, 1960 en 1971, in procenten	19	19. Meewerkende echtgenotes in landbouw-, winkel- en overige bedrijven, absoluut en in procenten van alle gehuwde werkende vrouwen, 1947, 1960 en 1971	40
3. Ongehuwde vrouwelijke bevolking met en zonder beroep van 25-64 jaar, 1971 en 1973, in procenten	19	20. Meewerkende echtgenotes naar leeftijd, 1960 en 1971, in procenten	42
4. Ongehuwde vrouwelijke bevolking \geq 15 jaar, die noch een beroep uitoefenen, noch dag- onderwijs volgen, naar positie in het huishouden, 1971, in procenten	21	21. Meewerkende echtgenotes naar opleidingsniveau, 1971, in procenten	42
5. Deelneming aan beroepsarbeid van gehuwde vrouwen \geq 14/15 jaar naar leeftijd, 1960, 1971 en 1975	28	22. Deelneming aan beroepsarbeid van gehuwde vrouwen, totaal en buitenshuis werkend, naar leeftijd, 1960 en 1971	43
6. Deelneming aan beroepsarbeid van gehuwde vrouwen 15-64 jaar, zonder kinderen, met (o.m.) afhankelijke kinderen en met uitsluitend onafhankelijke kinderen, 1960 en 1971	30	23. Absolute aantallen en deelnemingspercentages van buitenshuis werkende gehuwde vrouwen, samenwonend met echtgenoot, 1947, 1960 en 1971	45
7. Deelneming aan beroepsarbeid van gehuwde vrouwen 15-64 jaar, zonder kinderen, met (o.m.) afhankelijke kinderen en met uitsluitend onafhankelijke kinderen, 1960 en 1971 (1960 = 100)	31	24. Deelneming aan beroepsarbeid van gehuwde vrouwen \geq 15 jaar naar ontwikkelingsfase van het gezin en sociale groep van de echtgenoot, 1971	46
8. Gehuwde vrouwen met beroep, zonder kinderen, met (o.m.) afhankelijke kinderen en met uitsluitend onafhankelijke kinderen naar positie in het bedrijf van de echtgenoot, 1960 en 1971, in procenten	31	25. Deelneming aan beroepsarbeid van gehuwde vrouwen naar het inkomen van de man (loon-trekkende, excl. hogere ambtenaar en land-arbeider), 1960	47
9. Gehuwde vrouwen met beroep, zonder kinderen, met (o.m.) afhankelijke kinderen en met uitsluitend onafhankelijke kinderen, 1960 en 1971, absoluut en in procenten	31	26. Deelneming aan beroepsarbeid van gehuwde vrouwen naar het inkomen van de man (middellbare en lagere employés en arbeiders, exclusief landarbeiders), 1971	47
10. Buitenshuis werkende gehuwde vrouwen naar leeftijdsklasse man en aantal kinderen (1964 = 100)	32	27. Deelneming aan beroepsarbeid van gehuwde vrouwen naar ontwikkelingsfase van het gezin en inkomen van de echtgenoot, 1971	48
11. Buitenshuis werkende gehuwde vrouwen naar leeftijdsklasse man en aantal kinderen (1967 = 100)	32	28. Buitenshuis werkende gehuwde vrouwen, naar volledige respectievelijk gedeeltelijke werkweek en aanwezigheid van kinderen, 1960 en 1971, in procenten	52
12. Gehuwde vrouwen met beroep naar gezins-situatie, 1960 en 1971, absoluut en in procenten	33	29. Werkende gehuwde vrouwen (inclusief meewerkende echtgenoten) naar duur van de werkweek en ontwikkelingsfase van het gezin, 1971, in procenten	52
13. Gehuwde vrouwen naar gezinsfase, totaal en met beroep, 1971, absoluut, in procenten en deelnemingspercentages	34	30. Gehuwde vrouwen met beroep (inclusief meewerkende echtgenotes) naar duur van de werkweek en leeftijd jongste kind, 1971, in procenten	53
14. Gehuwde vrouwen 15-64 jaar met en zonder beroep naar ontwikkelingsfase van het gezin, 1971, absoluut en in procenten	35	31. Sociale groep van de gehuwde vrouw (arbeiders en employés) naar gedeeltelijke respectievelijk volledige werkweek, 1960 en 1971, in procenten	54
15. Gehuwde vrouwen \geq 15 jaar, met en zonder beroep, met thuiswonende kinderen, naar ontwikkelingsfase van het gezin, 1971, absoluut en in procenten	35	32. Buitenshuis werkende gehuwde vrouwen naar opleidingsniveau en duur van de werkweek, 1971, in procenten	54
16. Deelneming aan beroepsarbeid van gehuwde vrouwen \geq 15 jaar naar leeftijd en aantal van het jongste kind, 1971	36	33. Buitenshuis werkende gehuwde vrouwen naar leeftijd en duur van de werkweek, 1971, in procenten	55
17. Gehuwde vrouwelijke bevolking \geq 15 jaar en gehuwde vrouwelijke beroepsbevolking \geq 15 jaar naar sociale groep van de echtgenoot, 1971, absoluut en in procenten per categorie	37	34. Duur van de werkweek buitenshuis werkende gehuwde vrouwen, samenwonend met echtgenoot, naar beroepstak, 1971, in procenten	55

36.	Deelneming aan beroepsarbeid van gehuwde vrouwen naar ontwikkelingsfase van het gezin en opleidingsniveau, 1971	59	60.	Deelneming aan beroepsarbeid van de vrouwelijke bevolking \geq 15 jaar per leeftijdsklasse, 1973, 1975 en 1977	86	9.	Vrouwelijke beroepsbevolking per positie in het bedrijf, in procenten van de totale vrouwelijke beroepsbevolking, 1899, 1909, 1920, 1930, 1947, 1960 en 1971	97	15.	Vrouwelijke bevolking \geq 15 jaar werkzaam in loondienst naar positie in het huishouden en duur van de werkweek (definitie 1971) absoluut, 1971	123
36.	Deelneming aan beroepsarbeid van gehuwde vrouwen naar aantallen kinderen in het gezin en opleidingsniveau, 1971	60	61.	Deelneming aan beroepsarbeid van de vrouwelijke bevolking \geq 14/15 jaar en 15-64 jaar naar burgerlijke staat en leeftijd, 1960 en 1971	87				16.	Vrouwelijke bevolking \geq 15 jaar werkzaam als zelfstandige naar positie in het huishouden en duur van de werkweek, (definitie 1971), absoluut, 1971	124
37.	Buitenshuis werkende gehuwde vrouwen, samenwonend met echtgenoot, naar urbanisatiegraad van de woongemeente, 1971, absoluut en in procenten, van het totaal en van het totaal per categorie	63	62.	Vrouwelijke beroepsbevolking \geq 15 jaar naar leeftijd en opleidingsniveau, 1971, in procenten	90	Kaarten			17.	Vrouwelijke bevolking \geq 15 jaar werkzaam als meewerkend gezinslid naar positie in het huishouden en afstand tot het werk, absoluut, (definitie 1971), absoluut, 1971	125
38.	Gehuwde vrouwen met beroep naar ontwikkelingsfase van het gezin en urbanisatiegraad van de woongemeente, 1971, in procenten	63	63.	Deelneming aan beroepsarbeid vrouwelijke bevolking \geq 15 jaar per burgerlijke staat, naar opleidingsniveau, 1971	91	1.	Deelneming aan beroepsarbeid buitenshuis van gehuwde vrouwen, werkzaam in een volledige werkweek (definitie 1971) per nodaal gebied, 1971	56	18.	Vrouwelijke bevolking met beroep \geq 15 jaar naar positie in het huishouden en sociale groep, absoluut, 1971	126
39.	Gehuwde vrouwen, samenwonend met echtgenoot, naar positie in het bedrijf, 1960 en 1971, in procenten	64	64.	Vrouwelijke beroepsbevolking \geq 15 jaar naar opleidingsniveau, 1971 en 1975, in procenten	91	2.	Deelneming aan beroepsarbeid buitenshuis van gehuwde vrouwen, werkzaam in een gedeeltelijke werkweek (definitie 1971) per nodaal gebied, 1971	57	19.	Vrouwelijke bevolking \geq 15 jaar werkzaam in loondienst naar positie in het huishouden en afstand tot het werk, absoluut, 1971	128
40.	Sociale groep van de man, samenwonend met echtgenote, naar sociale groep van de echtgenote, 1971, in procenten	65	65.	Deelneming aan beroepsarbeid gehuwde vrouwelijke bevolking, samenwonend met echtgenoot, gescheiden en verweduwde gezinshoofden, naar aantallen kinderen, 1971	92	3.	Deelneming aan beroepsarbeid buitenshuis van gehuwde vrouwen per nodaal gebied, 1971	62	20.	Vrouwelijke bevolking \geq 15 jaar zelfstandig werkzaam naar positie in het huishouden en afstand tot het werk, absoluut, 1971	129
41.	Gescheiden vrouwen, gescheiden gezinshoofden en verweduwde vrouwen en verweduwde gezinshoofden, naar de belangrijkste bron van levensonderhoud, 1971, in procenten	70	66.	Deelneming aan beroepsarbeid gehuwde vrouwelijke bevolking, samenwonend met echtgenoot, gescheiden en verweduwde gezinshoofden, naar leeftijd van het jongste kind, 1971	93	4.	Deelneming aan beroepsarbeid buitenshuis van gehuwd geweest zijnde vrouwen per nodaal gebied, 1971	82	21.	Vrouwelijke bevolking \geq 15 jaar werkzaam als meewerkend gezinslid naar positie in het huishouden en afstand tot het werk, absoluut, 1971	130
42.	Gescheiden vrouwen en gescheiden gezinshoofden naar leeftijd, 1960 en 1971, in procenten	73	67.	Vrouwelijke beroepsbevolking \geq 15 jaar en vrouwelijke beroepsbevolking \geq 15 jaar, werkzaam in loondienst, naar duur van de werkweek, 1971, in procenten	93				22.	Vrouwelijke bevolking \geq 15 jaar met beroep naar positie in het huishouden en beroepstak, absoluut, 1971	131
43.	Deelneming aan beroepsarbeid van gescheiden vrouwen, naar leeftijd, 1960 en 1971	74	68.	Vrouwelijke beroepsbevolking \geq 15 jaar naar sociale groep en duur van de werkweek, absoluut en in procenten per sociale groep en per burgerlijke staat, 1971	94	Bijlagen			23.	Gescheiden gezinshoofden met en zonder beroep, onder en boven 35 jaar, naar ontwikkelingsfase van het gezin, absoluut en in procenten, 1971	132
44.	Deelneming aan beroepsarbeid van gescheiden vrouwen, naar leeftijd, 1960 en 1971	75	69.	Vrouwelijke beroepsbevolking \geq 15 jaar, totaal en met kinderen, naar burgerlijke staat en duur van de werkweek, 1971	96	1.	Vrouwelijke bevolking \geq 15 jaar naar positie in het huishouden en soort van werkzaamheid, absoluut, 1971	109	24.	Gescheiden gezinshoofden met beroep, onder en boven 35 jaar, naar ontwikkelingsfase van het gezin, absoluut en in procenten, 1971	133
45.	Deelneming aan beroepsarbeid van gescheiden vrouwen en gescheiden gezinshoofden, 1960 en 1971	75	70.	Vrouwelijke beroepsbevolking \geq 15 jaar naar duur van de werkweek en afstand tot het werk, 1971, in procenten	96	2.	Vrouwelijke bevolking \geq 15 jaar naar positie in het huishouden en soort van werkzaamheid, in procenten, 1971	110	25.	Verweduwde gezinshoofden met en zonder beroep, naar ontwikkelingsfase van het gezin, absoluut en in procenten, 1971	134
46.	Deelneming aan beroepsarbeid van gescheiden vrouwen en gescheiden gezinshoofden, naar opleidingsniveau, 1971	76	71.	Vrouwelijke beroepsbevolking \geq 15 jaar naar positie in het bedrijf, totaal en per burgerlijke staat, 1971, in procenten	96	3.	Vrouwelijke bevolking \geq 15 jaar naar positie in het huishouden en leeftijd, absoluut, 1971	111	26.	Gehuwde vrouwen met beroep naar positie in het bedrijf en ontwikkelingsfase van het gezin, 1960 en 1971	135
47.	Deelneming aan beroepsarbeid van gescheiden gezinshoofden naar leeftijd van het jongste kind, 1971	76	72.	Vrouwelijke beroepsbevolking \geq 14/15 jaar naar sociale groep, 1947, 1960 en 1971, absoluut en in procenten	98	4.	Deelneming aan beroepsarbeid vrouwelijke bevolking \geq 15 jaar naar positie in het huishouden en opleidingsniveau, 1971	112	27.	Deelnemingspercentages gehuwde vrouwen met beroep, samenwonend met echtgenoot, naar opleidingsniveau en ontwikkelingsfase van het gezin, 1971	136
48.	Deelneming aan beroepsarbeid van gescheiden gezinshoofden naar aantallen kinderen, 1971	76	73.	Vrouwelijke beroepsbevolking \geq 14/15 jaar naar sociale groep, 1960 en 1971, in procenten	98	5.	Vrouwelijke bevolking \geq 15 jaar met beroep naar positie in het huishouden en opleidingsniveau, absoluut, 1971	114	28.	Vrouwelijke bevolking en vrouwelijke beroepsbevolking \geq 14/15 jaar naar sociale groep man en afhankelijkheid/onafhankelijkheid van de kinderen, absoluut en in procenten, 1960 en 1971	137
49.	Gescheiden vrouwen en gescheiden gezinshoofden met beroep naar duur van de werkweek, 1971, in procenten	77	74.	Vrouwelijke beroepsbevolking \geq 14/15 jaar naar beroepstak, 1960 en 1971, absoluut en in procenten	99	6.	Deelneming aan beroepsarbeid vrouwelijke bevolking \geq 15 jaar naar positie in het huishouden en opleidingsniveau, 1971	115	29.	Vrouwelijke bevolking en vrouwelijke beroepsbevolking \geq 14 jaar naar sociale groep man en gezinssituatie, 1960	139
50.	Gescheiden gezinshoofden met beroep, naar leeftijd jongste kind en duur van de werkweek, 1971, in procenten	77				7.	Vrouwelijke bevolking \geq 15 jaar naar positie in het huishouden en bron van levensonderhoud, absoluut, 1971	117	30.	Vrouwelijke bevolking en vrouwelijke beroepsbevolking \geq 15 jaar naar sociale groep man en gezinssituatie, 1971	141
51.	Deelneming aan beroepsarbeid van verweduwde vrouwen, naar leeftijd, 1960 en 1971	78	Grafieken			8.	Deelneming aan beroepsarbeid vrouwelijke bevolking \geq 15 jaar met beroep naar positie in het huishouden en urbanisatiegraad, absoluut, 1971	119	31.	Deelnemingspercentages buitenshuis werkende gehuwde vrouwen, samenwonend met echtgenoot en deelnemingspercentages buitenshuis werkende gehuwd geweest zijnde vrouwen, per nodaal gebied, 1971	144
52.	Deelneming aan beroepsarbeid van verweduwde vrouwen, naar leeftijd, 1960 en 1971	78	1.	Deelneming aan beroepsarbeid van ongehuwde vrouwen naar leeftijd, 1960 en 1971	18	9.	Vrouwelijke bevolking \geq 15 jaar naar positie in het huishouden en opleidingsniveau, 1971	116	32.	Deelnemingspercentages en absolute aantallen buitenshuis werkende gehuwde vrouwen, samenwonend met echtgenoot, werkzaam in een gedeeltelijke, respectievelijk volledige werkweek, per nodaal gebied, 1971	146
53.	Deelneming aan beroepsarbeid van verweduwde vrouwen en verweduwde gezinshoofden, naar leeftijd, 1960 en 1971	79	2.	Deelneming aan beroepsarbeid van gehuwde vrouwen naar leeftijd, 1960, 1971 en 1975	28	10.	Vrouwelijke bevolking \geq 15 jaar met beroep naar positie in het huishouden en bron van levensonderhoud, absoluut, 1971	118			
54.	Deelneming aan beroepsarbeid van verweduwde gezinshoofden naar leeftijd, 1971	80	3.	Deelneming aan beroepsarbeid van gehuwde vrouwen, exclusief medewerkende echtgenotes) naar leeftijd, 1947, 1960 en 1971	44	11.	Vrouwelijke bevolking \geq 15 jaar naar positie in het huishouden en opleidingsniveau, absoluut, 1971	120			
55.	Deelneming aan beroepsarbeid van verweduwde vrouwen en verweduwde gezinshoofden naar opleidingsniveau, 1971	80	4.	Deelneming aan beroepsarbeid van gescheiden vrouwen naar leeftijd, 1960 en 1971	74	12.	Deelneming aan beroepsarbeid vrouwelijke bevolking \geq 15 jaar naar positie in het huishouden en urbanisatiegraad, 1971	121			
56.	Deelneming aan beroepsarbeid van verweduwde gezinshoofden naar leeftijd jongste kind, 1971	81	5.	Deelneming aan beroepsarbeid van verweduwde vrouwen naar leeftijd, 1960 en 1971	79	13.	Vrouwelijke bevolking \geq 15 jaar met beroep naar positie in het huishouden en opleidingsniveau, absoluut, 1971	122			
57.	Deelneming aan beroepsarbeid van verweduwde gezinshoofden naar aantallen kinderen, 1971	81	6.	Deelneming aan beroepsarbeid vrouwelijke bevolking naar leeftijd, 1947, 1960 en 1971	83	14.	Vrouwelijke bevolking \geq 15 jaar naar positie in het huishouden en duur van de werkweek (definitie 1971), absoluut, 1971				
58.	Vrouwelijke bevolking en vrouwelijke beroepsbevolking \geq 14/15 jaar, 1947, 1960 en 1971, absoluut, in procenten en in procenten per burgerlijke staat	84	7.	Percentages vrouwen met beroep per burgerlijke staat en leeftijd, 1960	88						
59.	Deelneming aan beroepsarbeid van de vrouwelijke bevolking \geq 14/15 jaar per leeftijdscategorie, 1947, 1960 en 1971	85	8.	Percentages vrouwen met beroep per burgerlijke staat en leeftijd, 1971	89						

Monographs Census 1971

1. Housing situation in the Netherlands	W. van der Windt	appeared
2. Rate of fertility	B. W. Frijling R. Zandanel	appeared
3. Divorced and widowed persons	A. Olde Daalhuis	appeared
4. Mutual characteristics of married persons	C. de Hoog	appeared
5. Households with low incomes	A. A. M. Fiselier H. L. P. R. Kraft	2nd quarter 1979
6. Nuptiality in the Netherlands	G. A. B. Frinking F. W. A. van Poppel	appeared
7. Economic activity of women in the Netherlands	A. B. Berends A. C. Boelmans-Kleinjan	appeared
8. Aging in the Netherlands	Th. A. M. Vis	4th quarter 1979
9. Family life-cycle	L. Th. van Leeuwen	3rd quarter 1979
10. Preadults in relation to their families	L. H. Boerma M. J. J. M. Malmberg	2nd quarter 1979
11. Various compositions of households	C. M. van 't Klooster- van Wingerden	3rd quarter 1979
12. Education in the Netherlands	J. M. Vliegen	4th quarter 1979
13. Religious denomination	M. M. J. van Hemert	3rd quarter 1979
14. Growing and declining villages in the Netherlands	J. P. Groot H. Schotanus	4th quarter 1979
15. Typologies of municipalities based on degree of urbanization and growth of population	R. E. van Engelsdorp Gastelaars W. J. M. Ostendorf Th. M. Guffens J. J. Latten	2nd quarter 1979
16. Regional labour markets	F. Schuurmans	4th quarter 1979
17. Education, occupation and employment	G. J. M. Conen	4th quarter 1979
18. Households, marriages and families	C. J. M. Corver A. M. van der Heiden C. de Hoog L. Th. van Leeuwen	3rd quarter 1979

Contents

Summary	XXIII
1. Object and planning of the research	1
1.1. Introduction	1
1.2. Object of the analysis	2
1.3. Problem statement; some notes to the purposes of the analysis	5
1.4. Household activities and care for children	10
1.5. Planning of the report	11
2. Economic activity of single women	15
2.1. Introduction	15
2.2. Single economically active female population in Census and Labour force sample surveys	17
2.3. Single economically active female population and other variables	19
2.4. Single economically inactive population	20
2.5. Epilogue	22
3. Married economically active women	23
3.1. Introduction	23
3.2. Age	27
3.3. Phase of development	29
3.3.1. The influence of independent and/or dependent children residing with the family; changes since 1960	30
3.3.2. Married economically active women by aspects of the situation of the family in the year 1971	33
3.4. Socio-economic status of the husband	36
3.5. Married economically active female population (family workers excluded)	43
3.6. Income of husband	45
3.7. Full-time or part-time employment	48
3.8. Educational level	58
3.9. Degree of urbanization	60
3.10. Occupational status, socio-economic group and branch of occupation	64
3.11. Other variables	64
3.12. Epilogue	64
4. Divorced and widowed economically active women	69
4.1. Introduction	69
4.2. Divorced women	72
4.3. Widowed women	78
5. Economically active women, general remarks	83
5.1. Introduction	83
5.2. Some developments	83

6.	Epilogue	101
	Appendices	107
	Tables	109
A.	Questionnaire	149
B.	Definitions	155
C.	Statistical Justification	161
	Bibliography	163

Tables

1.	Activity rates for economically active single women by age, 1960 and 1971	18	21.	Married family workers by educational level, 1971 (%)	42
2.	Economically active single women by occupational status, 1960 and 1971 (%)	19	22.	Activity rates for married economically active women, inclusive and exclusive of family workers, by age, 1960 and 1971	43
3.	Economically active and inactive single women of 25-64 years, 1971 and 1973 (%)	19	23.	Numbers and activity rates of married economically active women (family workers excluded), husband present, 1947, 1960 and 1971	45
4.	Economically and educationally inactive single women 15 years and over by position in the household, 1971 (%)	21	24.	Activity rates for married economically active women by family life-cycle and socio-economic group of the husband, 1971	46
5.	Activity rates for married women 14/15 years and over by age, 1960, 1971 and 1975	28	25.	Activity rates for married economically active women by income of the husband (employees without higher functionaries and agricultural labourers), 1971	47
6.	Activity rates for married women of 15-64 years by presence of independent and/or dependent children residing with the family, 1960 and 1971	30	26.	Activity rates for married economically active women by income of the husband (middle and lower employees and wage-earners, excluding agricultural labourers), 1971	47
7.	Activity rates for married women of 15-64 years by presence of independent and/or dependent children residing with the family, 1960 and 1971 (1960 = 100)	31	27.	Activity rates for married economically active women by family life-cycle and income of the husband, 1971	48
8.	Married economically active women, husband present, and presence of independent and/or dependent children residing with the family, 1960 and 1971 (%)	31	28.	Married economically active women (family workers excluded), husband present, by full-time or part-time employment and presence of children, 1960 and 1971 (%)	52
9.	Married economically active women, husband present, and presence of independent and/or dependent children residing with the family, 1960 and 1971 (%)	31	29.	Married economically active women (family workers included), by full-time or part-time employment and family life-cycle, 1971 (%)	52
10.	Married economically active women (family workers excluded) by age of husband and number of children (1964 = 100)	32	30.	Married economically active women (family workers included), by full-time or part-time employment and age youngest child, 1971 (%)	53
11.	Married economically active women (family workers excluded) by age of husband and number of children (1967 = 100)	32	31.	Married economically active women by socio-economic group (working-women and employees) by full-time or part-time employment, 1960 and 1971 (%)	54
12.	Married economically active women by situation of the family, absolute and percentages, 1960 and 1971	33	32.	Married economically active women (family workers excluded) by educational level and full-time or part-time employment, 1971 (%)	54
13.	Married economically active women by family-cycle, absolute, percentages and activity rates, 1971	34	33.	Married economically active women (family workers excluded) by age and full-time or part-time employment, 1971 (%)	55
14.	Married economically active and inactive women of 15-64 years by family life-cycle, absolute and percentages, 1971	35	34.	Married economically active women (family workers excluded), husband present, by division of industry and full-time or part-time employment, 1971 (%)	55
15.	Married economically active and inactive women with children residing with the family, absolute and percentages, 1971	35	35.	Activity rates for married economically active women by family life-cycle and educational level, 1971	59
16.	Activity rates for married economically active women by age and birth order of the youngest child, 1971	36	36.	Activity rates for married economically active women by number of children and educational level, 1971	60
17.	Married economically active and inactive women by socio-economic status of the husband, absolute and activity rates, 1971	37	37.	Married economically active women (family workers excluded), husband present, by degree of urbanization, absolute and activity rates, 1971	63
18.	Male heads of family by socio-economic status and the occupational status of the husband, 1960 and 1971 (%)	40	38.	Married economically active women by degree of urbanization and family life-cycle, 1971 (%)	63
19.	Family workers in agricultural, shops and other enterprises, absolute and as a percentage of all married women, 1947, 1960 and 1971	40			
20.	Married family workers by age, 1960 and 1971 (%)	42			

39.	Married economically active women, husband present, by occupational status, 1960 and 1971 (%)	64
40.	Socio-economic group of the husband, spouse present, by socio-economic group of the wife, 1971 (%)	65
41.	Divorced women, divorced female heads of the household, widowed women and divorced female heads of the household, by main source of income, 1971 (%)	70
42.	Divorced women and divorced female heads of the household by age, 1960 and 1971 (%)	73
43.	Activity rates for divorced economically active women by age, 1960 and 1971	74
44.	Activity rates for divorced economically active women by age, 1960 and 1971	75
45.	Activity rates for divorced economically active women and divorced economically active female heads of the household, 1960 and 1971	75
46.	Percentages and activity rates for divorced economically active women and divorced female heads of the household, by educational level, 1971	76
47.	Activity rates for divorced economically active heads of the household, by age of the youngest child, 1971	76
48.	Activity rates for divorced economically active heads of the household, by number of children, 1971	76
49.	Divorced women and divorced female heads of the household by full-time or part-time employment, 1971 (%)	77
50.	Divorced economically active women by age of the youngest child and full-time or part-time employment, 1971 (%)	77
51.	Percentages and activity rates for widowed economically active women, by age, 1960 and 1971	78
52.	Activity rates for widowed economically active women by age, 1960 and 1971	78
53.	Activity rates for widowed economically active women and widowed female heads of the household, by age, 1960 and 1971	79
54.	Activity rates for widowed female heads of the household by age, 1971	80
55.	Percentages and activity rates for widowed economically active women and widowed female heads of the household, by educational level, 1971	80
56.	Activity rates for widowed economically active female heads of the household by age of the youngest child, 1971	81
57.	Activity rates for widowed economically active female heads of the household, by number of children, 1971	81
58.	Female population and economically active female population 14/15 years and over, absolute, percentages and activity rates, 1947, 1960 and 1971	84
59.	Activity rates for female population 14/15 years and over, by age, 1947, 1960 and 1971	85
60.	Activity rates for female population by age, 1973, 1975 and 1977	86
61.	Activity rates for female population 14/15 years and over and 15-64 years by marital status and age, 1960 and 1971	87
62.	Female economically active population, by educational level, 1971 (%)	90
63.	Activity rates for female economically active population, by educational level and marital status, 1971	91

64.	Female economically active population by educational level, 1971 and 1975 (%)	91
65.	Activity rates for married economically active women, husband present, divorced and widowed female heads of the household, by number of children, 1971	92
66.	Activity rates for married economically active women, husband present, divorced and widowed economically active female heads of the household, by age of the youngest child, 1971	93
67.	Economically active female population and economically active female population, active in paid employment, by part-time or full-time employment, 1971 (%)	93
68.	Economically active female population by socio-economic group and part-time or full-time employment, numbers and percentages by socio-economic group and marital status, 1971 (%)	94
69.	Economically active female population, total and with children, by marital status and part-time or full-time employment, 1971 (%)	95
70.	Economically active female population, by part-time or full-time employment and distance to work, 1971 (%)	96
71.	Economically active female population, total and by marital status and occupational status, 1971 (%)	96
72.	Economically active female population by socio-economic status, absolute figures and percentages, 1947, 1960 and 1971	98
73.	Economically active female population by socio-economic status, 1960 and 1971 (%)	98
74.	Economically active female population, by branch of industry, absolute figures and percentages, 1960 and 1971	99

Graphs

1.	Activity rates for single women, by age, 1960 and 1971	18
2.	Activity rates for married women, by age, 1960, 1971 and 1975	28
3.	Activity rates for married women, husband present (family workers excluded), by age, 1947, 1960 and 1971	44
4.	Activity rates for divorced women, by age, 1960 and 1971	74
5.	Activity rates for widowed women, by age, 1960 and 1971	79
6.	Activity rates for women, by age, 1947, 1960 and 1971	83
7.	Activity rates for women, by age and marital status, 1960	88
8.	Activity rates for women, by age and marital status, 1971	89
9.	Economically active female population, by occupational status, 1899, 1909, 1920, 1930, 1947, 1960 and 1971	97

Maps

1.	Activity rates for married women (family workers excluded), with full-employment, by nodal area, 1971	56
2.	Activity rates for married women (family workers excluded), with part-time employment, by nodal area, 1971	57
3.	Activity rates for married women (family workers excluded), by nodal area, 1971	62
4.	Activity rates for formerly married women, by nodal area, 1971	82

Appendices

1.	Female population 15 years and over, by position in the household and type of activity, 1971	109
2.	Female population, 15 years and over, by position in the household and type of activity 1971 (%)	110
3.	Female population, 15 years and over, by position in the household and age, 1971	111
4.	Economically active female population, by position in the household and age, 1971	112
5.	Activity rates for economically active female population, 15 years and over, by position in the household, 1971	113
6.	Female population, 15 years and over, by position in the household and educational level, 1971	114
7.	Economically active female population, 15 years and over, by position in the household and educational level, 1971	115
8.	Activity rates for economically active female population, 15 years and over, by position in the household and educational level, 1971	116
9.	Female population, 15 years and over, by position in the household and main source of income, 1971	117
10.	Economically active female population, 15 years and over, by position in the household and main source of income, 1971	118
11.	Female population, 15 years and over, by position in the household and degree of urbanization, 1971	119
12.	Economically active female population, 15 years and over, by position in the household and degree of urbanization, 1971	120
13.	Activity rates for economically active female population, 15 years and over, by position in the household and degree of urbanization, 1971	121
14.	Economically active female population, 15 years and over, by position in the household and full-time or part-time job (definition 1971), 1971	122
15.	Economically active female population, 15 years and over in paid employment, by position in the household and full-time or part-time job, 1971	123
16.	Self-employed economically active female population, 15 years and over, by position in the household and full-time or part-time job, 1971	124

17.	Economically active female population, 15 years and over, active as family workers, by position in the household and full-time or part-time job, 1971	125
18.	Economically active female population, 15 years and over, by position in the household and socio-economic status, 1971	126
19.	Economically active female population, 15 years and over, in paid employment, by position in the household and distance to work, 1971	128
20.	Self-employed economically active female population, 15 years and over, by position in the household and distance to work, 1971	129
21.	Economically active female population, 15 years and over, active as family workers, by position in the household and distance to work, 1971	130
22.	Economically active population, 15 years and over, by position in the household and branch of industry, 1971	131
23.	Economically active and inactive divorced heads of the family, over and below 35 years, by family life-cycle, 1971	132
24.	Economically active divorced heads of the family, over and below 35 years, by family life-cycle, 1971	133
25.	Economically active and inactive widowed heads of the family, by family life-cycle, 1971	134
26.	Economically active married female population by occupational status and family life-cycle, 1960 and 1971	135
27.	Activity rates for economically active married female population, husband present, by educational level and family life-cycle, 1971	136
28.	Economically active and inactive female population, 14/15 years and over, by socio-economic group of the husband and dependent and/or independent children, residing with the family, 1960 and 1971	137
29.	Economically active and inactive female population, 14 years and over, by socio-economic group of the husband and situation of the family, 1960	139
30.	Economically active and inactive female population, 15 years and over, by socio-economic group of the husband and situation of the family, 1971	141
31.	Activity rates economically active married female population (family workers excluded), husband present and activity rates economically active women, divorced, widowed, or married but not living with spouse, by nodal area, 1971	144
32.	Activity rates and numbers for economically active married female population (family workers excluded), husband present, part-time or full-time job, by nodal area, 1971	146

Summary

Based on the results of the '1971 Population and housing census' a number of monographs have been compiled in co-operation between the Netherlands Central Bureau of Statistics and social science staff members of a number of Dutch universities. The project was coordinated by the Netherlands universities' Joint Social Research Centre (SISWO) and financed by the Government from an interdepartmental fund for scientific research.

The present publication is one out of a series of 18 monographs. This monograph concerns some aspects of economically active women in the Netherlands.

The Census 1971 provides important information about the labour force participation of women. Besides quantitative data about the number of economically active women there is also information about some characteristics of these women, the family they are part of and their working situation. Much more than was possible up till 1960, subcategories of economically active women could be compared with the corresponding categories of women who were not economically active. The total number of economically active women was both in 1960 and 1947 somewhat more than 920,000. In 1971 this number had increased to about 1,180,000. The about equal number of economically active women in 1947 and 1960 meant a decrease in the participation rate: of all women of 14/15 years and older 26,1% were economically active in 1947 compared to 22,5% in 1960. In 1971 the participation rate was 25,5%.

The differences in participation rates between 1947, 1960 and 1971 are almost completely due to changes in the rate of economic activity of the married women. The lower participation rate in 1960 compared to that of 1947 has been the result of two opposite developments: an increase in the number of married women being economically active outside the house and a decrease of (married) family workers. This decrease was especially sharp in the agrarian sector.

Other explanatory factors for the mentioned differences are the decline of the mean age of marrying (25,9 in 1948/1949; 23,9 in 1961/1965 and 22,9 years in 1971) together with the continuation of participation after marriage, the increased participation of girls in education and the decrease of the mean number of children in the family.

Comparing the 1960 and 1971 Census results in relation to age groups there is an increase in activity rates for all age categories with exception of the 14/15 - 19 age group and the women of 65 years and older.

These decreases in participation rates are due to the longer enrollment in school and more and better social (financial) services respectively. For the 15 - 19 age group it had already decreased to a rate of less than 50% in 1971. The influence of the level of education is very clear and big. While the mean rate is 25,2 the rate for the women with a basic education is 14,3, rising to more than the double percentage for the level just above the basic level and increasing to 50 and 60 percent for the semi-higher and higher educational levels.

The participation rates for the different categories of marital status are in 1971 as follows: unmarried 60,8, married 15,7, divorced 39,1 and widowed 7,7. With exception of the unmarried mothers the 1971 census has provided detailed figures on the number and age of the children, living at home. For

the three groups of married, divorced and widowed mothers the age of the youngest child is of more influence on the activity rates of the mothers than the number of children. Only for the divorced mother there is a considerable decline in the rate of participation with the growing number of children. Relating to the age of the youngest child living at home for the married mothers the participation rate rises from 8,7 when there is a child of 0-3 years tot 16,3 when the youngest child is 6-14 years old. After that the participation rate declines; this is in accordance with the lagging behind of the (re-)entry in the labour force for the older age group. Contrary to this for the divorced women the rates are increasing regularly: from 21,7 when the youngest child is 0-3 to 40,6 when the youngest child is 15 or older. It is remarkable that there is very little difference between the participation rates of the divorced women without and those with children. For the married mothers those without children are three times as often economically active as those with children. When we discern between married women under 45 years old and those of 45 years and older, both groups having no children at home, again the influence of the family life cycle stage is clear: of the 'younger' married women without children 48,9 % is economically active, while of those 45 years and older only 14,6%. In view of the combination of being economically active and the fulfilling of tasks which fall for a great deal on women and mothers the number of hours women are active in their job are of great importance. Concerning the women being employed, a category who formed in 1971 nearly 90% of the female labour force, the comparison with 1960 shows a considerable increase in part-time working; while in 1960 only 8,7 % of the employed women was 'working' less than 25 hours a week, the comparable percentage was 22,2% in 1971. The figures of 1971 show that there are - understandable - differences with regard to marital status: unmarried women seldom work part-time, while more than 40% of the married women do so. In between these two categories are the divorced and widowed women with about 20 and 33 % respectively. Also women with children are more often part-time working.

A very important difference exists between the higher employees and the manual workers, of whom more than 30% have a working-week of less than 30 hours, and on the other hand the lower employees in which category not even 15% has so. These results are the more important because of the fact that the lower employees made up for nearly half of the female labour force in 1971.

The number of employees has increased by 50% between 1960 and 1971; this increase of employees was still larger between 1947 and 1960. The category of independent workers is decreasing, a development which could also be observed between 1947 and 1960. Since 1960 there are no remarkable differences between the number of women, working as labourers or as family workers.

As regards the sort of occupation we see a rapid growing in the number of persons working in administrative functions between 1960 and 1971.

The results of the labour sample surveys of 1973, 1975 and 1977 demonstrate that in relation to several aspects the developments in the economic activity of women has continued. There is an increase in the participation rates of married women, especially in the younger age groups.

The same applies to the women working in paid employment. Noteworthy is the fact that the percentage of women, working 30 hours or less increased to nearly 30% in 1971.

With respect to the growing number of women who work less than the official number of hours, the Scientific Council for Government Policy is expecting rather radical changes. We agree with their opinion, that the extent however of the changes of the economic activity of women in many other respects will depend on the labourmarket situation in general.

1. Doel en opzet van het onderzoek

1.1. Inleiding

In het voorwoord werd reeds vermeld, dat deze studie deel uit maakt van een reeks censusmonografieën, gebaseerd op de resultaten van de Volkstelling van 1971. Ook werd op die plaats melding gemaakt van het besluit van de auteurs om tussenrapporten op te stellen en de redenen die hiertoe hebben geleid. In dit verband willen wij erop wijzen, dat er naar gestreefd is van het onderhavige rapport zoveel mogelijk een op zich zelf staand geheel te maken. Dit heeft er toe geleid, dat het betreffende tussenrapport op enkele onderdelen letterlijk of met slechts geringe wijzigingen is overgenomen.

Het komt ons wenselijk voor reeds op deze plaats een aantal beperkingen van deze studie aan te geven. Allereerst zijn er uiteraard de beperkingen, die inherent zijn aan het werken met secundair materiaal. Van welke aard deze in dit geval zijn en welke consequenties deze hebben gehad zal nog meer systematisch in het laatste hoofdstuk worden aangegeven. Een andere beperking is gevolg van het feit dat de tabellen, die betreffende de resultaten van de Volkstelling 1960 ten behoeve van deze studie werden aangevraagd, niet ter beschikking kwamen. Hoewel de Arbeidskrachtentellingen van 1973, 1975 en enkele voorlopige uitkomsten van de Arbeidskrachtentelling van 1977 uiteraard aanvullende informatie opleverden, was deze toch op een aantal relevante onderdelen voor ons doel te weinig gedetailleerd. Dit leidde er toe, dat uiteindelijk slechts met betrekking tot weinig aspecten, waarvan wij het verband met het al dan niet verrichten van beroepsarbeid door vrouwen wilden nagaan, een ontwikkeling in de tijd kon worden aangegeven. Ook werd in de bovengenoemde Arbeidskrachtentelling weinig gedifferentieerd naar de vier afzonderlijke categorieën van burgerlijke staat, namelijk gehuwde, ongehuwde, verweduwd en gescheiden vrouwen, een onderscheid dat in de analyse van de volkstellingsgegevens juist sterk op de voorgrond was geplaatst. Hierdoor moest met name voor de verschillende categorieën niet-gehuwde vrouwen de weergave van de gegevens tot een vrijwel uitsluitend kwantitatieve beschrijving van de situatie in 1971 beperkt blijven. Aangezien ook aanvullende literatuur, die voor onze probleemstelling van belang kon zijn, bepaald niet omvangrijk genoemd kan worden, ontbreken hier helaas maar al te vaak aanzetten tot een mogelijke verklaring van de gevonden verbanden.

Geringere mogelijkheden tot interpretatie zijn ook ontstaan doordat het oorspronkelijk aangevraagde tabellenprogramma moest worden ingekort. Hiertoe werd door de auteurs van het censusmonografieënproject besloten gezien het herhaalde uitstel van de oplevering van het materiaal, waardoor de actualiteitsbetekenis van de eindpublicaties nog verder aan waarde dreigde in te boeten. Inhoudelijk hield deze inkorting voor ons project met name in het niet meer onderling kruisen van de hoofdvariabelen en het laten vervallen van een verfijnde leeftijdsindeling. Dit laatste heeft als gevolg dat waar vrouwen met beroep zijn betrokken op alle vrouwen de resulterende verhoudingsgetallen lager zijn dan eigenlijk met de werkelijkheid overeenkomt. Voor een realistische weergave zouden de 65 jaar en ouderen buiten beschouwing moeten blijven.

Tenslotte vragen zowel het begrip beroepsarbeid als de ondertitel enige toelichting. Omdat in plaats van de omschrijving «vrouwen met beroep» ook nogal eens de term «werkende» en «niet werkende» vrouwen gebezigd wordt, dient hier een opmerking aan vooraf te gaan. Wij hebben bij het be-

grip «beroep» met een afgeleid begrip te doen, dat alleen kan worden begrepen op grond van de criteria, die hiervoor worden aangelegd. Dit houdt in dat «zonder beroep» niet gelijk te stellen is met onproductief. Deze definiëring treft naast personen in opleiding vooral de huisvrouwen en moet bij de vergelijking van «werkende» en «niet werkende» vrouwen steeds in aanmerking genomen worden.

De ondertitel: «een benadering vanuit de plaats van de vrouw in gezin en huishouden» geeft aan, dat bij de keuze van een methodologisch uitgangspunt de nadruk is komen te liggen op de normen en waarden met betrekking tot haar positie in het huishouden (gehuwd/ongehuwd, aantal kinderen, gezinsfase). Wij zijn ons er van bewust, dat tegen een dergelijke benadering bezwaren zijn aan te voeren. Op de keuze ervan hopen wij nog terug te komen. Als laatste punt: ook na de reeds genoemde beperkingen van het aantal tabellen was de hoeveelheid gegevens die wij ontvingen toch zo omvangrijk dat uit zuiver praktische overwegingen een aantal aspecten géén aandacht heeft gekregen. Dit betreft met name een vergelijking tussen mannen en vrouwen wat betreft hun positie op de arbeidsmarkt en een vergelijking met de deelname op de arbeidsmarkt van vrouwen in een aantal andere landen. Hoewel geen vergelijking met ons land plaatsvond is in zekere zin een uitzondering gemaakt wat dit laatste betreft, er is namelijk een literatuurstudie verricht naar de beroepsarbeid door vrouwen in Zweden. Dit leek zinvol, omdat Zweden op dit punt in veel Westeuropese landen als zeer vooruitstrevend wordt aangemerkt, terwijl meer gedetailleerde informatie door de taalbarrière toch vaak ontbrak. Het toeval wilde dat een studente, die dankzij een praktijktijd in Noorwegen redelijk toegang had tot het Zweeds, zich ook voor een dergelijke studie interesseerde.

1.2. Doel van het onderzoek

Uit de subsidie-aanvragen voor het gehele censusmonografieënproject van juni 1969 citeren wij de doelstelling van het onderzoek, die we kunnen beschouwen als de oorspronkelijke probleemstelling voor alle monografieën.

1. het geven van een zo gedifferentieerd mogelijk beeld van het Nederlandse gezin anno 1970. Daarbij wordt gebruik gemaakt van volkstellingsgegevens en de belangrijkste resultaten van het gezinssociologisch en demografisch onderzoek uit binnen- en buitenland;
2. nagaan welke veranderingen zich hebben voltrokken t.a.v. ieder van de aspecten van huwelijk en gezin, die bij de Volkstelling 1970 aan de orde komen;
3. nagaan of bij de onder bovenstaande alinea bedoelde veranderingen steeds dezelfde bevolkingsgroepen voorop gaan en of steeds bepaalde categorieën van de bevolking de achterhoede vormen;
4. nagaan of de veranderingen in de onderzoeksaspecten van huwelijk en gezin onderling samenhangen en/of bepaalde gezinspatronen aanwijsbaar zijn die men zou kunnen rangschikken op een continuum van traditioneel naar modern.¹

Het geven van een zo gedifferentieerd mogelijk beeld van het verrichten van beroepsarbeid voor vrouwen in 1971 en trachten na te gaan welke veranderingen en ontwikkelingen zich in dit opzicht hebben voltrokken vormen ook voor dit project twee belangrijke, zo niet de belangrijkste, onderdelen van de probleemstelling.

Als nadere aanduiding dient opgemerkt, dat allereerst is beoogd een aanvulling te geven op de bestaande statistische informatie betreffende de beroepsarbeid door vrouwen. Naast het opvoeren van een groter aantal en meer gedifferentieerde variabelen betreft deze aanvulling vooral de vergelijking van beroepsmatig en niet-beroepsmatig werkzame vrouwen. De wijze, waarop de door het C.B.S. verzamelde gegevens tot dusver – d.w.z. tot en met de Volkstelling van 1960 – zijn verwerkt belichten namelijk vrijwel uitsluitend het aandeel van de vrouw en haar positie in het productieproces; binnen deze categorie beroepsmatig werkzame vrouwen – gemakshalve hier verder wel eens aangeduid als «werkende» vrouwen – waren de gege-

vens over haar levensomstandigheden zeer summier en bovendien beperkt tot de gehuwden.²

Bij het onderscheiden van de vrouwelijke bevolking naar categorieën, die met betrekking tot voornoemde doelstellingen steeds afzonderlijk bestudeerd zullen worden, zijn de volgende criteria van belang geacht:

- de mate van economische afhankelijkheid;
- het heersende waarden- en normenpatroon;
- het al dan niet de zorg voor kinderen hebben.

Hieruit resulteerde de volgende indeling:

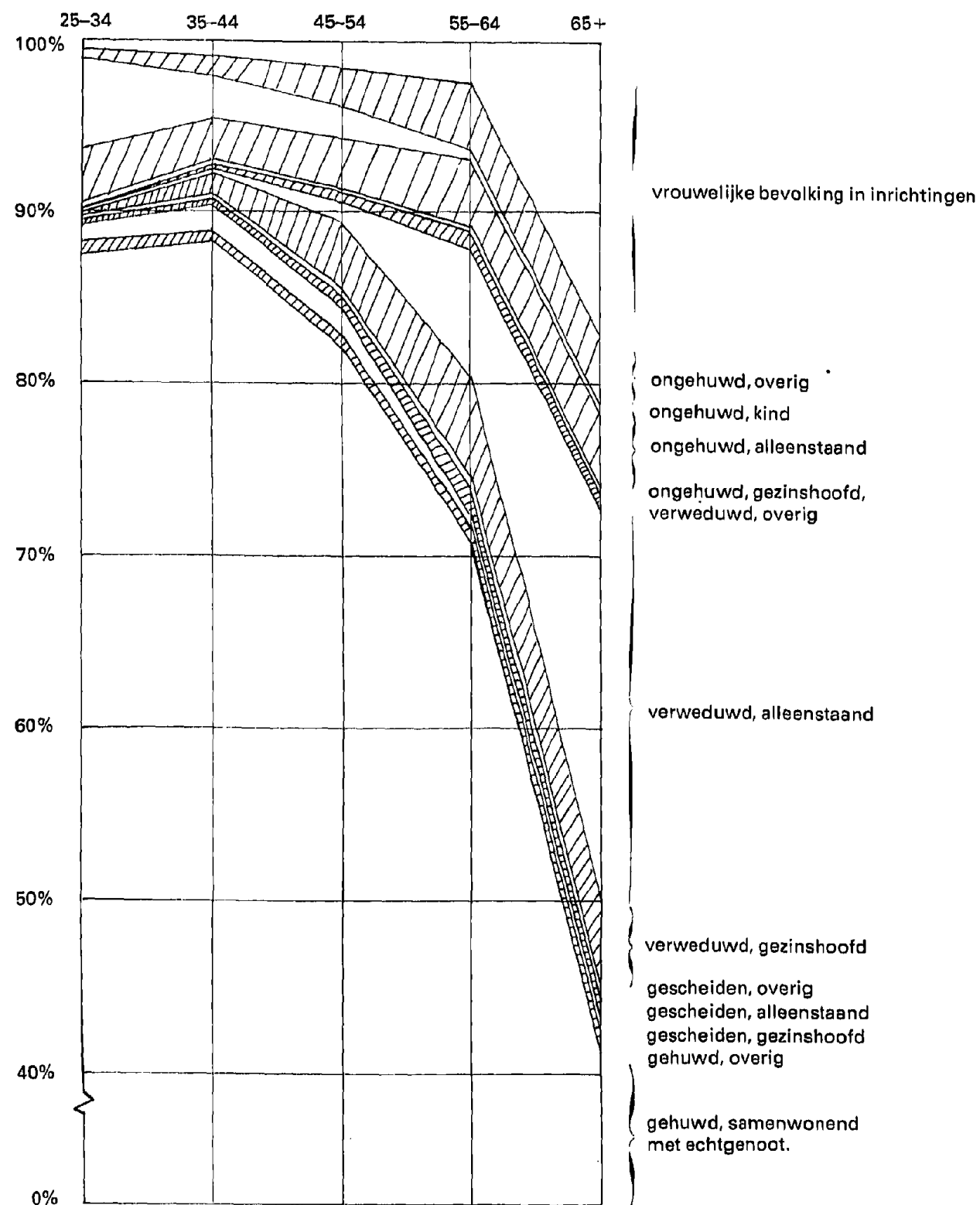
Gehuwd	echtgenote
Gehuwd	overig
Gescheiden	gezinshoofd
Gescheiden	alleenstaand
Gescheiden	overig
Weduwe	gezinshoofd
Weduwe	alleenstaand
Weduwe	overig
Ongehuwd	gezinshoofd
Ongehuwd	alleenstaand
Ongehuwd	kind
Ongehuwd	overig

In Bijlage B kan onder «definitie van variabelen» worden nagegaan wat onder deze posities wordt verstaan.

Uit de indeling blijkt, dat de categorie «overig», dat wil zeggen degenen die een gemeenschappelijke huishouding voeren met «anderen» dan hun echtgenoot of eigen kinderen, niet verder zijn uitgesplitst. Een analyse van sub-categorieën van deze heterogene categorieën zou alleen zin hebben gehad wanneer deze in verband gebracht zouden zijn met de mogelijke financiële of huishoudelijke inbreng van deze anderen. Het mogelijke belang van een dergelijke analyse leek ons niet op te wegen tegen de complexiteit ervan. Dat het gezin van man en vrouw (en kinderen) niet de enige samenlevingsvorm is waarop wij ons dienen te richten is, hoewel recent, thans vrijwel gemeengoed geworden. Dat deze «overige» groeperingen ook kwantitatief een belangrijke plaats in onze samenleving innemen, blijkt uit schema 1.

Tenslotte kort iets over de derde in de subsidie-aanvraag voor het censusproject genoemde doelstelling: het traceren van koplopers en achterblijvers (de vierde doelstelling dient gezien te worden in het licht van de algemene beschouwingen en op grond van alle eindrapporten). Deze vraag is naar onze mening niet te beantwoorden, omdat zij terugvoert tot de vraag naar de verhouding tussen beroepsarbeid en emancipatie. Ook wanneer men het verrichten van beroepsarbeid door de vrouw als positief waardeert zijn te weinig gegevens bekend over andere aspecten, zoals de gevolgen voor het functioneren van het gezin en de kwaliteit van de verzorgende arbeid, c.q. vrijetijdsbesteding, ook van de niet beroepsmatig werkzame vrouwen.

Schema 1: Vrouwelijke bevolking Nederland \geq 25 jaar, naar positie in het huishouden.

Bron: Volkstelling 28-2-1971 (1:10)

1.3 Probleemstelling; enkele notities bij de doeleinden van het onderzoek

Uit de doelstelling vloeien de volgende vraagstellingen voort:

- In welke mate neemt de vrouw aan het arbeidsproces deel;
- welke verschillen doen zich hierbij voor, gezien de te onderscheiden persoonsvariabelen als opleiding en leeftijd en gezien de situationele kenmerken van het samenlevingsverband waarvan zij deel uitmaakt;
- welke veranderingen en ontwikkelingen zijn hierin over de afgelopen periode te constateren;
- in welke beroepen zijn zij werkzaam.

Het behoeft weinig betoog, dat de aard van het onderzoek met zich meebrengt dat het kwantitatief-beschrijvende karakter sterk op de voorgrond staat. Door de mogelijkheid echter om binnen naar bepaalde variabelen duidelijk afgegrensde categorieën te vergelijken wat betreft hun aandeel op de arbeidsmarkt hopen wij toch veronderstellingen op te stellen over de mogelijke werking van deze factoren. Dat daarbij veel beperkingen in aanmerking genomen moesten worden is in het voorgaande uiteengezet. Bovendien moet in aanmerking worden genomen dat er, met name wat betreft de te onderscheiden niet-gehuwde vrouwen, weinig literatuur en/of onderzoeksresultaten voorhanden waren. Ook het feit, dat de Volkstelling een momentopname is en geen informatie geeft over de duur van de situatie waarin betrokkenen zich bevinden (b.v. wat betreft het verrichten van beroepsarbeid, het gescheiden of verweduwd zijn) legt grenzen aan de analyse.

Wij achten het daarom niet opportuun op deze plaats uitvoerig stil te staan bij de vele achtergronden en aspecten, die aan de problematiek van het al dan niet verrichten van beroepsarbeid door vrouwen zijn te onderkennen, ook al omdat hieraan in de afgelopen jaren door verschillende auteurs uitgebreid aandacht is besteed³. Hier zij er mee volstaan enkele van de door onze benadering meest saillante punten kort te memoreren.

Onze benadering van het verrichten van beroepsarbeid door de vrouw steunt op het rolbegrip. De rol is de verbijzondering van de cultuur met betrekking tot het gedrag van de enkeling, die zich in een bepaalde positie bevindt. Zij omvat het geheel van normen en verwachtingen dat men koestert jegens personen in een bepaalde positie⁴. Via processen van enculturing en socialisatie worden deze normen en waarden overgedragen en richt de enkeling zich er voor een groot deel naar. Deze normen en verwachtingen zijn voor man en vrouw sterk verschillend. Om in de woorden van Clason te spreken: «Het lijkt niet overdreven te zeggen dat sexe het criterium is waarop alle rolverdeling mee gebaseerd is». In dat verband haalt zij uit één van de sociologische «woordenboeken» een beschrijving aan van de term sexe: «From a sociological point of view, the elaboration of the biological division of function between male and female into two major statuses upon which behavior is differentiated in all societies, sex is the first element in the division of labor in society and the social status most central to self-identity, particularly in adults»⁵. De traditionele opvattingen hielden in, dat aan het meisje primair de rol van verzorgster van huishoudelijke en gezinstaken werd toegewezen en dat zij aan deze éne rol absolute prioriteit zou verlenen. Deze rol, ook wel aangeduid als de premaritale rol, bestaat in feite uit verschillende deelrollen (echtgenote, moeder, verzorgster van de huishouding) die men als samenhangend geheel kan beschouwen. In plaats van de term premaritale en gezinsrol wordt ook wel het begrip binnenshuisrol gebruikt. Dit geeft aan dat niet zozeer het verrichten van beroepswerkzaamheden door de vrouw van zodanig als maatschappelijk ongewenst werd beschouwd (b.v. door vrouwen van zelfstandigen) maar met name het werk dat buiten de gezinsfeer moest worden gedaan. De verwachtingen van de jongen zijn dat hij eveneens een gezinsrol op zich zal nemen en daarnaast de rol van kostwinner. In tegenstelling tot de vrouw echter konden deze beide taken naast elkaar worden uitgeoefend.

De aanwezigheid van meerdere rollen kan tot conflicten leiden. Het rolconflict dat in verband met ons onderwerp het meest de nadruk heeft gekregen is dat waarin de sociaal-cultureel gewortelde opvattingen omtrent en van de

(huis)vrouw en moeder zelf botste met de structureel geconditioneerde voorwaarden waaraan zij was gebonden, wanneer zij beroepsarbeid wilde of moest verrichten. Door In 't Veld-Langeveld is, in wat we wel als de eerste brede studie over de positie van de vrouw in ons land mogen beschouwen, dit rolconflict ook als methodisch uitgangspunt gekozen. Zij gaat daarin na in hoeverre verschillende subsystemen als o.m. het arbeidsbestel zelf, de overheid, het onderwijs, het gezin van herkomst en het eigengevormde gezin tenderen in de richting van een versterking of verzwakking van dit rolconflict⁶.

Hoewel het waarden- en normenpatroon, dat de bestemming en de taak van de vrouw bij uitstek zal liggen in het gezin en de zorg voor echtgenoot en kinderen en het rolconflict de meeste aandacht krijgt binnen de problematiek hiervan voor de gehuwde vrouwen is het van belang ook de andere posities, die de vrouw kan innemen, erbij te betrekken.

Een eerste reden hiertoe is, dat de rolopvattingen met betrekking tot het vrouw-zijn, zoals die vanaf de kinderjaren worden aangekweekt, versterkt ook blijven doorwerken bij degenen die niet trouwen en ook van invloed zullen blijven bij degenen, wier huwelijk is beëindigd. Dit betekent dat op zijn minst de huishoudvoering en/of het vervullen van de moederrol ook bij hen vaak tot conflicten kunnen leiden en een dubbele, resp. drievoudige belasting kunnen veroorzaken⁷. Hoe sterk reeds bij jonge kinderen de verschillen in normen zijn tussen wat een man en wat een vrouw behoort te doen bleek onder meer uit een door Dahlström aangehaald onderzoek⁸. Hieruit kwam naar voren dat kinderen, wier ouders in hun opvoeding terzake bewust ieder onderscheid meenden uit te schakelen reeds vroeg duidelijk traditionele opvattingen hebben. In dezelfde richting wijst een onderzoek in ons land onder ongehuwde vrouwen, waarin als controlegroep ook een aantal ongehuwde mannen werd geïnterviewd. Onder overigens gelijke omstandigheden bleek de belasting van de ongehuwde vrouw met huishoudelijke taken en de verzorging van huisgenoten en familie vele malen groter dan bij de vergelijkbare groep mannen⁹.

Een ander punt van meer algemene aard is het volgende. De oplossing voor het rolconflict in de vorm van het afzien van de beroepsrol, zoals deze door velen ten tijde van de industrialisering kon worden gerealiseerd, was voor anderen om economische redenen onbereikbaar. Wanneer dan ook stemmen opgaan of waardenpatronen worden voorgestaan waarbij wordt geappelleerd aan een zeker gevoel van morele verplichting tot het verrichten van beroepsarbeid, dienen wij met het doorwerken van deze historische achtergrond rekening te houden. In een belangwekkend artikel, dat Balner enkele jaren geleden publiceerde, en waarmee wij in grote lijnen instemmen, heeft hij dan ook, ons inziens volkomen terecht, zijn kritische opmerkingen betreffende «de bevoorrechte vrouw» beperkt tot de midden en hogere bevolkingslagen¹⁰. Bij het aanleggen van criteria voor «koplopers» en «achterblijvers» zou aan dit aspect zeker een belangrijk gewicht gehecht dienen te worden.

Het rolbegrip legt de nadruk op het geheel van normen en verwachtingen. Daarmee verwijst dit begrip uiteraard ook naar een aantal verantwoordelijkheden voor en de uitvoering van taken, die uit dit verwachtingspatroon voortvloeien. Hoe voor de hand liggend en duidelijk dit aspect van het hier aan de orde zijnde vraagstuk ook moge zijn hebben wij met name op grond van eigen ervaring en gesprekken, de indruk dat hieraan nogal eens wordt voorbij gezien. Hoewel niet alle theoretisch denkbare dimensies van de rol van de vrouw uitsluitend en geheel door haar worden verricht is het niettemin zinvol aandacht te schenken aan de haar toegedachte en ook vaak door haar uitgevoerde taken. Hierdoor krijgen we immers zicht op de mogelijke terreinen waar de vrouw bij het opnemen van beroepsarbeid moeilijkheden zal ervaren of waar zich, wanneer haar taak niet door anderen wordt overgenomen, een functieverlies van het gezin of huishouden en een verlaging van de levensstandaard kan voordoen. Ook dit aspect wordt meestal eenzijdig op gehuwde vrouwen en op de taakverdeling tussen man en vrouw betrok-

ken, terwijl het voor een belangrijk deel ook andere posities betreft. Wij willen er daarom afzonderlijk in dit inleidende hoofdstuk enige aandacht aan geven (zie 1.4).

Tot slot willen wij in deze globale beschouwing over een aantal aspecten van de probleemstelling een model vermelden, dat door Van Arkel-Merens e.a. als uitgangspunt werd gehanteerd¹¹. Weliswaar betrof dit onderzoek gehuwde vrouwen met een academische opleiding, maar het biedt naar onze mening ruimere toepassingsmogelijkheden. Dit systeem brengt op een overzichtelijke wijze een structurering aan in het complex van factoren, dat ons voor onze probleemstelling relevant voorkomt en voor de veranderingen die daarin plaatsvinden. Het is ontleend aan een studie door Moors en Van der Vlist naar de dalende huwelijksleeftijd (14) en kan als een algemeen besluitvormingsmodel gezien worden waarin ook het vraagstuk van het opnemen van de beroepsrol past.

Het proces dat plaatsvindt bij het al dan niet aanvaarden van een werkring, zo wordt gesteld, voltrekt zich op vergelijkbare wijze als dat, wat aan de totstandkoming van een huwelijk vooraf gaat.

De fasen, die worden onderscheiden zijn:

1. Contact, waaronder wordt verstaan de mogelijkheid die de vrouw heeft gehad om kennis te hebben kunnen nemen van de mogelijkheden tot de vervulling van beroepswerkzaamheden. Het is duidelijk dat in deze de opleiding een belangrijke functie kan hebben.
2. De motivatie, d.w.z. de psychische instelling ten opzichte van de onder 1. geboden perspectieven, los gezien van de eventuele belemmeringen die aan de verzorging van huishouding en/of gezin zijn verbonden.
3. Het hele complex van voorwaarden waaraan voldaan moet zijn om te kunnen gaan werken en waarin valt te onderscheiden naar sociaal-culturele en structurele voorwaarden. Tot eerstgenoemde behoren de factoren die het geheel van normen en verwachtingen aanduiden dat men met betrekking tot een persoon in een bepaalde positie aanlegt. Structurele factoren, als complex ook wel aangeduid als de gelegenheidsstructuur, worden gevormd door de buiten de vrouw zelf gelegen omstandigheden. Zij kunnen, zowel binnen het gezin of huishouden als daar buiten, een bevorderende of belemmerende werking uitoefenen.

Uit het onderling op elkaar inwerken van deze grote verscheidenheid van condities vloeit tenslotte de beslissing voort. In een vergelijkbaar verband is ook wel het onderscheid gemaakt naar institutionele- en mentaliteitsfactoren¹².

Ook Bowen en Finegan gaan bij het a priori opstellen van de positieve of negatieve werking van de door hen bestudeerde factoren, die op het al of niet verrichten van beroepsarbeid van invloed zijn, uit van een meer algemene keuze-theorie¹³. Wij geven de voorkeur aan de term beslissing boven het begrip keuze, omdat aan het keuze-begrip een vrijblijvendheid in het afwegen van de alternatieven inhaerent is die niet voor alle vrouwen geldt.

Behalve, dat bovengenoemd model een zinvolle structurering aanbrengt in de factoren die met betrekking tot de verschillende posities van belang zijn en zich daarom ook leent voor het categoriseren van de veranderingen die plaatsvinden, zijn nog enkele andere aspecten van belang. Allereerst biedt het een theoretisch kader waaruit kan blijken dat de factoren elkaar onderling kunnen versterken maar anderzijds ook een tegengestelde werking kunnen uitoefenen. Zo kan bijvoorbeeld in de beslissingsfase de problematiek gelegen zijn in het feit, dat motieven en voorwaarden een tegengestelde werking kunnen uitoefenen. Dit onderscheid tussen motieven en voorwaarden vertoont veel overeenkomst met de onderscheiding van Hoffman tussen motieven en «facilitators»¹⁴. Bij de nadere uitwerking worden de motieven in 3 categorieën onderscheiden, te weten geld, sociale en persoonlijkheidsfactoren. Zoals Hoffman opmerkt is er vaak een sterke interrelatie tussen deze factoren b.v. in die zin, dat persoonlijkheidsfactoren van invloed zijn op het aanmerken door de vrouw van de financiële omstandigheden en

de rol van huisvrouw en moeder als motief tot het al of niet opnemen van beroepsarbeid. Het feit, dat de motieven onderling gerelateerd zijn, betekent ook dat er zich interne rolconflicten kunnen voordoen. Tussen het motief om beroepsarbeid op te nemen en het daadwerkelijk gedrag bevinden zich vele factoren, die de motivatie kunnen bevorderen of belemmeren. Voor de formulering van een sociologisch uitgangspunt voor de bestudering van de gehuwde werkende vrouw en moeder steunt Nye¹⁵ op de studies van Bates en Gross over positie, status en rol. Daarbij valt de vrouw en moeder te beschouwen als een positie, waarbinnen belangrijke rollen als die van huisvrouw, moeder en echtgenote onderdelen vormen, die op een bepaalde wijze gestructureerd zijn. Deze verschillende rollen zijn normatief bepaald. Verondersteld wordt nu, dat er op verschillende gronden conflicten kunnen ontstaan tussen de rollen binnen een bepaalde positie, nl. wanneer:

- a. De handelende persoon op een zelfde moment op twee plaatsen tegelijk aanwezig moet zijn.
- b. Van de drager van de rollen verwacht wordt tegelijkertijd twee of meer verschillende dingen te doen.
- c. Een gedrag eisen, dat onverenigbaar is met de normen die de sociale omgeving oplegt.
- d. Gedragingen voorschrijven, die psychologisch onverenigbaar zijn.

Rollen, die om één van bovenvermelde redenen onverenigbaar zijn veroorzaken spanningen. Degene, binnen wiens positie dergelijke incompatibele of als onverenigbaar beschouwde rollen om vervulling vragen, zullen streven naar reductie van deze spanning. Dit zal enerzijds leiden tot bepaalde oplossingen, zoals In 't Veld-Langeveld die onder meer heeft aangegeven¹⁶, en die wij hier verkort aanduiden:

- het zich, althans gedurende perioden waarin het rolconflict zich het sterkst voordoet, onttrekken aan de beroepsrol;
- een onvolledige verwezenlijking van een van beide of beide rollen, i.c. de beroepsrol en de premaritale rol.

Zij legt in haar boek de nadruk op het feit, dat de rigiditeit waarmee rollen worden omschreven, sterk verschilt.

De beroepsrol stelt striktere gedragseisen dan de huwelijksrol. Dit impliceert, dat men in conflictsituaties de beroepsrol eerder zal laten vallen, anderzijds dat men bij het blijven combineren van beide rollen meer veranderingen in de rol van de vrouw binnen haar gezin kan verwachten dan in de beroepsrol. Problematisch zijn ons inziens vooral die gevallen waarin vrouwen, om welke reden dan ook, niet tot één van beide bovengenoemde oplossingen in staat zijn. Een uitwerking van de problematiek van een bepaalde categorie van deze vrouwen wordt gegeven door Rapoport en Rapoport in hun intensieve bestudering van een aantal gezinnen waarin man en vrouw beide, naast het gezin, een volledige ontplooiing in de uitoefening van een beroep nastreven¹⁷.

Een ander belangrijk aspect is, dat het model een zeker kader aangeeft waarbinnen – althans voor de arbeidsaanbodzijde, waar het hier om gaat – onderzoeksresultaten en probleemstellingen geplaatst kunnen worden. In het voorgaande is bijvoorbeeld gesteld dat het rolgedrag in hoge mate wordt beïnvloed door waarden en normen als sociaal-culturele elementen. Vooral in de afgelopen jaren is men zich echter via onderzoek gaan bezighouden met probleemstellingen naar de feitelijke inhoud en de verschillen van deze verwachtingspatronen en ook met de mogelijke discrepantie die door de eigen interpretatie van de vrouw omtrent de verschillende waardeopvattingen tussen rolverwachtingen en rolgedrag kan bestaan¹⁸.

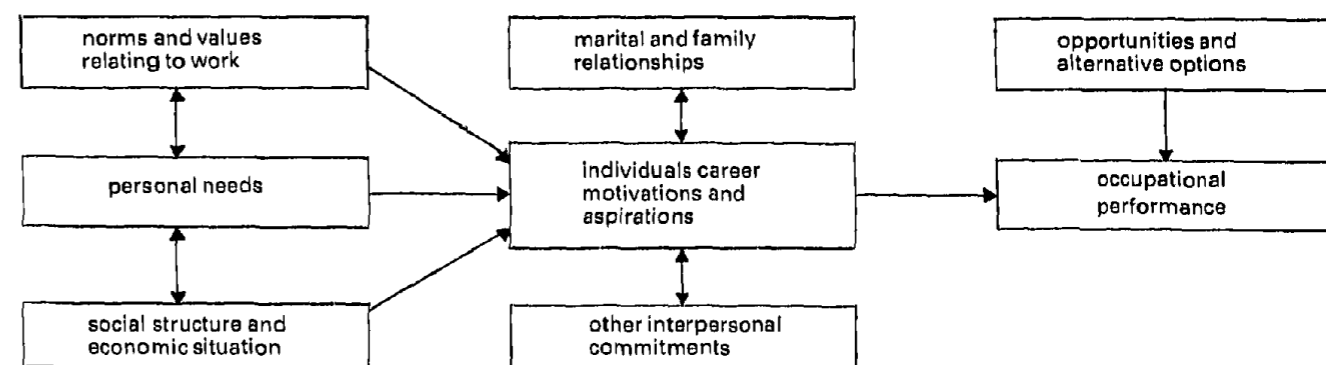
Van belang is voor ons, dat bij het bestuderen van de feitelijke inhoud van de waardenpatronen niet alleen gekeken is naar de roldimensies van de vrouw met betrekking tot het vervullen van beroepsarbeid maar ook naar veranderingen in attitudes op vele andere terreinen¹⁹.

Hoffman maakt onderscheid tussen factoren van algemene strekking en factoren waarvan de invloed in beginsel niet voor alle vrouwen gelijk is²⁰.

Tot de eerste reket zij o.m. niet-structurele elementen als de ontwikkeling van een meer egalitaire huwelijksideologie waarin gelijkheid van rechten en plichten worden benadrukt, een overheersend waardenpatroon van sociale stijging en een hoger levensniveau. Van andere aard zijn de factoren, waarvan de invloed in beginsel niet voor alle vrouwen gelijk is. Hoffman vat deze factoren onder drie categorieën samen, nl.:

- 1e. de factoren die van invloed zijn op de tijd die de vrouw nodig heeft voor de vervulling van haar rol als huisvrouw en moeder;
- 2e. de attitude van de gezinsleden, de gemeenschap en haarzelf, niet alleen m.b.t. het uitoefenen van beroepsarbeid maar ook betreffende geboortecontrole, taakverdeling, de aanwezigheid van de moeder thuis e.d.;
- 3e. de mogelijkheden tot het verrichten van beroepsarbeid.

Zoals onder meer door Fogarty en anderen is beklemtoond dient men bij de bestudering van het vraagstuk van de beroepsarbeid door de vrouw ook in aanmerking te nemen dat het als fase-specifiek en procesmatig verloopend beschouwd dient te worden²¹. Zij zien dan ook het kader waarbinnen de combinatie van gezins- en beroepsrol dient te worden bestudeerd als multi-dimensioneel, waarbij elementen uit verschillende deelontwikkelingen («life-cycle subcareers») interageren. Ter verduidelijking hebben wij dit schema hieronder overgenomen.

Dat het toetsen van de veronderstelde samenhang en de samenwerking tussen verschillende disciplines nog veel onderzoek vraagt, is duidelijk. Zoals door Clason nog recentelijk is onderstreept is voor een verklaring van het al of niet opnemen van beroepsarbeid longitudinaal onderzoek, waarbij ook inzicht wordt verkregen in de houding en situatie van de vrouw vóórdat zij gaat werken, dringend gewenst²².

Wij willen deze paragraaf beëindigen met het releveren van een aantal veranderingen, die met name, gezien onze benadering van het werken van de vrouw vanuit haar plaats in het huishouden, relevant zijn. Het verwachtingspatroon voor de vrouw is, zoals onderstaande tabel aangeeft, in recente jaren sterk veranderd.

Procentuele verdeling van antwoorden op de vraag: «Vindt U het wel of niet bezwaarlijk als in een gezin met schoolgaande kinderen de vrouw naast haar huishouding een werkkring heeft of vindt U dit juist aan te bevelen?», in recente jaren:

Omschrijving	1965	1970	1974
Aan te bevelen	2,7	16,0	17,0
Niet bezwaarlijk	15,2	39,4	52,8
Bezwaarlijk	82,1	42,9	30,2
Weet niet	1,0	1,6	0,0
Aantal ondervraagden			
100%	(1302)	(1593)	(623)

Bron: C. P. Middendorp, 1974 en 1975 als geciteerd door C. Kool m.m.v. A. C. Boelmans-Kleinjan, op cit., 1975.

Dit onder meer omdat de zwaarte van de taak van de huisvrouw sterk is afgenomen, de huishouding niet op adequate wijze aan de behoefte aan zinvolle arbeid voldoet, betere opleidingsmogelijkheden en arbeidsvoorwaarden de bezwaren tegen participatie in het arbeidsproces sterk hebben verminderd, en demografische veranderingen de rol van moeder slechts in een betrekkelijk kort gedeelte van de arbeidsproductieve levensperiode doen domineren²³.

Aan het aspect van de verzorging van gezin en huishouding willen wij in het volgende afzonderlijk aandacht besteden.

1.4. Zorg voor huishouding en gezin

De verwachtingen omtrent het belang, dat vrouwen dienen te hechten aan de verzorgende arbeid in huis, haar perceptie van deze verwachtingen en de wijze waarop zij hieraan voldoet, zijn niet alleen van belang binnen het beslissingsproces om beroepsarbeid te verrichten. Zij oefenen ook invloed uit op de feitelijke situaties, waarin beroepsuitoefening en verzorgende arbeid gecombineerd worden. Hoewel de tijd en zorg, die kinderen behoeven, daarbij terecht naar verhouding veel aandacht krijgen, dienen we niet uit het oog te verliezen dat ook wanneer er geen kinderen zijn deze verzorging tijd en aandacht vraagt. Dat daarbij de verwachtingen ten opzichte van de vrouw doorwerken in haar feitelijk gedrag blijkt uit de grote verschillen in tijd, die ongehuwde alleenstaande vrouwen en een vergelijkbare groep mannen aan hun huishouding besteden. In dezelfde richting valt het gegeven te interpreteren, dat samenwonende ongehuwde vrouwen méér tijd aan de huishouding besteden dan de alleenwonende vrouwen, terwijl bij de mannen juist het omgekeerde het geval is²⁴. Bovendien wordt van de vrouw, eerder dan van de man, verwacht dergelijke bezigheden ook voor anderen te verrichten en zij voldoet, althans voldeed tot voor kort ook hieraan²⁵.

Wij hebben de indruk, dat in de literatuur slechts zeer beperkt aandacht wordt besteed aan deze verzorgende taken en aan de veranderingen, die hierin optreden. Voor zover dit wel het geval is hebben de uitspraken en onderzoekgegevens vrijwel steeds betrekking op de gehuwde vrouwen. Wij willen op deze plaats dan ook volstaan met enkele opmerkingen van meer algemene aard, zonder hiermee overigens enige vorm van volledigheid te pretenderen. Een aantal hiervan zullen op grote aantallen vrouwen betrekking hebben, anderen alleen op vrouwen in bepaalde posities. Het feit dat de tijd, besteed aan de verschillende verzorgende taken vaak als de meest gangbare ingang wordt beschouwd voor de huishoudvoering roept de kans op dat te weinig aandacht wordt gegeven aan de veranderingen in fysieke en mentale belasting. Zo wijzen schoonmaak- en onderhoudstaken in de richting van een fysiek minder zware belasting en daardoor vaak kortere arbeidsduur. Daarentegen vormen de grotere kennis omtrent hygiëne, omtrent het verband tussen huishoudvoering en milieu en het belang van een goede persoonlijke verzorging voor de verdere ontwikkeling van het kind tot een grotere tijdsbesteding. Dit kan leiden tot een grotere mate van mentale belasting, vooral wanneer het gaat om situaties die betrekkelijk nieuw zijn. Wat dit laatste betreft kan van invloed zijn, dat de zeggingsmacht van het gezin om de beslissingen, die er binnen plaatsvinden en die het welbevinden beïnvloeden, te controleren blijvend kleiner wordt omdat veel van deze beslissingen in de publieke sector vallen. Als bijvoorbeeld de huisvrouw het tot haar taak rekent de gezondheid van het gezin te beschermen zal ze deel moeten hebben in het overleg omtrent de kwaliteit van de voeding in crèches, op scholen en kantines. Als het gaat om adequate recreatieruimten zal ze een aandeel moeten hebben in en mede controle uitoefenen op huizenbouw, speelterreinen en dergelijke. Tenslotte dreigen bezuinigingen in de collectieve sector het vrouwen moeilijker te maken die voorwaarden te vervullen, welke alsnog nodig zijn om zich een arbeidsplaats te verwerven, respectievelijk deze te combineren met hun verzorgende taken²⁶.

Deze (te) korte aanduiding van de problematiek, die in aanmerking genomen moet worden wanneer «vrouwen» beroepsarbeid gaan verrichten be-

oogt vooral de verzorging van huishouding en/of gezinsleden in een iets breder perspectief te plaatsen dan de gebruikelijke – zij het belangrijke – dergelijke zorg voor voeding, kleding en onderhoud van het huis. De problematiek van het kiezen en beslissen omtrent de aanwending van de middelen – met name tijd, energie en geld – is hierbij van centrale betekenis.

Daarbij is, ons inziens, de burgerlijke staat van grote betekenis omdat deze impliceert dat de vrouw, die niet gehuwd is daar óf geheel alleen voor staat óf, als gescheiden vrouw of weduwe, daarmee geconfronteerd wordt. Vooral voor de niet-gehuwde of niet-meer-gehuwde vrouw, in het bijzonder wanneer zij ook de verantwoordelijkheid voor kinderen heeft, schept dit grote problemen. Dit geldt vooral degenen die voorafgaand aan een dergelijke situatie sterk afhankelijk zijn geweest van de echtgenoot.

1.5. Opzet van de studie

Uit de doelstellingen voor de analyse resulteerde de volgende opzet van het rapport. Analoog aan hetgeen naar onze mening het hoofddoel van deze Censusmonografie dient te zijn, ligt het accent op het weergeven van de mate waarin anno 1971 in ons land de vrouwen, onderscheiden naar burgerlijke staat, beroepsarbeid verrichtten. Een tweede doelstelling is geweest om van de vier, met betrekking tot dit gegeven te onderscheiden categorieën, de ontwikkelingen in de arbeidsmarktparticipatie te analyseren. Na de hoofdstukken betreffende de ongehuwde-, de gehuwde en de gehuwd geweest zijnde vrouwen (in laatstgenoemd hoofdstuk krijgen gescheiden en verzuwde vrouwen overigens afzonderlijk aandacht) wordt in hoofdstuk 5 een samenvattend overzicht gegeven teneinde na te gaan in hoeverre eventuele verschillen in de arbeidsmarktdeelname en in de ontwikkelingen daarvan binnen genoemde categorieën naar burgerlijke staat bestaan en mogelijk zijn toe te schrijven aan de kenmerken van de burgerlijke staat, c.q. positie in het gezin.

Zoals vermeld is deze benaderingswijze gebaseerd op ons uitgangspunt, namelijk dat de positie van de vrouw als ongehuwde, gehuwde, gescheiden of verzuwde, van wezenlijke betekenis is voor het al dan niet uitoefenen van beroepsarbeid. Uit de onderlinge vergelijking van de deelnemingspercentages van deze vier categorieën zal pas kunnen blijken in hoeverre een dergelijke indeling, vanuit dit gezichtspunt gezien, geëigend is. Onder deelnemingspercentages wordt verstaan: verhoudingsgetallen die aangeven hoeveel procent van de bevolking of van een bevolkingscategorie tot de beroepsbevolking behoort.

Denkbaar is dat bij de opzet en rapportage meer afzonderlijk aandacht gegeven zal moeten worden aan alle vrouwen bijvoorbeeld met zeer jonge kinderen, een bepaald opleidingsniveau of van een bepaalde leeftijd, etc. Het feit, dat deze studie een analyse van secundair materiaal betreft doet op geen enkele wijze afbreuk aan de verplichting om de lezer te informeren over de aan de analyse ten grondslag liggende vraagstelling en de gehanteerde begrippen en definities; bij vergelijking met andere gegevens dan die van 1971 geldt hetzelfde. Dat wij in Bijlage B de gehanteerde definities hebben opgenomen, is niet alleen omdat de verschillen in resultaten tussen de volkstellingen van zo groot gewicht zouden zijn, alsook om meer in het algemeen aan te geven hoezeer het bij de bestudering en vergelijking van statistieken van belang is de vraagstelling en de criteria, die bij de verwerkingsprocedure worden aangelegd, te kennen.

Om uitspraken te doen, respectievelijk veronderstellingen op te stellen, die boven een loutere beschrijving uitgaan is het belangrijkste hulpmiddel om gebruik te maken van de met het censusmateriaal van 1971 vergelijkbare gegevens van vóór en ná dit tijdstip. Hoewel in dit opzicht ongetwijfeld ook resultaten van buitenlandse onderzoeken van belang zouden kunnen zijn hebben wij ons, gezien de omvang en de beschikbare tijd voor de onderhavige analyse en het complexe karakter van internationale vergelijkingen, in hoofdzaak beperkt tot nederlandse gegevens. Het al of niet gebruik maken van vergelijkingsmogelijkheden is vaak een langdurig en moeizaam proces geweest, waarin de voor- en nadelen tegen elkaar moesten worden afgewo-

gen. Het aangeven van trends evenzeer als «filosofen» mogen beide gerespecteerde wetenschappelijke activiteiten zijn, het feit blijft dat zij in het algemeen van meer betekenis zijn naarmate het materiaal waarop men zich baseert betrouwbaarder en vollediger is.

Hoewel er naar gestreefd is bij de tabellen en in de analyse zo volledig mogelijk toelichtingen te geven om de kans op foutieve interpretaties te vermijden hebben wij, terwille van de leesbaarheid, gemeend een aantal punten in dit verband toch kort in het volgende te moeten samenvatten. Naast de vraagstelling en de definities, die in de Bijlagen A en B zijn opgenomen is in schema 2 een overzicht gegeven van de verschillende variabelen in de onderscheiden tellingen, waarvan gebruik werd gemaakt. Ook is in de Bijlagen vaak een uitgebreider overzicht gegeven van de deelnemingspercentages en zijn, waar in de tekst meermalen met percentages kon worden volstaan, de betreffende absolute aantallen daar weergegeven. Behalve ten behoeve van onderzoekdoeleinden komt het ons voor dat dit laatste ook van dienst kan zijn voor hen, die vanuit welk perspectief dan ook, meer informatie behoeven over de samenstelling van de vrouwelijke beroepsbevolking op de arbeidsmarkt. Tot slot van deze paragraaf volgen dan puntsgewijs de belangrijkste notities/waarschuwingen met betrekking tot de gehanteerde begrippen en definities in de verschillende tellingen.

Schema 2.

Variabelen	Tellingen						
	12e Volks-telling annex woning-telling 31 mei 1947	13e Algemene Volkstelling 31 mei 1960	14e Algemene Volkstelling 28 februari 1971	Arbeidskrachten-telling 1973	Arbeidskrachten-telling 1975	Arbeidskrachten-telling 1977	Rapport Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, Arbeid van nu tot 2000
Leeftijd	x	x	x	x	x	x	x
Burgerlijke staat	x	x	x	x	x ¹		x
Opleidingsniveau		x	x	x	x		x
Positie in het bedrijf		x	x	x	x		
Duur van de werkweek		x	x	x	x		
Sociale groep	x	x	x				
Beroepstak		x	x				
Belangrijkste bron van levensonderhoud			x				
Urbanisatiegraad			x				
Afstand tot het werk			x				

¹ Gahuwd en overig.

Wellicht ten overvloede zij hier vermeld, dat de gegevens uit de Volkstelling betrekking hebben op een momentopname. Over enkele nadelen hiervan komen wij terug in het laatste hoofdstuk.

Voor wat betreft de voor het project «Beroepsarbeid door vrouwen» door het CBS uitgedraaide massa's geldt, dat deze alle vrouwen betreffen boven de 15 jaar (bij de tellingen van 1947 en 1960 betrof het de beroepsbevolking van 14 jaar en ouder) met uitzondering van de gestichtsbevolking en de rijdende en varende bevolking²⁷.

De gegevens werden ons ter beschikking gesteld op basis van een steekproef uit het integrale bestand van de Volkstelling 1971, welke met een factor 10 werd «opgeblazen». (Zie de Beknopte Technische Toelichting bij de steekproefuitkomsten uit de veertiende Algemene Volkstelling van 28 februari 1971, Bijlage C).

Voor verschillende variabelen werd onderscheid gemaakt naar: met beroep tijdelijk-niet-werkend en zonder beroep.

Wat de «tijdelijk-niet-werkenden» betreft, geldt dat bij slechts enkele tabellen sprake is van de vrouwelijke beroepsbevolking *inclusief* de «tijdelijk-niet-werkenden». Het was in verband met de oplevering van het tabellenmateriaal voor het overgrote deel van de variabelen ondoenlijk de analyse *inclusief* de tijdelijk-niet-werkenden te handhaven. Slechts indien er bij de navolgende tabellen/grafieken sprake is van de vrouwelijke beroepsbevolking *inclusief* de tijdelijk-niet-werkenden zal hiervan uitdrukkelijk melding worden gemaakt. Aangezien het absolute aantal van de tijdelijk-niet-werkenden in de gegevens van de Volkstelling 1971 slechts 12 917 bedroeg heeft dit verschil in bewerking ons inziens geen ernstige vertekeningen met zich meegebracht.

In afwijking van de vraagstelling bij de Volkstelling van 1960 zijn in 1971 personen die per week gemiddeld minder dan 15 uur in loondienst werkzaam zijn wél tot de beroepsbevolking gerekend. Dit geldt echter niet voor in gezinsbedrijven medewerkende gezinsleden noch voor scholieren en studenten. Indien de tot de laatstgenoemde categorieën behorende personen per week gemiddeld minder dan 15 uur werkten zijn zij evenals in 1960 buiten de beroepsbevolking gehouden. In 1960 was het aantal personen dat vanwege een te geringe arbeidsduur niet tot de beroepsbevolking werd gerekend ca. 25 000 personen. In 1971 betrof de categorie 0-14 uur per week meewerkende gezinsleden in het bedrijf volgens een mondelinge mededeling van het CBS 14 950 personen²⁸. Het ligt voor de hand dat deze groep vrijwel uitsluitend uit vrouwen bestaat, in hoofdzaak behorend tot de categorieën huispersoneel en meewerkende gezinsleden. Bij vergelijkingen tussen de Volkstellingen van 1960 en 1971 kan met verdere bewerkingen binnen deze groepen geen rekening worden gehouden, daar de aangegeven totalen naar geen enkele variabele zijn uitgesplitst.

De inperking, die hier centraal, dus bij de statistische bewerking werd genomen om tot een meer uniforme afbakening te komen, was bij voorgaande tellingen niet mogelijk, omdat toen nog niet naar het aantal gewerkte uren werd gevraagd. Wel werd bij de Volkstelling van 1947 wat betreft de meewerkende gezinsleden – de minst eenduidig te localiseren groep, omdat het meewerken als zodanig moeilijk is te operationaliseren – een zekere uniformiteit nagestreefd door de vraag in de zin van «dagelijks meewerken» te formuleren. Bij de Volkstelling van 1960 werd de grens tussen volledige en gedeeltelijke werkweek gelegd bij 30 uur per week (voor leerkrachten bij 16 uur). De grens tussen gedeeltelijke en volledige werkweek werd in 1971 echter teruggebracht naar 25 uur, rekening houdend met het feit, dat de totale arbeidsduur in de tussentijdse jaren op tal van plaatsen was teruggebracht. Voor bedrijfshoofden en vrije beroepen werd bij de Volkstelling 1960 géén onderscheid gemaakt naar volledige en gedeeltelijke werkweek.

Ten aanzien van de gebruikte Arbeidskrachtentellingen is het ons inziens zinvol nog een enkele kanttekening te plaatsen bij de vraagstelling hiervan: De Arbeidskrachtentelling ligt in zekere zin in het verlengde van de Volkstelling, ware het niet, dat er tussen beide tellingen belangrijke verschillen bestaan. Dit bracht bij het trekken van vergelijkingen belangrijke voorbehouden met zich mee, voorbehouden die zijn terug te voeren tot het gebrek aan uniformiteit van gehanteerde principes, definities en methoden. De Arbeidskrachtentelling is een steekproefonderzoek: in 1973 omvatte de steekproef 120 000 adressen; in 1975 130 000 en in 1977 68 000 huishoudens. De Arbeidskrachtentelling kent zowel een beroepsbevolking in ruime als een beroepsbevolking in strikte zin. Tot de laatste categorie worden gerekend, zij die een werkring hebben of een werkring zoeken, zowel na verlies van de werkring als de voor de eerste maal een werkring zoekenden. Tot de beroepsbevolking in ruime zin worden, behalve de tot de beroepsbevolking in strikte zin behorenden nog gerekend scholieren, studenten, huisvrouwen, gepensioneerden en invaliden, voorzover zij tijdens het vraaggerekte

kennen hebben gegeven beroepsarbeid te verrichten al was het maar voor enkele uren per week of onregelmatig, dan wel een werkring te zoeken.

Wat betreft de definitie van beroepsbevolking is het begrip beroepsbevolking bij de Volkstellingen van 1960 en 1971 bij benadering gelijk aan het begrip beroepsbevolking in strikte zin, zoals bepaald bij de Arbeidskrachtentelling van 1973; echter bij de Volkstelling van 1960 zijn medewerkende gezinsleden en in loondienst werkzame personen met een werkweek van minder dan 15 uur (onderwyzend personeel minder dan 8 uur) niet tot de beroepsbevolking gerekend. Bij de Volkstelling van 1971 geldt deze grens van 15 uur alleen voor de medewerkende gezinsleden, scholieren en studenten⁹⁰.

Bezwaren tekenen wij aan tegen het feit, dat bij de vraagstelling van de Arbeidskrachtentelling aan de ondervraagden werd overgelaten om zelf hun beroepswerkzaamheden aan te duiden, waarbij gekozen kon worden tussen «met beroep als voornaamste bezigheid» en «met beroep als nevenactiviteit». Een niet gering aantal vrouwen die 35 uur of meer in het gezinsbedrijf van hun man meewerkten hebben bij het begin van het vraaggesprek niet geantwoord dat zij de uitoefening van een beroep als voornaamste bezigheid hadden, maar dat zij in eigen huishouding werkzaam waren. Derhalve werden zij als personen met een beroep als nevenactiviteit getypeerd⁹¹.

Rekening houdend met bovenstaande zullen wij de vergelijkingen tussen de Volkstellingen en de Arbeidskrachtentellingen, wat deze laatste telling betreft, waar mogelijk betrekken op de beroepsbevolking in ruime zin.

Tenslotte worden in enkele beschouwingen de uitkomsten weergegeven uit het rapport 'Arbeid van nu tot 2000', een bijdrage van de werkzaamheden van de Commissie Algemene Toekomstverkenning van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid⁹². In dit rapport worden onder meer vooruitberekeningen gemaakt ten aanzien van deelneming aan arbeid, voornamelijk gebaseerd op de Arbeidskrachtentelling van 1973. In bovengenoemd rapport worden twee varianten gehanteerd, A en B. In variant A is sprake van een voortgaande, zij het gematigde economische groei; in variant B neemt de economische groei na 1980 in betekenis af en verdwijnt geleidelijk geheel⁹³.

Noten

¹ Gezins-sociologische censusmonografie 1970, definitieve subsidie-aanvraag, Amsterdam, 1969, p. 3.

² C.B.S., 13e Algemene Volkstelling 1960, deel 10B.

³ o.m. Clason, C. E. Beroepsarbeid door gehuwde vrouwen. Groningen, 1977; Schoonenboom I. J. en H. M. in 't Veld-Langeveld, De emancipatie van de vrouw, Don Haag, 1976.

⁴ Doorn, J. A. A. v. en C. J. Lammers, Moderne Sociologie, een systematische inleiding. Utrecht, 1976, p. 124.

⁵ Clason, C. E. o.c., p. 1.

⁶ Veld-Langeveld, H. M. in 't, Vrouw-beroepsmaatschappij, Analyse van een voortgaande emancipatie. Utrecht, 1969.

⁷ Instituut voor Toegepaste Sociologie, De ongehuvde vrouw; onderzoek naar de levensomstandigheden van de ongehuvde vrouwen van 40 tot 65 jaar. Nijmegen, 1970.

⁸ Dahlström, E. The changing roles of men and women. London, 1967, pp. 66-69.

⁹ Instituut voor Toegepaste Sociologie, o.c., zie o.m. de samenvatting, p. 85.

¹⁰ Balner, H. De bevoorrechte vrouw. In: Intermediair, 6 februari 1976.

¹¹ Arkel-Merens, D. van e.a., De vrouw kruipt

waar ze niet gaan kan. Leiden, 1970, pp. 9-11.

¹² Kool, C. m.m.v. A. C. Boelmans-Kleinjan, Arbeidsmarktparticipatie (gehuwde) vrouwen. Rapport nr. 18, Staatscommissie Bevolkingsvraagstuk, 1975.

¹³ Bowen, W. A. en T. A. Finegan, The economics of labor force participation. Princeton, N. J., 1969, p. 16 e.v.

¹⁴ Hoffman, L. W. The decision to work. In: F. I. Nye en L. W. Hoffman, The employed mother in America, Chicago, 1963, p. 18 e.v.

¹⁵ Nye, F. J. Adjustment of the mother: summary and a frame of reference. In: F. I. Nye en L. W. Hoffman, The employed mother in America, Chicago, 1963, pp. 391-397.

¹⁶ Veld-Langeveld, H. M. in 't, o.c., pp. 76-77.

¹⁷ Rapoport R. N. en R. Rapoport, The dual career family. In: Human Relations, vol. 22 (1969), pp. 3-30.

¹⁸ Ancona, H. d'. Vrouwenemancipatie; een onderzoeksterrein. In: Sociologische Gids, 1975, no. 4, pp. 254-263.

¹⁹ o.a. Schoonenboom en in 't Veld-Langeveld, 1976; C. P. Middendorp, Intermediair, 1974, no. 11 en 1975, no. 19; Sociaal en Cultureel Rapport 1974 en 1976.

²⁰ Hoffman, L. W. The decision to work. o.c.

²¹ Fogarty, M. P., R. Rapoport en R. N. Rapoport, Sex, Career and family. London, 1971, pp. 163-185.

²² Clason, C. E. o.c., p. 156.

²³ Bevolking en welzijn in Nederland, Rapport van de staatscommissie bevolkingsvraagstuk. 's-Gravenhage, 1977, p. 123.

²⁴ Instituut voor Toegepaste Sociologie o.c.

²⁵ Doorn-Janssen, H. J. van, De betekenis als hulppotentieel. (Projekt gezin en familie, eindrapport B), Utrecht 1972.

²⁶ Peters, M. Vrouwen let op Uw zaak. In: Intermediair, 3 februari 1978.

²⁷ Bij de Volkstellingen van 1947 en 1960 en de Arbeidskrachtentellingen is ten aanzien van de beroepsbevolking evenmin rekening gehouden met de geslachts-, rijdende en varende bevolking.

²⁸ Volgens mondelinge mededeling CBS.

²⁹ Idem.

³⁰ Sociale Maandstatistiek mei 1977. Arbeidskrachtentelling 1975, p. 315.

³¹ Sociale Maandstatistiek april 1975. Arbeidskrachtentelling 1973, p. 189.

³² Mustert, G. R. Arbeid van nu tot 2000. Nota t.b.v. de Commissie Algemene Toekomstverkenning van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid. 's-Gravenhage, 1977.

³³ Idem, p. 7.

2. Beroepsarbeid door ongehuvde vrouwen

2.1. Inleiding

In dit hoofdstuk zullen wij ons bepalen tot de ongehuvde vrouwelijke bevolking en dan met name tot de ongehuvde vrouwelijke gezinshoofden en de ongehuvde vrouwelijke alleenstaanden. Voor wat betreft het ongehuvde gezinshoofd met beroep kan, evenals voor de overige vrouwen met beroep (gezinshoofden), gesproken worden van een combinatie van de zorg voor gezin en huishouden en de beroepsrol. Dit geldt niet voor de ongehuvde alleenstaanden met beroep, zij het dat hier sprake is van een dubbelrol: de zorg voor het huishouden en de beroepsrol.

Onder ongehuvde gezinshoofden wordt verstaan: zij die samenwonen met hun eigen kinderen. Aangezien aan de ongehuvden niet de vraag is voorgelegd hoeveel kinderen zij in totaal levend ter wereld hebben gebracht, een vraag die uitsluitend werd gesteld aan gehuvde, gescheiden en verduwde vrouwen, konden wij dientengevolge geen ontwikkelingsfase van het gezin samenstellen voor de ongehuvde gezinshoofden. Weliswaar had het antwoord op de vraag naar de samenstelling van het huishouden hier nog inzicht in kunnen geven, ware het niet dat een groot deel van de ongehuvde moeders de verzorging van hun kind aan anderen toevertrouwen. Hierdoor worden deze kinderen tot «uitwonende» kinderen die, zoals bekend, niet in de statistiek zijn opgenomen (de herkomst van het gegeven dat slechts een gering percentage ongehuvde moeders het kind bij zich houdt is ons niet meer bekend).

De variabelen die in paragraaf 2.2. de revue zullen passeren zijn: leeftijd, positie in het bedrijf en sociale groep, opleidingsniveau, voornaamste bron van levensonderhoud, urbanisatiegraad van de woongemeente, duur van de werkweek, afstand tot het werk en beroepstak waarin men werkzaam is.

Daar de ongehuvde in veel gevallen geen aanspraak kan maken op een bestaande inkomensbron leek het ons terecht in dit hoofdstuk, voor zover mogelijk, aandacht te besteden aan de categorie ongehuvden, die noch beroepsarbeid verrichten, noch dagonderwijs volgen.

Een vraag waarop wij het antwoord schuldig moeten blijven is: waarom is men ongehuvd gebleven? Heeft men geen huwelijkskansen gehad of heeft men bewust voor een ongehuvde staat gekozen in verband met bijvoorbeeld het maken van een carrière? Uit het voorhanden zijnde statistisch materiaal is slechts op te maken, dat het aandeel van de ongehuvden in de totale bevolking in de loop der jaren is afgenomen en daarmee het vrouwenoverschot. Was in 1899 60,5% van de totale bevolking ongehuvd, in 1974 bedroeg dit percentage nog slechts 42,1%¹.

Terugkerend tot de combinatie van de zorg voor huishouden en/of gezin en de beroepsrol, kunnen we constateren dat er in veel gevallen sprake is van een dubbele, soms zelfs driedubbele belasting. Dit laatste is het geval, daar waar ook nog van de ongehuvden wordt verwacht de verzorging van zieke en/of hulpbehoevende ouders of anderen op zich te nemen.

Een ongehuvde kan in de meeste gevallen niet de keuze maken tussen werken in een gedeeltelijke of volledige werkweek, daar zij als kostwinster voor haar inkomen zorg moet dragen. De werkduur is immers een belangrijk aspect in de sfeer van de beroepsarbeid; zij bepaalt namelijk in hoge mate de tijd die de vrouw ter beschikking heeft voor de verzorging van gezin en huishouden. De ongehuvde vrouw kan in vele gevallen niet terugvallen op iemand, die op bepaalde tijden thuis aanwezig is om bijvoorbeeld aangetekende stukken aan te nemen, mensen te ontvangen voor aansluiting en reparaties e.d.

Uit een onderzoek onder 1300 vrouwen met een beroep in Nederland in 1971 bleek dat van de ongehuwden met de zorg voor een huishouden 30 à 35 % van de ondervraagden moeilijkheden ondervond in de (gelijktijdige) vervulling van beide rollen². Als aspecten van het huishoudelijk werk die in het onderzoek voorkwamen werden o.a. genoemd: grote beurt in huis, dagelijks schoonhouden, opruimen van kasten, huishoudelijke boodschappen, de was, koken, etc. De betreffende percentages lagen voor 10 van de 11 in het onderzoek opgenomen aspecten bij de ongehuwde vrouwen met een beroep hoger dan bij de gehuwde vrouwen. Alleen voor het doen van de grote beurt in huis ondervonden de ongehuwde vrouwen minder moeilijkheden. Met name het dagelijks schoonhouden van het huis, de was en het koken gaven voor de ongehuwden meer problemen dan bij gehuwde en gehuwd geweest zijnde vrouwen het geval was. Wijzen deze resultaten op de probleemsituatie waarin vele ongehuwden zich bevinden? In elk geval geeft het te denken dat de moeilijkheden ten gevolge van de combinatie van rollen eveneens bij de groep ongehuwden optreden.

Uit een breed opgezet onderzoek naar de levensomstandigheden van ongehuwde vrouwen tussen 40 en 65 jaar is bekend, dat de vrouwen met een beroep minder tijd besteden aan het huishoudelijk werk dan degenen van hen die geen beroep uitoefenen³. Eveneens bleek dat de ongehuwden die met anderen samenwoonden weer meer tijd aan het huishouden besteedden dan de anderen, zowel degenen mét een beroep als die zonder een beroep. Het tegengestelde van de mening, dat het samenwonen een verlichting van het huishoudelijk werk inhoudt, en op deze wijze het uitoefenen van een beroep gemakkelijk zou maken. Het beroepsniveau van de werkende vrouw is mede van invloed op de tijd die aan het huishouden wordt besteed. De ongehuwde vrouwen in hogere beroepen en de middelbare employées besteedden dagelijks minder tijd aan het huishouden; de ongeschoolde arbeidsters de meeste tijd⁴. Het is wellicht niet uitgesloten dat de hoger geschoolden zich eerder een «betaalde» hulp van buiten zullen kunnen permitteren dan dit voor de lager-opgeleiden, c.q. lager-betaalden het geval is.

Samenvattend kunnen we concluderen dat de combinatie van de beroepsrol met de verzorgende rol ook bij de ongehuwden al of niet belast met de zorg voor anderen moeilijkheden oplevert. Dit in tegenstelling tot de gangbare mening hieromtrent.

Hieronder volgen nog enkele resultaten uit voornoemde onderzoeken. Van de ongehuwde vrouwen van 40-65 jaar woonde ruim 40 % samen bij de ouders; 30 % woonde samen met een niet-gehuwde broer en/of zuster (een z.g. restgezin) en ruim 20% vormde met niet-verwanten een huishouden⁵. De aard van het samenlevingsverband bleek niet bepalend voor de mate waarin men beroepsarbeid verrichtte. Een mogelijke verklaring kan zijn, dat de traditionele rolverdeling tussen man en vrouw ook in het restgezin van toepassing is en bewerkt dat de vrouw in sterkere mate de rol van verzorgster uitoefent, terwijl de man eerder de kostwinnersrol vervult⁶. Tevens bleek er een samenhang te bestaan tussen opleidingsniveau en het al dan niet beroepsarbeid verrichten: de oudere ongehuwde vrouwen met een beroep hadden in sterkere mate algemeen vormend en middelbaar beroepsonderwijs gevolgd. Van degenen die uitsluitend lager onderwijs hadden genoten heeft een kwart nooit een beroep gehad. Deze vrouwen waren het meest geneigd met het werken op te houden. Bijna 50 % van hen die niet meer werken heeft alleen lager onderwijs genoten⁷.

Wat betreft de financiële positie van de ongehuwde vrouwen: bijna driekwart van alle ongehuwden ontvangt inkomen uit arbeid, uiteraard zijn dit de werkenden. Het deel van de ongehuwden dat inkomen uit bezit ontvangt is bij de werkenden ongeveer even groot als bij de niet-werkenden; 16 % van alle ongehuwden verkrijgt inkomen uit sociale verzekeringen; dit percentage stijgt tot ruim 54 onder de niet meer werkenden. Vooral de uitkering t.g.v. invaliditeit veroorzaakt deze laatstgenoemde toename. Een uitkering op grond van de Algemene Bijstandswet wordt aan 7 % van deze ongehuwde vrouwen toegekend. Dit deel is echter aanzienlijk hoger (44 %) voor de vrou-

wen die nooit een beroep hebben uitgeoefend⁸. Gezondheidsklachten kwamen vooral voor bij de huishoudelijke en andere zogenaamde dienstverlenende beroepen en in de communicatieve beroepen, als het onderwijs. Deze klachten houden natuurlijk ook verband met de leeftijd: door de ongehuwden tussen 40 en 50 jaar wordt het werken minder zwaar ervaren dan door diegenen onder hen die een leeftijd hebben tussen 55 en 59 jaar. Bij de «oudste» groep nemen de klachten af; men neemt aan dat dit voornamelijk verband houdt met het feit, dat een groot deel van de vrouwen rond 60 jaar met het werken ophoudt⁹.

2.2. Ongehuwde vrouwelijke beroepsbevolking in Volks- en Arbeidskrachtentellingen

Uit de Volkstellingen van 1947 en 1960 is bijzonder weinig cijfermateriaal aanwezig betreffende de ongehuwde vrouwelijke beroepsbevolking, evenals dit voor de overige burgerlijke staten het geval is. De Arbeidskrachtentelling van 1973 geeft slechts één enkele onderverdeling voor de ongehuwden en wel voor de ongehuwden tussen 25 en 65 jaar met en zonder beroep, terwijl in de Arbeidskrachtentelling van 1975 de ongehuwden samen zijn gevoegd met de gehuwd geweest zijnden en daardoor niet meer afzonderlijk zijn te onderscheiden. Behalve het dleppgaande onderzoek van het Instituut voor Toegepaste Sociologie naar de levensomstandigheden van de oudere ongehuwde vrouw is er weinig empirisch materiaal aanwezig. We zullen dan ook in deze paragraaf zoveel mogelijk het beeld schetsen anno 1971, in de hoop, dat er bij de bewerkingen van tellingen na 1975 meer aandacht aan de categorie ongehuwde vrouwen zal worden geschonken.

Ten tijde van de Volkstelling van 1947 werden er 672 270 werkende ongehuwde vrouwen geteld van 14 jaar en ouder, 55,9% van alle ongehuwde vrouwen boven de 14 jaar werkte¹⁰. In 1960 bedroeg het aantal werkende ongehuwde vrouwen boven de 14 jaar 697 837, ofwel 60,3 % van alle ongehuwde vrouwen boven de 14 jaar. Ten opzichte van 1947, zowel absoluut gezien als wat de deelneming aan beroepsarbeid betreft, een toename. Binnen deze algemeen stijgende tendens daalde het aantal in het bedrijf van het gezinshoofd medewerkende dochters tussen beide tellingen met 56 000¹¹. Het totaal aantal ongehuwde vrouwen boven de 14 jaar nam echter af tussen beide tellingen van 1 202 730 in 1947 tot 1 157 390 in 1960. Hierbij dient echter te worden opgemerkt, dat de toename in het deelnemingspercentage hoger geweest zou zijn, indien niet tegelijkertijd het volgen van dagonderwijs zo was toegenomen. Hierdoor werd de groep die voor werken in aanmerking kwam (de 15-19-jarigen) geringer. In 1947 volgde 10,8 % van alle ongehuwde vrouwen van 14 jaar en ouder dagonderwijs; in 1960 steeg dit percentage tot 15,8 %¹². Ofschoon het toetreden van de ongehuwde vrouw tot het arbeidsproces sinds 1947 belangrijk is toegenomen en er tegelijkertijd een toename kwam in het volgen van dagonderwijs, bestaat er toch een zeer grote groep van ongehuwde vrouwen, welke noch werkt, noch dagonderwijs volgt. In paragraaf 4 zullen we hier summier op in gaan.

Betrekken we bij de vergelijkingen tussen 1947 en 1960 de Volkstelling van 1971 dan blijkt, dat in 1971 van alle ongehuwde vrouwen boven de 15 jaar 632 485 ofwel 60,8 % werkte. Dit betekent ten opzichte van de telling van 1960 een absolute daling, maar een stijging in het deelnemingspercentage. Het totaal aantal ongehuwden boven de 15 jaar nam in 1971 af en bedroeg ten tijde van de Volkstelling 1 041 000. Het aantal medewerkende dochters in het gezinsbedrijf bedroeg in 1971 nog slechts 8 211 tegen 29 317 in 1960¹³. Van alle ongehuwde vrouwen boven de 15 jaar volgden in 1971 23,1 % dagonderwijs. De deelname aan het dagonderwijs zet zich tussen 1960 en 1971 nog verder voort.

In tabel 1 worden de deelnemingspercentages per leeftijdscategorie tussen de jaren 1960 en 1971 met elkaar vergeleken. Hieruit kunnen we concluderen, dat de deelneming van de 14/15-19-jarigen iets afneemt (dit in verband met de leerplichtverlenging) en de deelneming voor de overige leeftijdscategorieën tot het 65ste jaar toeneemt. De deelneming van de 14/15-65-jarigen neemt in totaliteit iets af. De daling op zich in het deel-

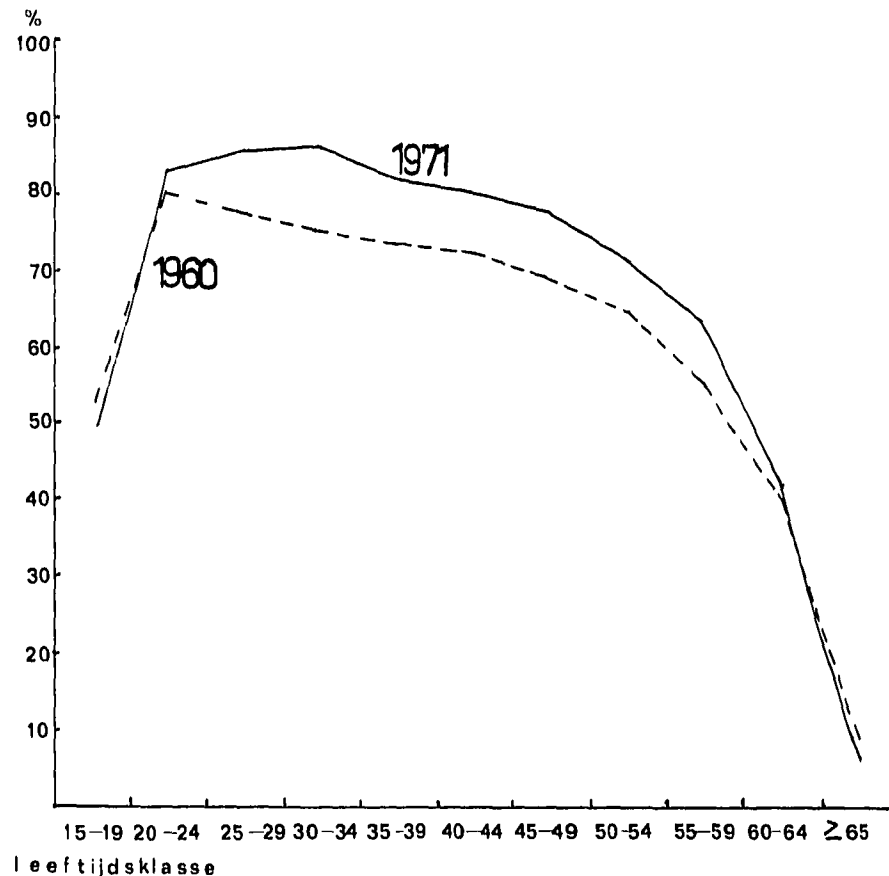
nemingspercentage van de 15-19-jarigen is gering, echter wel bepalend voor de totale deelneming.

Tabel 1. Deelneming aan beroepsarbeid van ongehuwde vrouwen naar leeftijd, 1960 en 1971

Leeftijd	1960	1971
14/15 - 19	52,9	49,6
20 - 24	80,0	82,9
25 - 29	77,8	85,7
30 - 34	75,6	86,0
35 - 39	73,6	82,0
40 - 44	72,2	80,5
45 - 49	69,1	77,9
50 - 54	64,7	71,9
55 - 59	56,3	63,3
60 - 64	40,0	47,0
> 65	8,6	6,4
Totaal > 14/15	60,3	60,8
Totaal 14/15-64	64,3	63,7

Bron: Volkstelling 1960, deel 10A, tabel 1; Volkstelling 1971 (1:10).

Grafiek 1. Deelneming aan beroepsarbeid van ongehuwde vrouwen naar leeftijd, 1960 en 1971

Indien we de positie in het bedrijf van de ongehuwde vrouwelijke beroepsbevolking tussen 1960 en 1971 met elkaar vergelijken, ontstaat het volgende beeld:

Tabel 2. Ongehuwde vrouwelijke beroepsbevolking naar positie in het bedrijf, 1960 en 1971, in procenten

Positie in het bedrijf	1960	1971
Zelfstandig werkzaam	2,8	1,5
Meewerkend gezinslid	4,2	1,3
In loondienst werkzaam	93,0	97,2
Totaal	100,0	100,0

Bron: Volkstelling 1960, deel 10A, tabel 1 en Volkstelling 1971 (1:10).

Van de ongehuwde vrouwelijke beroepsbevolking werkzaam in loondienst, werkte in 1960 94,3% in een volledige werkweek, meer dan 30 uur; 5,7% in een gedeeltelijke werkweek van minder dan 30 uur¹⁴. In 1971 bedroeg het percentage ongehuwde vrouwelijke beroepsbevolking, werkzaam in een volledige werkweek 94,6%; 5,4% van deze categorie was werkzaam in een gedeeltelijke werkweek. 82,6% werkte in een werkweek van meer dan 40 uur.

We kunnen tenslotte de ongehuwden tussen 25 en 65 jaar vergelijken met de uitkomsten van de Arbeidskrachtentelling van 1973. Uit tabel 3 kunnen we constateren, dat er voor het totaalbeeld geen verschillen zijn; er doet zich echter wel een verschil voor in de leeftijdsgroep 55-64 jaar: het percentage ongehuwden met beroep is gedaald tussen beide tellingen. De hieraan inherente toename van de ongehuwde vrouwen, die niet (meer) werken zal voorkomen uit een toenemend aantal vroeg-gepensioneerden (zoals ex-onderwijskrachten) en vrouwen die een uitkering krachtens de WAO genieten.

Tabel 3. Ongehuwde vrouwelijke bevolking met en zonder beroep van 25-64 jaar, 1971 en 1973, in procenten

Leeftijd	Met beroep		Zonder beroep		Totaal
	1971	1973	1971	1973	
25-39	85	88	15	12	100
40-54	77	77	23	23	100
55-64	55	50	45	50	100
Totaal	75	75	25	25	100

Bron: Volkstelling 1971 (1:10), inclusief tijdelijke niet werkenden en Arbeidskrachtentelling 1973 in: Sociale Maandstatistiek april 1975, staat 6.

2.3. Ongehuwde vrouwelijke beroepsbevolking en overige variabelen

De deelneming aan beroepsarbeid door de ongehuwde «kinderen» is het hoogst in de leeftijdsklassen 20-24 en 25-29 jaar, respectievelijk 85,6 en 85,9%. De deelneming aan beroepsarbeid door de ongehuwde alleenstaanden is het hoogst in de leeftijdsklassen 35-39 en 40-44 jaar: 94,7 en 93,8%. De ongehuwde gezinshoofden vertonen de geringste deelneming; van alle ongehuwde gezinshoofden tussen 15 en 65 jaar verricht 47,8% beroepsarbeid. Het absolute aantal van deze gezinshoofden met beroep bedraagt slechts 5 557. Van hen is 57,2% jonger dan 35 jaar. Voor de ongehuwde alleenstaanden en ongehuwde kinderen zijn de overeenkomstige percentages 48,9 en 94,3%.

Wat betreft het opleidingsniveau kunnen we concluderen dat de gezinshoofden relatief de laagste opleiding hebben genoten, hetgeen in verband kan staan met de ontstane gezinssituatie. Bij de ongehuwde alleenstaanden treffen we 43,6% aan met een opleiding op middelbaar, semi-hooger en hoger niveau, een vrij hoog percentage in vergelijking met de overige posities.

Naar aanleiding van de urbanisatiegraad van de woongemeente is het opvallend, dat van de ongehuwde kinderen met beroep 11,5% in een plattelandsgemeente woont, 13,7% in grotere verstedelijkte plattelandsgemeenten en slechts 29,1% in de grote steden. Het betreft hier ongehuwde kinderen, die nog samenwonen met hun ouders. Daarentegen woont 73,3% van de ongehuwde alleenstaanden met beroep in middelgrote en/of grote steden. Wij veronderstellen dat naast een breder arbeidsaanbod de althans potentieel grotere mogelijkheid tot sociale contacten van grotere steden een verklaring vormt voor dit hoge percentage.

Wat betreft de variabele voornaamste bron van levensonderhoud kan worden opgemerkt, dat voor alle posities in het huishouden «inkomen uit arbeid» de voornaamste is. Bij de ongehuwde gezinshoofden geniet 3,3% een inkomen in de vorm van een sociale uitkering en wordt 2,6% onderhouden door ouders of verzorgers.

Slechts 13,4% van alle ongehuwde alleenstaanden met beroep werkt als arbeidster, tegen 35,5% van alle ongehuwde gezinshoofden met beroep en 30,9% van alle ongehuwde kinderen. Dat gezinshoofden relatief meer in lagere functies werkzaam zijn, evenals de ongehuwde kinderen heeft te maken met het feit, dat het opleidingsniveau, zoals we reeds zagen, van beide groepen relatief laag te noemen is. Indien we hierbij aansluitend kijken naar de verdeling van de ongehuwde vrouwelijke beroepsbevolking naar beroepsstak kunnen we een soortgelijke tendens constateren: relatief veel ongehuwde alleenstaanden met beroep behoren tot de wetenschappelijke en andere vakspecialisten, nl. 46,3%. Meer dan éénderde van de ongehuwde kinderen met beroep werken in administratieve functies (35,1%); in deze categorie is het percentage van de ongehuwde vrouwelijke gezinshoofden met beroep aanzienlijk hoger, nl. 56,1%.

We wezen reeds op het feit dat een ongehuwde in de rol van kostwinster weinig keuze heeft om haar wekelijkse werkduur te bekorten. Uit de cijfers blijkt dat 67,3% van de ongehuwde alleenstaanden een werkweek heeft van 40 uur en meer. Slechts 7,4% werkt minder dan 25 uur per week. Van de ongehuwde gezinshoofden met beroep werkt 14,5% in een gedeeltelijke werkweek en van de ongehuwde kinderen 4,5%.

Tot slot de afstand tot het werk: hierbij beperken we ons tot degenen die in loondienst werkzaam zijn, waarbij blijkt, dat 5,1% van de ongehuwde gezinshoofden thuis werkzaam is en dat van de ongehuwde alleenstaanden 62,9% minder dan 30 minuten nodig heeft om op haar werkadres te arriveren.

In paragraaf 2.2. wezen we reeds op het bestaan van een groep ongehuwde vrouwen die geen beroep uitoefenen en geen dagonderwijs meer volgen. In de cijfers van de Volktelling 1971 betreft dit een groep van 164 871 (exclusief de studerenden). In 1960 was het betreffende aantal 277 000, waarvan 168 000 jonger waren dan 50 jaar.¹⁵ Met de beperkingen van dien (zie Bijlage B) valt uit de volkstellingsgegevens van 1971 af te leiden dat van de groep ongehuwden zonder beroep 39,2% gepensioneerd was, 39,1% gaf op huisvrouw te zijn en 21,8% viel onder de categorie «overig», inclusief onbekend (zie tabel 4). We kunnen in het statistisch materiaal weinig aanknopingspunten vinden voor de ongehuwden zonder beroep. Vroeger kwam het veelvuldig voor dat ongehuwde familieleden, met name op het platteland, na de lagere school in het gezinsbedrijf bleven helpen om op deze manier te wachten tot er zich een «huwelijkskans» voordeed. Op deze wijze leefden zij volkomen afhankelijk van hun ouders en/of familieleden. Toen de leeftijd verstreken was, waarop zij zouden hebben kunnen trouwen bleven zij, mede in verband met de gebrekkige opleiding die zij genoten hadden, veelal in het gezinsbedrijf meehelpen in plaats van een baan te gaan zoeken buitenshuis. Kwamen hun ouders te overlijden, dan bleven zij meestal in de huishouding van getrouwde broers en/of zusters helpen. Deze groep neemt snel in aantal af gezien de toenemende deelname aan het onderwijs en de toenemende verzelfstandiging in de jongere leeftijdscategorieën.¹⁶

2.4. Ongehuwde vrouwelijke bevolking ≥ 15 jaar zonder beroep

In het kader van deze paragraaf valt te denken aan ongehuwde vrouwen die op zich hebben genomen zieke familieleden te verzorgen en daardoor niet aan het arbeidsproces kunnen deelnemen, zij het dat we ons kunnen voorstellen dat deze ongehuwde vrouwen waarschijnlijk wel in aanmerking zouden willen komen voor een part-time werkgelegenheid. Vaak is namelijk ook voor de ongehuwde het werk de enige bron van sociale contacten.

Wanneer de familieleden die zij verzorgen komen te overlijden en deze ongehuwde vrouwen willen terugkeren in het arbeidsproces is hun genoten opleiding vaak niet meer up-to-date en zou voor hen een oplossing gevonden kunnen worden d.m.v. om-, her- of bijscholing.

Tenslotte is er een groep ongehuwde vrouwen zonder beroep die om fysieke of psychische redenen niet (of niet meer) aan het arbeidsproces kunnen deelnemen. Hierbij moeten we denken aan de groep ongehuwde vrouwen boven de 50 jaar, die een uitkering genieten krachtens de wet op de Arbeidsongeschiktheid. De volkstellingsuitkomsten bieden ons niet de mogelijkheid na te gaan in hoeverre deze vrouwen zonder beroep in het verleden wél een beroep hebben uitgeoefend en zo ja in welke beroepsstak.

Tabel 4. Ongehuwde vrouwelijke bevolking ≥ 15 jaar, die noch een beroep uitoefenen, noch dagonderwijs volgen, naar positie in het huishouden, 1971, in procenten

	Positie in het huishouden				
	Totaal	Gezinshoofd	Alleenstaand	Kind	Overig
Gepensioneerd	39,2	12,7	68,8	2,5	58,7
Huisvrouw	39,1	74,0	15,1	65,9	25,3
Overig (incl. onbekend)	21,8	13,3	16,2	31,6	16,0
Totaal	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	(N = 164 871)	(N = 15 652)	(N = 48 277)	(N = 61 235)	(N = 49 707)

Bron: Volktelling 1971 (1:10).

Het tabellenmateriaal t.b.v. de onderhavige monografie bood geen mogelijkheden de in deze paragraaf behandelde categorie ongehuwden nader te analyseren: de absolute aantallen omvatten de ongehuwde vrouwelijke bevolking zonder beroep met inbegrip van de dagonderwijs volgenden. Het verdient ons inziens aanbeveling hier bij een komende Volktelling rekening mee te houden, teneinde meer zicht te krijgen op de samenstelling naar verschillende variabelen, als leeftijd, opleidingsniveau, urbanisatiegraad en belangrijkste bron van levensonderhoud van deze omvangrijke categorie vrouwen.

In onderstaand overzicht hebben wij tenslotte de percentages weergegeven waaruit de verwachting blijkt, dat er in het jaar 2000 nog slechts 3% zo-

Vooruitberekende percentages ongehuwde vrouwen, dat noch beroepsarbeid verricht (heeft), noch dagonderwijs volgt, 1975, 1980, 1990 en 2000

Leeftijd	1975	1980	1990	2000
15-19	5	4	3	3
20-24	7	5	3	3
25-29	10	6	4	3
30-34	16	8	5	3
35-39	22	12	6	4
40-44	27	18	8	5
45-49	31	24	12	6
50-54	35	29	18	8
55-59	37	33	24	12
60-64	39	36	29	18
≥65	44	40	34	30

Bron: G. R. Mustert, Arbeid van nu tot 2000, tabel 11.

genaamde «thuisblijvers» zullen zijn in de leeftijdscategorieën tot 35 jaar, een aanzienlijke daling die wordt geconstateerd voor alle leeftijdsgroepen.

2.5. Nabeschuiving

Ons inzicht in de deelneming van ongehuwden aan het beroepsleven en de factoren waarmee dit verband houdt is op grond van de beschikbare statistische gegevens beperkt gebleven, ook waar het het aangeven van ontwikkelingen voor en na het moment van de Volkstelling van dat jaar betreft. Betreffende de categorie van ouderen, d.w.z. 40-65-jarigen onder hen, was voor Nederland echter uitvoerig empirisch materiaal beschikbaar. Wij doelen hier op het onderzoek naar de levensomstandigheden van deze vrouwen dat in opdracht van Sociale Zaken door het I.T.S. werd verricht en in 1971 verscheen¹⁷. In dit onderzoek worden een aantal bijzondere maatregelen voorgesteld t.b.v. de oudere werknemers in het algemeen, zoals vervroegde pensionering, voorkoming van ontslag op oudere leeftijd, meer vrije dagen, kortere werktijden e.d. Het onderzoek heeft uitgewezen dat de combinatie van beroepsarbeid en huishouding en in sommige gevallen tevens de verzorging en/of verpleging van familieleden, juist voor vrouwen in de oudere leeftijdscategorieën moeilijkheden gaat opleveren. Het betrof in dit onderzoek ongehuwde vrouwen met een lagere schoolopleiding, die dientengevolge zwaardere en minder betaalde arbeid moesten verrichten. Daar er over het algemeen sprake is van een hoger wordend opleidingsniveau zal dit tevens voor de ongehuwden het geval zijn. Dit heeft tot gevolg, dat ook zij terecht zullen komen in hogere en beter betaalde functies. In 1971 was van de alleenstaanden 41,5% werkzaam in een hogere of middelbare functie.

Wij achten het niet uitgesloten, dat wanneer er sprake is van een veranderend ethos wat betreft de arbeid, er veel ongehuwde vrouwen zijn, die er de voorkeur aan geven op zestigjarige leeftijd te worden gepensioneerd en op die manier meer vrije tijd verkiezen boven meer inkomen.

Niet is te overzien in hoeverre de alternatieve samenlevingsvormen bij zullen dragen aan een verandering in het deelnemingspercentage van ongehuwde vrouwen; in concubinaat levende «ongehuwde» vrouwen zullen ons inziens eerder kunnen besluiten in een gedeeltelijke werkweek werkzaam te zijn. Bij de komende Volkstelling zal zeker bij de vraagstelling rekening gehouden moeten worden met een steeds groeiende groep vrouwen die een dergelijke samenlevingsvorm, om wat voor redenen dan ook, prefereren.

Noten

¹ Statistisch zakboek, 1976, Centraal Bureau voor de Statistiek, Voorburg, p. 19.

² Deggeler, L., *De werkende vrouw in Nederland, 1972* (Studie tot stand gekomen door samenwerking van een aantal uitgeverij van vrouwenbladen in de landen van de EEG. In ons land «Margriet»; Uitgeverij Geïllustreerde Pers N.V.), tabel 122B.

³ Onderzoek naar de levensomstandigheden van de ongehuwde vrouwen van 40 tot 65 jaar, Instituut voor Toegepaste Sociologie, Nijmegen, november 1970, Onderzoeksverslag tabel IX-5 en bijlage tabel IX-4.

⁴ Idem, bijlage tabel IX-7.

⁵ Deggeler, L., o.c., tabel 112.

⁶ Onderzoek ITS, o.c., tabel IV-1 en tabel VII-4a.

⁷ Idem, tabel VII-5 en tabel VII-11.

⁸ Idem, tabel VIII-8, tabel VIII-12 en bijlagen tabel VIII-7.

⁹ De ongehuwde vrouw. Onderzoek naar de levensomstandigheden van de ongehuwde vrouwen van 40 tot 65 jaar. Samenvatting. Sociale Zaken, verslagen en rapporten 1971-1. Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage, 1971.

¹⁰ 12e Volkstelling 1947, deel 2, staat 8.

¹¹ Arbeidsmarktbeschrijving 1963, Directie voor de Arbeidsvoorziening, p. 44.

¹² Idem.

¹³ Volkstelling 1960, deel 10A, tabel 1.

¹⁴ Idem, tabel 17.

¹⁵ Arbeidsmarktbeschrijving, Directie voor de Arbeidsvoorziening, p. 44.

¹⁶ Hofstee, E. W., *De ontwikkeling van de studie in de Huishoudkunde en de persoon van prof. dr. C. W. Visser, Alphen a/d Rijn, 1978*, p. 6.

¹⁷ Verbetering levensomstandigheden oudere ongehuwde vrouw. Sociale Zaken, verslagen en rapporten. Jaargang 1973-1. Staatsuitgeverij 's-Gravenhage, 1973, p. 48 e.v.

¹⁸ Mustert, G. R., *Arbeid van nu tot 2000. Een verkenning van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid*, tabel 11.

3. Beroepsarbeid door gehuwde vrouwen

3.1. Inleiding

In dit hoofdstuk zullen een aantal aan de Volkstelling te ontleen variabelen aan de orde komen, die van invloed geacht moeten worden op het al dan niet beroepsmatig werkzaam zijn van de gehuwde vrouw. Van de vele andere, niet op basis van het volkstellingsmateriaal te verkrijgen factoren, die van betekenis zijn binnen het beslissingsproces om beroepsarbeid op te nemen, wordt de zorg voor de huishouding en de verzorging van andere gezinsleden van groot gewicht geacht. In paragraaf 1.4. werden hierover enkele opmerkingen van meer algemene aard gemaakt. Zoals gezegd vormen de verwachtingen, dat met name de vrouw dergelijke verzorgende bezigheden op zich zal nemen, nog een belangrijk element in ons huidige cultuur- en socialisatiepatroon en zijn zij dus in beginsel voor alle vrouwen even zeer van kracht. De reden om alleen met betrekking tot de gehuwde vrouwen iets nader op een aantal aspecten van deze verzorgende arbeid in te gaan is dan ook uitsluitend gelegen in het feit dat onderzoeksgegevens vrijwel alleen op deze categorie vrouwen betrekking hebben. Het betekent niet dat wij voor vrouwen in andere posities dit probleem van minder belang achten. Men kan zelfs het tegendeel veronderstellen, gezien het feit dat voor de gehuwde vrouw, in tegenstelling tot de alleenstaande vrouwen en de gezinshoofden, in ieder geval een partner aanwezig is om de verzorging mee te (ver)delen.

Visser vat in de volgende omschrijving van huishoudelijke arbeid een aantal kenmerken treffend samen: «variërend van omvang, aan een ritme gebonden, van een dienstverlenend karakter, resultaten opleverend die steeds voor verbetering vatbaar zijn, zo speelt de huishoudelijke arbeid zich af in een gezinsbestel dat complexer geworden is»¹. Waar het gaat om de vrijheid van de gehuwde vrouw om voor beroepsarbeid te kiezen vindt zij het begrijpelijk, dat daarbij allereerst gedacht wordt aan voorzieningen met het oog op de kinderen gedurende de uren dat beide ouders werken. Daarnaast acht zij het echter merkwaardig, dat in de discussies rondom deze kwesties de verzorgende taak binnen het gezin zo weinig aandacht krijgt en veel wordt afgedaan met algemeenheden over mechanisatie en efficiency in de huishouding. «Men ontkomt» zo stelt zij «niet aan de indruk dat zelfs de betrokkenen van de verzorgende arbeid in het gezin geen duidelijk beeld hebben»². De opvatting, dat door mechanisatie de huishoudelijke arbeid aan het verdwijnen is, was en is wellicht nog vrij algemeen. Juist het karakter van persoonlijke dienstverlening maakt echter dat een belangrijk deel van deze arbeid zich maar in zeer geringe mate voor mechanisatie leent. Omdat daarnaast echter de aspiraties voor de verzorging gestegen zijn en, zoals Visser het uitdrukte, het gezinsbestel complexer is geworden, heeft dit ook weer tot een toename van het aantal arbeidsuren voor de huishouding geleid. Daarbij moet tevens in aanmerking genomen worden, dat tijd slechts één aspect van de huishoudvoering vormt; naast de afname van de fysieke belasting, die technische hulpmiddelen en mechanisatie zeker hebben bewerkstelligd is de mentale belasting waarschijnlijk vrij sterk toegenomen. We denken alleen reeds aan het verantwoord inkopen. Doordat huishoudelijke arbeid niet eenduidig is los te maken van opvoedende taken (waartoe tevens gerekend kan worden alleen reeds de aanwezigheid van de moeder en bezigheden met een vrije-tijds karakter) leveren de resultaten van tijdsbestedingsonderzoek sterk uiteenlopende resultaten. Zo komt Oakley, die bij het door haar bestudeerde sample een gemiddelde tijdsbesteding van 77 uur vaststelt, tot de conclusie, dat zich vanaf het eind van de jaren '20 een «remarkable con-

sistency» voordoet in de tijd aan huishoudelijke arbeid besteed³. Hoewel ze zegt daarbij het op bezoek gaan – en de kinderen meenemen – en de periode, dat de kinderen slapen en de vrouw thuis moet blijven, buiten beschouwing te laten is het niet duidelijk welke «verantwoordelijkheden» zij wel tot het huishoudelijk bedrijf rekent.

Meer inzicht in de diversiteit van activiteiten krijgen we wanneer een onderverdeling wordt aangebracht en daarbij ook een categorisering naar wat men als de harde kern van de huishoudelijke arbeid kan beschouwen en de bezigheden die lichamelijk minder inspannend zijn en meer elementen van ontspanning in zich hebben.

In onderstaand schema zijn deze aangeduid als categorie I en II. Het onderzoek waaraan deze tabel is ontleend, vond in 1955 plaats onder gezinnen met 2, 3 of 4 kinderen waarvan er geen jonger dan 2 jaar of ouder dan 15 jaar was, het gezinsinkomen niet meer dan f 6 000 per jaar bedroeg en waarvan de huisvrouw geen betaalde arbeid buitenshuis verrichtte⁴. Wij nemen de tabel in zijn geheel over, omdat zij voor zover wij hebben kunnen nagaan voor ons land de enige mogelijkheid biedt binnen bepaalde grenzen wat meer concreet veranderingen in de tijd na te gaan. Daartoe vergeleken wij met een recent tijdsbestedingsonderzoek, dat representatief heet te zijn voor de Nederlandse bevolking⁵ en waaraan wij uit de door het Sociaal en Cultureel Planbureau opgestelde tabel het volgende staatje ontleenden⁶.

Invloed van de leeftijd der kinderen op de tijdsbesteding van de huisvrouw – tijden in uren en minuten per week; 135 huisvrouwen met 2 kinderen

Leeftijd van beide kinderen	2–6 jaar		6–9 jaar	9–15 jaar
	geen naar kleuter- school	1 naar kleuter- school		
Reiniging van het huis	13.55	13.30	14.20	15.15
Diversen, tuinieren	0.50	0.35	0.45	1.–
Maal tijd voorbereiden	11.25	11.25	11.45	12.30
Afwassen	6.15	6.30	6.05	6.40
Kledingreiniging – nat	3.30	3.55	3.20	3.10
Kledingreiniging – droog (vnl. strijken)	2.10	2.45	2.30	2.20
Categorie I	38.05	38.40	38.45	40.55
Hulp aan huisgenoten	9.45	9.50	6.35	3.55
Naaien	6.10	6.30	5.45	5.40
Breien	5.–	3.55	4.35	4.05
Boodschappen doen	3.35	4.50	4.30	4.–
Categorie II	24.30	25.05	21.25	17.40
Huishouden totaal	62.35	63.45	60.10	58.35
Slapen, rusten	61.05	59.05	60.30	60.–
Persoonlijke verzorging	15.20	14.35	14.50	15.05
Rust tijdens het werk	1.10	1.15	1.45	1.25
Ontwikkeling en ontspanning	27.30	28.10	28.30	30.30
Hulp aan derden	0.20	1.10	2.15	2.25
Ontvangen hulp	2.35	2.45	3.05	3.25

Bron: Pieters-de Roon, De tijdsbesteding van de huisvrouw, Wageningen, 1961, blz. 96.

Vrouwen < 35 jaar met kinderen

Beroepsarbeid	2,4	} 43,1
Huishoudelijk werk	25,1	
Kinderverzorging	11,8	
Boodschappen doen	6,2	

Bron: Sociaal en Cultureel Planbureau, Sociale atlas van de vrouw, 1977, blz. 98.

Wanneer we van het aantal uren, dat bij Pieters-De Roon voor de totale huishoudvoering gemiddeld rondom 60 uur ligt en daar het naaien en breien aftrekken komen we op ruim 50 uur voor de huishoudelijke en gezinsverzorging. In het onderzoek, dat door Intomart werd uitgevoerd bedraagt deze verzorging, wanneer we de beroepsarbeid buiten beschouwing laten, ruim 40 uur.

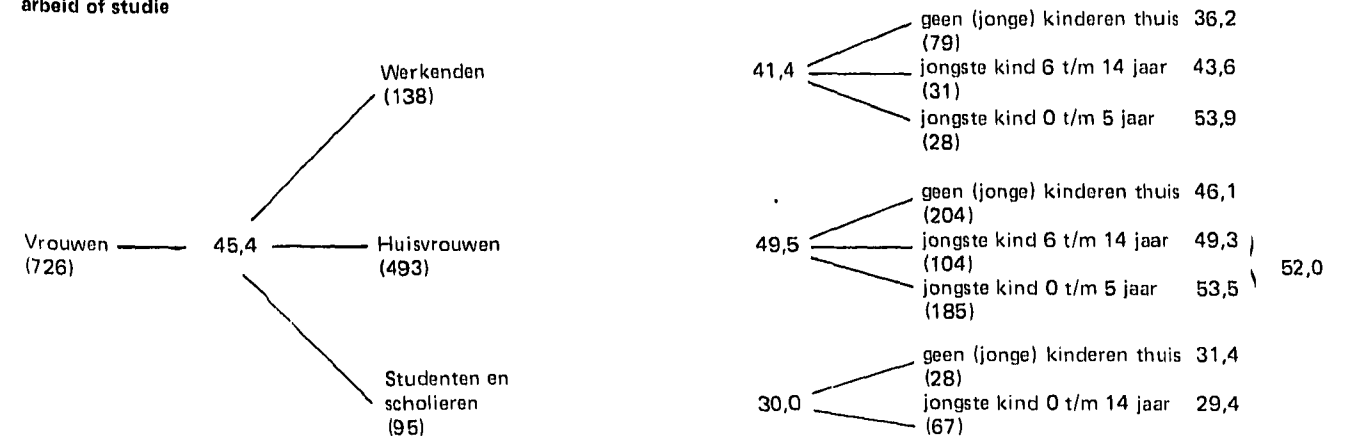
Nogmaals, op verschillende onderdelen lijdt de vergelijking aan zekere onnauwkeurigheden, met name wat betreft het aantal en de leeftijden van de kinderen. Daarom willen we ook niet ingaan op een vergelijking op onderdelen. Wij menen echter wel te mogen stellen dat in de periode 1955–1975 voor de gezinnen met kinderen tot ± 15 jaar de verzorgende taken globaal gesproken van 50 naar 40 uur zijn gedaald.

De verscheidenheid in de resultaten van tijdsbestedingsonderzoek naar de verzorgende arbeid maakt het moeilijk deze variabelen te hanteren als mogelijke verklaring voor verschillen in de deelname van (gehuwde) vrouwen aan beroepsarbeid. Dit wordt nog versterkt door het feit, dat o.m. uit het reeds genoemde onderzoek van Pieters-De Roon naar voren kwam, dat de individuele verscheidenheid van de tijdsbesteding voor vrijwel alle bezigheden groter was dan de verschillen tussen de categorieën naar gezinsgrootte, beroep echtgenoot, leeftijd van de kinderen e.d.

Een ander belangrijk aspect, dat in verband met het eventueel op zich nemen van beroepsarbeid en de problematiek beide te combineren is, is de verdeling van de verzorgende arbeid over de dag. Het kenmerk van persoonlijke dienstverlening maakt het waarschijnlijk dat vooral bij bezigheden rondom de maaltijden en bij de verzorging van de kinderen een sterke versnippering kan optreden.

Het reeds genoemde onderzoek van Intomart is, voor zover wij weten, het eerste onderzoek dat hierover informatie biedt. Uit het deel van de tabel, waarin werkende vrouwen en huisvrouwen zijn onderscheiden blijkt vrijwel geen verschil in de fase, dat het jongste kind 0–5 jaar is; het aantal onderbrekingen wordt voor de vrouwen zonder beroep groter dan voor de werkenden wanneer het jongste kind tussen 6 en 14 jaar is en neemt in verhouding tot de werkenden nogmaals toe voor de categorie gezinnen waar geen kinderen onder 15 jaar zijn.

Aantal malen, dat vrij beschikbare tijd gedurende onderzochte week is onderbroken door huishoudelijk werk, (kinder)verzorging, arbeid of studie

Bron: Tijdsbestedingsonderzoek 1974.

Hierbij dient nog opgemerkt, dat bij de vraagstelling alleen is geïnformeerd naar de langstdurende bezigheid per kwartier zodat in werkelijkheid de versnippering nog aanzienlijk groter zal zijn. Dit doet echter geen afbreuk aan de vergelijking. Een ander resultaat van dit onderzoek was de zoveel geringere versnippering onder de groep mannen: bij de werkenden gemiddeld 24,8 met nauwelijks enige verschillen tussen de gezinsfasen; bij de niet-werkenden is dit weinig meer, namelijk 26,7.

We komen thans tot een derde aspect van de verzorgende arbeid, het veelomstreden punt van de taakverdeling tussen man en vrouw. Voor achtergronden van de taakverdeling tussen mannen en vrouwen in het algemeen is van belang hetgeen Meyer hierover recentelijk opmerkt: «De relativering van de eigen ontplooiing van de vrouw buiten de gezinssfeer wordt bevorderd door de asymmetrie in de partnerkeuze. Wanneer de man hoger opgeleid is dan de vrouw en meer maatschappelijke ervaring heeft, wordt de neiging om het beroep van de man primair te zien, versterkt. Daarnaast zijn beroepen van mannen impliciet gebaseerd op de veronderstelling, dat hun (of een) vrouw een aantal taken zal vervullen die de beroepsuitoefening door de man mogelijk maken. Dit geldt allereerst taken rond persoonlijke verzorging, huishouden en het onderhouden van contacten met familie en vrienden. Het geldt daarnaast voor meer uitgesproken taken om in de beroepsuitoefening te assisteren». Behalve voor de meewerkende echtgenote geldt dit ook andere beroepen. Meyer noemt artsen, topfunctionarissen in het bedrijfsleven, politieke en overheidsfuncties, vrachtrijders en werkers in ploegendienst. Zij voegt daar nog aan toe dat: erkenning van de essentiële functie van de vrouw bij de beroepsuitoefening daarbij vaak even beperkt is als haar ontplooiingsmogelijkheden op ander gebied.

Evenals bij de meting van de tijdsbesteding door vrouwen aan huishouding en gezin en de weergave van de resultaten vallen verschillen te constateren. Wat de vraagstelling betreft wordt de beperktheid hiervan gecritiseerd, vooral waar dit leidt tot onverantwoorde conclusies. Zo verzet Oakley zich tegen het benadrukken van de toenemende gelijkheid tussen man en vrouw door schrijvers als Fletcher (*The family and marriage*), Blood en Wolfe (*Husbands and wives*) en Young en Willmott (*The symmetrical family*). Zij wijst erop, dat in een dergelijke context het meest gewaagd wordt op de betere juridische positie van de vrouw en de toegenomen beroepsarbeid, anderzijds op de grotere participatie van de man in huishouden en gezin. De basis hiervoor acht zij wat dit laatste betreft echter zwak. Terecht merkt zij in dit verband op dat de vraag of de man in de afgelopen week wel eens geholpen heeft met enigerlei huishoudelijk werk bij een bevestigend antwoord niet veel bijdraagt tot de constatering dat hier van een grotere mate van symmetrie tussen de echtelieden sprake is dan in de gezinnen waar de echtgenoot deze hulp niet geeft: «social science – at least in its popularized version – has played a large part in spreading the view that modern marriage is an egalitarian relationship. If this conclusion is based on false premises than the weakness in the argument must be exposed»⁹.

Wat betreft de mate van de deelname van de man/echtgenoot⁹ zijn de gegevens strijdig. Zo komen sommige onderzoekers (o.m. Clason en Young en Willmott) tot de conclusie dat mannen van werkende vrouwen méér «meehelpen», dan mannen van niet-werkende vrouwen terwijl anderen (Intomart) tot een tegengesteld resultaat komen.

Deze tegenstrijdigheden berusten hier op de wijze van presentatie, namelijk of men het werk van de man/echtgenoot uitdrukt in uren of in het aandeel dat hij levert in de totale huishoudelijke en verzorgende arbeid.

In de presentatie van de resultaten van Young en Willmott op de door Oakley zo gelaakte vraagstelling komt de omvang zelfs niet aan de orde.

Wanneer, zoals uit de volgende tabel blijkt, meer mannen helpen naarmate de vrouw (meer) beroepsarbeid verricht kan het best zijn dat door de groep waarin het geringste aantal werkt toch, absoluut en/of relatief, de meeste arbeid wordt verricht.

Husband help in the home

Reported help by husband at least once a week	Wife not working	Wife working part-time	Wife working full-time
– no help	22%	17%	9%
– washing up only	14%	15%	12%
– other tasks (cleaning, cooking, child care etc. with or without washing up)	64%	68%	79%
Total	100%	100%	100%

Bron: Young en Willmott, *The symmetrical family*, Londen, p. 115.

Een weergave van de hulp in huis in absolute uren kan volgens ons ook tot misleidende conclusies leiden. Zo werd in de pers nogal ophef gemaakt van het resultaat van Intomart, dat mannen, waarvan de vrouw buitenshuis werkt significant minder tijd aan de huishouding besteden dan mannen waarvan de vrouw geen beroep buitenshuis uitoefent. Minder tijd wordt dan al snel minder meewerken, terwijl men toch de hulp kan interpreteren in de zin van het aandeel in het geheel. Een eenvoudige berekening leert dan dat men tot de omgekeerde – evenzeer onnauwkeurige – uitspraak komt: Als de vrouw werkt helpt de man meer mee in de huishouding¹⁰.

Met het bovenstaande willen we overigens niet de indruk wekken, dat het aandeel van de man in de huishouding – nog in het midden latend of het om «werkende» of «niet-werkende» vrouwen gaat – bevredigend en voldoende is.

Een vergelijking van de tijdsbesteding van werkende mannen in 1975¹¹ en 1935¹² leert ons dat van de vermindering van het aantal uren beroepsarbeid over die periode, te weten ruim 11 uur, bijna 8 uur ten goede kwam aan vrije tijd terwijl de verzorgende activiteiten slechts opliepen van 3,4 naar 4,9 uur per week¹³.

Naar onze mening moet er voor gewaakt worden dat resultaten van onderzoek naar tijdsbesteding en taakverdeling tot onjuiste en misleidende conclusies leiden. Dit geldt te meer waar men verschillende andere aspecten niet in de beschouwing betreft zoals b.v. de arbeidstijden van man en vrouw, de verdeling er van per dag en door de week, de kwaliteit van de geproduceerde arbeid en de vraag welke mate van efficiency men heeft betracht respectievelijk de psychische druk, die men heeft ondervonden.

Bovenstaande korte aanduiding van enkele aspecten van de verzorgende arbeid moet gezien worden als een hulpmiddel – hoe globaal ook – bij de interpretatie van de verschillen in deelname van de (gehuwde) vrouw. De belangrijkste variabele, waarvoor dit geldt, is waarschijnlijk de ontwikkelingsfase van het gezin. Ook voor determinanten van de sociale laag echter zal zij in aanmerking genomen kunnen worden, daar in een aantal onderzoeken verschillen worden geconstateerd zowel wat betreft de feitelijke taakverdeling¹⁴ als omtrent de opvattingen daarover¹⁵. Ook de normen, die de vrouw aanlegt voor de huishoudvoering lopen naar opleidingsniveau uiteen¹⁶.

Een vergelijking van de deelnemingspercentages van gehuwde vrouwen naar leeftijdsklassen toont aan, dat tussen 1960 en 1971 de participatie relatief het sterkst toenam onder de 20–40-jarigen. Behalve uit tabel 5 valt dit globaal ook af te lezen uit grafiek 2. Onder de 15–19-jarigen en voor de categorieën van 40 jaar en ouder (met uitzondering van de 65 jaar en ouderen) is de deelname in 1971 steeds iets meer dan het 2-voudige van die van 1960.

In tabel 5 zijn ook de resultaten van de Arbeidskrachtentelling van 1975 opgenomen. Bij de verwerking van de resultaten van deze telling heeft men namelijk een aantal bewerkingen uitgevoerd, waardoor de vergelijkings-

3.2. Leeftijd

Tabel 5. Deelneming aan beroepsarbeid van gehuwde vrouwen $\geq 14/15$ jaar naar leeftijd, 1960, 1971 en 1975

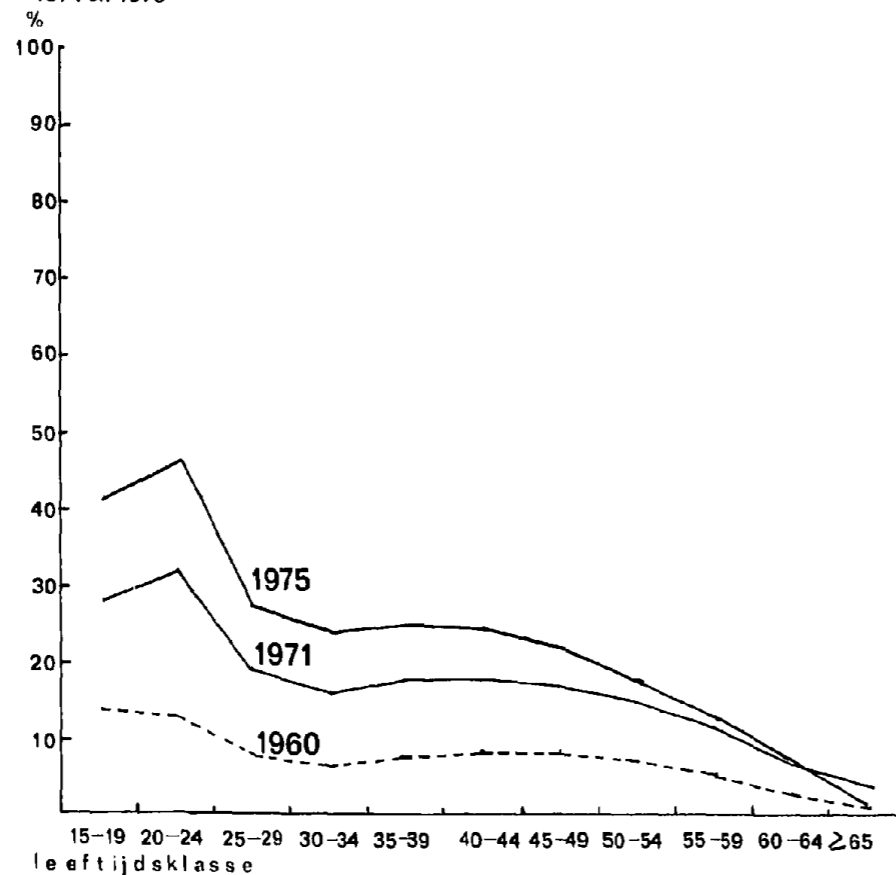
Leeftijd	V.T. 1960	V.T. 1971	A.K.T. 1975
14/15-19	13,4	27,9	41,6
20-24	12,5	31,3	45,8
25-29	7,7	18,9	26,8
30-34	6,6	15,9	23,8
35-39	7,3	17,1	24,9
40-44	8,1	17,4	24,7
45-49	8,1	16,7	21,2
50-54	7,1	14,6	16,9
55-59	5,3	11,1	12,5
60-64	3,0	6,2	6,8
≥ 65	0,8	3,5	1,8 (65-69) 1,0 (≥ 70)
Totaal	6,8	15,7	23,6
Totaal 15-64	7,3	17,1	-

Bron: Volkstelling 1960, deel 10A, tabel 1; Volkstelling 1971 (1:10); Arbeidskrachtentelling 1975, Sociale Maandstatistiek, mei 1977, staat 15.

moelijkheden met de Volkstellingen van 1960 en 1971 door een verschil in definitie van de beroepsbevolking, zijn geminimaliseerd¹⁷.

We kunnen constateren, dat de ontwikkelingen die tussen 1960 en 1971 waarneembaar waren, zich voortzetten: een toeneming onder alle leeftijdsklassen, maar in het bijzonder onder de jongere leeftijdsgroepen. Ook in

Grafiek 2. Deelneming aan beroepsarbeid van gehuwde vrouwen naar leeftijd, 1960, 1971 en 1975

1975 zien we, na een weinig fluctuerende deelname onder de 25-45-jarigen een vrij snelle daling in de deelname onder de 45 jaar en ouderen. Dit houdt in dat een meer omvangrijke (her)intrede van de oudere gehuwde vrouwen, zoals men lange tijd had verwacht, niet is opgetreden.

In zijn commentaar in het reeds aangehaalde nummer van de Sociale Maandstatistiek stelt Corpeleyn dat voor elk van de onderscheiden categorieën de omvang van de veranderingen tussen 1971 en 1975 groter is geweest dan op grond van de cijfers van 1960 en 1971 verwacht zou kunnen worden. Hij tekent daarbij echter aan dat sommige factoren, die met de ontwikkeling van de deelnemingspercentages samenhangen, zoals de invoering van de W.A.O. en de sterke daling van het geboortecijfer, zich pas in de tweede helft van de jaren zestig hebben voorgedaan¹⁸.

3.3. Ontwikkelingsfase van het gezin

Nog aan het begin van deze eeuw was het algemene beeld van de gehuwde werkende vrouw dat van de moeder met verscheidene kinderen, die door economische noodzaak gedwongen was te werken in ongeschoolde, fysiek zware en laag betaalde beroepen. De veranderingen die hebben plaatsgevonden maken dat de vrouw niet langer gedwongen is tot werken, maar dat zij in toenemende mate kan verkiezen dit te doen. Daarbij zullen diegenen meer beroepsarbeid gaan verrichten voor wie dit, gezien hun opleiding en ervaring veel voldoening geeft en in de tweede plaats degenen, voor wie het uitoefenen van een beroep geen wezenlijke conflicten oproept in verband met de vervulling van andere verantwoordelijkheden.

In de inleiding tot dit hoofdstuk werden een aantal factoren genoemd, die in de richting van een zekere afname van deze verantwoordelijkheden leiden. Dit kan ook geconstateerd worden voor de periode en de mate waarin de vrouw de verantwoordelijkheid en zorg voor kinderen heeft¹⁹. Niettemin blijft het dilemma om een volwaardige plaats in het arbeidsproces in te nemen voor een groot deel bestaan gezien de geringe veranderingen in de rolverwachtingen en het rolgedrag van man en vrouw waar het de taakverdeling binnenshuis betreft en de geringe ruimte die geboden wordt voor deeltijdarbeid en/of flexibele werktijden, met name voor mannen.

De statistische gegevens, waarvan we in het volgende gebruik zullen maken betreffen naast de resultaten van de Volkstelling 1971 die van de Volkstelling van 1960, de Arbeidskrachtentellingen van 1973 en 1975 en de Inkomensstatistieken over de jaren 1964, 1967 en 1970.

De aspecten van de gezinssituatie, die in één of meer van deze statistieken kunnen worden onderscheiden zijn:

1. het al of niet hebben van kinderen
2. het afhankelijk dan wel onafhankelijk zijn van de kinderen
3. het aantal kinderen
4. de leeftijden van de kinderen
5. het inwonend dan wel uitwonend zijn van de kinderen.

Deze opsomming dient niet gezien te worden als een volgorde naar belangrijkheid. Eerder sluit zij in zekere mate aan bij hetgeen voor ons land bekend is over mogelijke invloeden van de gezinssituaties op het op zich nemen van de beroepsrol en het aangeven van ontwikkelingen. Het is vrijwel overbodig te zeggen dat de verschillende variabelen niet in alle tellingen opgenomen zijn. Voor zover dit wel het geval is is bovendien de definitie vaak niet gelijk of is bij de verwerking met verschillende indelingscriteria gewerkt. Het aangeven van ontwikkelingen voor de periode van 1960 kan dan ook niet anders dan fragmentarisch zijn.

Om deze redenen leek het ons overzichtelijker om in het volgende de aspecten, waarop ontwikkelingen zijn aan te geven en die, waarbij wij ons moesten beperken tot een weergave van de situatie in 1971 in twee afzonderlijke paragrafen onder te brengen. Een toelichting op de belangrijkste overeenkomsten en verschillen tussen de gehanteerde statistieken moge het ontbreken van het aangeven van ontwikkelingen verduidelijken. Evenals in de Volkstelling van 1960 wordt ook in die van 1971 onder «kinderen» verstaan de nog in het ouderlijk huis woonachtige kinderen. Voor zover ook uit-

wonende kinderen aanwezig zijn en hetzij om economische redenen en/of redenen van verzorging de keuze van het al of niet werken mede beïnvloeden, beschikken wij alleen over de gegevens van de Inkomensstatistiek. In deze laatste kan overigens de invloed van uitwonende en inwonende kinderen niet afzonderlijk bestudeerd worden. Een belangrijke verrijking van het onderscheid tussen gezinnen met en zonder kinderen is dat voor 1971 de categorie zonder (inwonende) kinderen nader is onderscheiden. Door invoering van de factoren leeftijd van de vrouw, huwelijksduur en het al of niet gehad hebben van kinderen zijn differentiaties aangebracht die van veel belang geacht moeten worden gezien de sterk verschillende levensfasen waarin vrouwen zonder kinderen verkeren. De gezinsfase-indeling, die het CBS in 1960 hanteerde, is een combinatie van het al dan niet kinderen hebben en de afhankelijkheid/onafhankelijkheid van de kinderen. Op grond hiervan hanteert men de volgende drie-deling:

- zonder kinderen
- met uitsluitend onafhankelijke kinderen
- met o.m. afhankelijke kinderen.

Het doortrekken van de ontwikkelingen door gebruik te maken van de resultaten van de Arbeidskrachtentellingen is ten aanzien van deze aspecten van de gezinssituatie niet mogelijk: de categorie «zonder kinderen» is niet afzonderlijk verwerkt maar samengevoegd met gezinnen, waarin het jongste kind 15 jaar of ouder was; de variabele afhankelijkheid/onafhankelijkheid is niet gehanteerd. Meer informatie over de gezinsfase wordt in de Volkstelling van 1960 alleen gegeven met betrekking tot de vrouwen die een beroep uitoefenen. Bij deze indeling is de volgende onderscheiding aangebracht: geen kinderen jonger dan 6 jaar, 1, 2, 3 of meer kinderen jonger dan 6 jaar en geen kinderen.

Behalve verschil in definities en categorisering van kinderen moeten ook andere verschillen in aanmerking genomen worden teneinde ontwikkelingen aan te kunnen geven. Dit geldt vooral de wijze waarop vrouwen tot de beroepsbevolking gerekend worden. Zoals op verschillende plaatsen in dit rapport staat vermeld zijn 0-14 uur werkenden in de beide Volkstellingen soms wel, soms niet als zodanig opgenomen; in de Inkomensstatistiek worden tot de categorieën werkende gehuwde vrouwen alle vrouwen gerekend, die in het betreffende jaar inkomen uit arbeid hebben verkregen.

Omdat in onze probleemstelling het al of niet uitoefenen van een beroep wordt bestudeerd vanuit de positie van de vrouw in gezin en huishouden zijn deelnemingspercentages voor ons van de meeste betekenis. Kenmerken van de gezinssituatie van vóór 1960 zijn helaas niet beschikbaar. Voor 1960 en 1971 zijn vergelijkingen mogelijk van deelnemingspercentages voor de volgende aspecten van de gezinssituaties: zonder kinderen, met (o.m.) afhankelijke kinderen en met uitsluitend onafhankelijke kinderen.

3.3.1. De invloed van het al of niet hebben van kinderen en de afhankelijkheid/onafhankelijkheid van de kinderen; veranderingen vanaf 1960.

Tabel 6. Deelneming aan beroepsarbeid van gehuwde vrouwen van 15-64 jaar²⁰ zonder kinderen, met (o.m.) afhankelijke kinderen en met uitsluitend onafhankelijke kinderen, 1960 en 1971

Gehuwde vrouwen van 15-64 jaar ²⁰										
Zonder kinderen		Met kinderen		Met (o.m.) afh. kinderen		Met uitsluitend onafh. kinderen		Totaal		
1960	1971	1960	1971	1960	1971	1960	1971	1960	1971	
12,5	31,9	5,5	13,0	5,4	12,9	6,2	13,5	7,1	16,8	

Bron: Volkstelling 1960, deel 10A, tabel 12;
Volkstelling 1971, Kerntabellenprogramma, tabel 25/1-25/2.

De ontwikkelingen tussen de jaren 1960 en 1971 zijn overzichtelijker weergegeven in tabel 7.

Tabel 7. Deelneming aan beroepsarbeid van gehuwde vrouwen van 15-64 jaar zonder kinderen, met (o.m.) afhankelijke kinderen en met uitsluitend onafhankelijke kinderen, 1960 en 1971 (1960 = 100)

	1960	1971	1960	1971
Zonder kinderen	12,5	31,9	100	290
Met kinderen	5,5	13,0	100	270
Met (o.m.) afhankelijke kinderen	5,4	12,9	100	277
Met uitsluitend onafhankelijke kinderen	6,2	13,5	100	224
Totaal	7,1	16,8	100	287

Bron: Volkstelling 1960, deel 10A, tabel 12;
Volkstelling 1971, Kerntabellenprogramma, tabel 25/1-25/2.

Hoewel de verschillen beslist niet groot genoemd kunnen worden blijkt een relatief iets sterkere toename van de categorie «zonder kinderen» in verhouding tot de gezinnen waar wel thuiswonende kinderen zijn. Binnen deze laatste categorie valt op dat het verrichten van beroepsarbeid door de vrouw in gezinnen waar alleen nog onafhankelijke kinderen, dus kinderen die beroepsmatig werkzaam zijn, aanwezig zijn achterblijft bij het gemiddelde. Zoals uit de tabellen 8 en 9 blijkt kan de reden hiervan gezocht worden in het feit dat de vrouwen, die in 1960 in deze gezinssituatie beroepsarbeid verrichten voor een belangrijk deel (meer dan de helft) gehuwd waren met een echtgenoot die als zelfstandige en dus voor het merendeel als meewerkende echtgenote werkzaam was.

Tabel 8. Gehuwde vrouwen met beroep, zonder kinderen, met (o.m.) afhankelijke kinderen en met uitsluitend onafhankelijke kinderen naar positie in het bedrijf van de echtgenoot, 1960 en 1971, in procenten

Positie in het bedrijf van de echtgenoot	Uitsl. onafh. kinderen		(o.m.) afh. kinderen		Zonder kinderen		Totaal	
	1960	1971	1960	1971	1960	1971	1960	1971
Zelfstandig	56,3	36,7	51,7	33,8	28,8	15,3	42,8	26,2
In loondienst	43,7	63,3	48,3	66,2	71,2	84,7	57,2	73,8
Totaal	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Bron: Volkstelling 1960, deel 10A, tabel 12;
Volkstelling 1971, Kerntabellenprogramma, tabel 25/1-25/2.

Hierbij dient te worden opgemerkt, dat het aandeel van de gezinnen met uitsluitend onafhankelijke kinderen in verhouding tot alle gezinnen vrijwel gelijk is gebleven.

Tabel 9. Gehuwde vrouwen, met beroep, zonder kinderen, met (o.m.) afhankelijke kinderen en met uitsluitend onafhankelijke kinderen, 1960 en 1971, absoluut en in procenten

	1960		1971	
	absoluut	%	absoluut	%
Gezinnen met uitsluitend onafh. kinderen	193 689	8,7	199 565	7,9
Gezinnen met (o.m.) afh. kinderen	1 521 591	68,4	1 756 930	69,3
Gezinnen zonder kinderen	508 462	22,9	578 890	22,8
Totaal	2 223 742	100,0	2 535 365	100,0

Bron: Volkstelling 1960, deel 10A, tabel 12;
Volkstelling 1971, Kerntabellenprogramma, tabel 25/1-25/2.

Aan het slot van deze paragraaf, waarin ten aanzien van een slechts beperkt aantal aspecten van de gezinssituatie de ontwikkelingen tussen 1960 en 1971 konden worden aangegeven, willen we kort ingaan op de resultaten van de Inkomensstatistieken. Aangezien de omschrijving van het al of niet hebben van kinderen hierin afwijkt van door ons gebruikte statistieken en ook op andere punten verschillen, dienen onderstaande resultaten meer als aanvulling te worden beschouwd. Het belang ligt vooral in de onderlinge vergelijkbaarheid. Kinderen kunnen op verschillende wijzen van invloed zijn op het al dan niet gaan werken van de vrouw. Toename van het aantal kinderen kan in beginsel twee aan elkaar tegengestelde werkingen hebben: negatief in verband met de tijd aan huishouding en gezin te besteden; positief in relatie tot het voorzien in de economische behoeften. Waar het gaat om het verband tussen een toenemend aantal kinderen, de daardoor toegenomen behoefte aan gezinsinkomen en het verrichten van beroepsarbeid door de gehuwde vrouw vormt de Inkomensstatistiek in beginsel een betere ingang dan de andere statistieken, omdat ook de uitwonende kinderen, die nog ten laste van de ouders kunnen komen, worden meegerekend.

De belangrijkste conclusies van de tabellen 10 en 11 kunnen zijn, dat de toename van het buitenshuis werken in de periode 1964-1967 zeer uitgesproken lag bij de jongeren (man < 30 jaar) en daar zowel bij degenen met als zonder kinderen. In de periode 1967-1970 blijkt de toename, die in de daarvoor liggende drie jaar vooral bij de leeftijdscategorie onder 30 jaar werd ge-

Tabel 10. Buitenshuis werkende gehuwde vrouwen naar leeftijdsklasse man en aantal kinderen (1964 = 100)

Leeftijdsklasse man	Buitenshuis werkende gehuwde vrouw				
	met 1 kind	met 2 of meer kinderen	met kinderen	zonder kinderen	totaal
< 30	159	148	156	162	160
30-39	124	122	123	112	119
40-49	104	119	114	109	113
50-59	109	96	101	117	109
60-64	76	152	95	124	117
65 en ouder	136	74	114	100	101
Totaal	124	119	121	130	125

Bron: CBS. Inkomensverdeling van werkende gehuwde vrouwen 1964/1967.

Tabel 11. Buitenshuis werkende gehuwde vrouwen naar leeftijdsklasse man en aantal kinderen (1967 = 100)

Leeftijdsklasse man	Buitenshuis werkende gehuwde vrouwen				
	met 1 kind	met 2 of meer kinderen	met kinderen	zonder kinderen	totaal
< 30	161	161	161	161	161
30-39	133	184	167	115	150
40-49	135	152	147	128	142
50-59	141	148	144	132	138
60-64	157	156	157	142	145
65 jaar en ouder	172	193	177	138	143
Totaal	146	164	156	142	149

Bron: CBS. Inkomensverdeling van werkende gehuwde vrouwen 1967/1970.

constateerd, zich ook bij de andere leeftijdscategorieën voor te doen, zij het dat de jongste leeftijdsgroepen nog een voorsprong hebben. Een ander opmerkelijk feit is, dat het buitenshuis werken onder de vrouwen met kinderen, met name onder degenen met twee of meer kinderen tussen 1967 en 1970, sterker is toegenomen dan onder degenen zonder kinderen. Deze situatie was in de periode 1964-1967 omgekeerd. Opvallend is nog de relatief geringe toename van het werken onder de 30-39-jarigen en in mindere mate ook onder de daarop volgende leeftijdsklassen.

Wij hebben in deze beschouwing geen aandacht geschonken aan de meewerkende echtgenoten omdat fiscale regelingen bij deze categorie van te veel invloed zijn.

Hoewel de vergelijkingen met de Arbeidskrachtentellingen, zoals reeds gezegd, slechts ten dele en dan nog alleen zeer globaal mogelijk zijn, kan een uitzondering worden gemaakt voor de gezinnen met kinderen van 6-14 jaar. Wanneer we de definitie van beroepsbevolking in ruime zin van de Arbeidskrachtentelling (zie § 1.5.) hanteren, blijkt sprake van een toename van 18,1% in 1971 tot 24% in 1973²¹.

Een aspect van de gezinssituatie dat tenslotte nog in de tijd vergeleken kan worden, zij het alleen voor de werkende vrouwen, is dat waarin onderscheiden is naar het hebben van kinderen jonger en ouder dan 6 jaar. De gegevens van 1960 en 1971 laten zien dat er nauwelijks enige verschuivingen zijn opgetreden.

Tabel 12. Gehuwde vrouwen met beroep naar gezinssituatie, 1960 en 1971, absoluut en in procenten

	1960		1971	
	absoluut	%	absoluut	%
0 kinderen	67 387	42	199 950	43
0 kinderen van 0-5 jaar	60 497	37	171 897	37
1, 2 en ≥ 3 kinderen van 0-5 jaar	35 632	21	94 103	20
Totaal	163 516	100	465 950	100

Bron: Volkstelling 1960, deel 10A, tabel 22; Volkstelling 1971 (1:10).

Wij moeten hier echter niet alleen aandacht schenken aan de verhouding tussen de verschillende categorieën, maar ook aan de absolute aantallen: in 1971 een kleine 100.000 gehuwde werkende vrouwen met nog zeer jonge kinderen. In de volgende paragraaf, waarin de meer verfijnde indeling van de gezinsfase aan de orde komt, komen we hierop nog nader terug.

3.3.2. Beroepsarbeid door (gehuwde) vrouwen naar aspecten van de gezinssituatie anno 1971.

Bij de verwerking van de gegevens van de Volkstelling 1971 zijn een groot aantal verfijningen in de ontwikkelingsfase van het gezin aangebracht. In het overleg met het CBS hebben hiertoe vooral een aantal vertegenwoordigers van Sociologische Instituten van Universiteiten en Hogescholen bijgedragen²².

Een eerste belangrijke uitsplitsing betrof de gezinnen zonder kinderen. Hierbij werd gebruik gemaakt van het criterium leeftijd van de vrouw en wat betreft de jongere kinderloze gezinnen, dat wil zeggen waarvan de vrouw jonger is dan 45 jaar, ook met de huwelijksduur, omdat deze een aanwijzing kan vormen voor de kans dat men nog kinderen zal krijgen; de grens is daarbij gelegd bij een huwelijksduur van vijf jaar.

Bij de oudere kinderloze gezinnen werd het onderscheid gemaakt naar gezinnen waarin geen kinderen waren geboren en gezinnen, waarvan de kinderen niet meer tot het huishouden behoorden.

Voor de gezinnen met kinderen werd rekening gehouden met de leeftijd van zowel het jongste als het oudste kind.

Een andere belangrijke verbetering in vergelijking tot de Volkstelling van 1960 is geweest dat alle gezinnen op deze wijze werden ingedeeld, zodat voor alle deel-categorieën de deelnemingspercentages konden worden berekend. In tabel 13 geven we van deze meest uitgebreide gezinsfase-indeling de belangrijkste resultaten weer. Het belang van een uitsplitsing van de categorie kinderloze gezinnen valt duidelijk op. De 31,9% vrouwen die van deze categorie als totaal beroepsmatig werkzaam zijn, blijkt uit twee sterk uiteenlopende deelnemingspercentages te bestaan, namelijk bijna 50 voor de jongere kinderloze gezinnen en nog geen 15 voor de kinderloze gezinnen, waarvan een vrouw 45 jaar of ouder is.

Het verschil in opleidingsniveau zal, als gevolg van het leeftijdsverschil, waarschijnlijk mede van invloed zijn. Van belang is ook de verschillende mate van beroepsuitoefening door de beide sub-categorieën van de oudere kinderloze gezinnen. Hierbij kan de hogere deelneming van de vrouwen, die geen kinderen hebben gehad waarschijnlijk vooral toegeschreven worden aan de grotere kans dat zij een langduriger ervaring hadden met het uitoefenen van een beroep en misschien ook doordat zij door het, al of niet gewild, kinderloos blijven, meer opleiding, c.q. bijscholing hebben genoten.

Tabel 13. Gehuwde vrouwen naar gezinsfase, totaal en met beroep (absoluut en in procenten) en deelnemingspercentages²³

Gezinsfase	Totaal		Met beroep		Deelnemingspercentage
	absoluut	%	absoluut	%	
1. Echtgenote < 45 jaar, nog kinderloos, < 5 j. geh.	211 672	7,85	113 999	25,16	53,9
2. Echtgenote < 45 jaar, nog kinderloos, > 5 j. geh.	72 263	2,68	27 471	6,06	38,0
3. Echtgenote < 45 jaar, geen kinderen meer thuis	14 233	0,53	4 220	0,93	29,6
<i>(1-3) (totaal) jongere kinderloze gezinnen</i>	<i>298 168</i>	<i>11,05</i>	<i>145 690</i>	<i>32,16</i>	<i>48,9</i>
4. Met kinderen van uitsluitend 0-3 jaar	354 251	13,13	29 661	6,55	8,4
5. Met kinderen jongste 0-3, oudste 4-5 jaar	126 284	4,68	10 582	2,34	8,4
6. Met kinderen jongste 0-3, oudste 6-14 jaar	215 811	8,00	19 819	4,37	9,2
7. Met kinderen jongste 0-3, oudste 15-20 jaar	33 797	1,25	3 361	0,74	9,9
8. Met kinderen jongste 0-3, oudste > 21 jaar	4 325	0,16	374	0,08	8,6
<i>(4-8) (totaal) jongste 0-3 jaar</i>	<i>734 468</i>	<i>27,23</i>	<i>63 797</i>	<i>14,08</i>	<i>8,7</i>
9. Met kinderen van uitsluitend 4-5 jaar	42 715	1,58	7 078	1,56	16,6
10. Met kinderen jongste 4-5, oudste 6-14 jaar	141 676	5,25	18 770	4,14	13,2
11. Met kinderen jongste 4-5, oudste 15-20 jaar	31 827	1,18	3 969	0,88	12,5
12. Met kinderen jongste 4-5, oudste > 21 jaar	5 752	0,21	489	0,11	8,5
<i>(9-12) (totaal) jongste 4-5 jaar</i>	<i>221 970</i>	<i>8,23</i>	<i>30 306</i>	<i>6,69</i>	<i>13,7</i>
13. Met kinderen van uitsluitend 6-14 jaar	329 231	12,20	59 569	13,15	18,1
14. Met kinderen jongste 6-14, oudste 15-20 jaar	256 640	9,51	40 663	8,98	15,8
15. Met kinderen jongste 6-14, oudste > 21 jaar	87 828	3,26	9 907	2,19	11,3
<i>(13-15) (totaal) jongste 6-14 jaar</i>	<i>673 699</i>	<i>24,97</i>	<i>110 139</i>	<i>24,31</i>	<i>16,3</i>
16. Met kinderen van uitsluitend 15-20 jaar	186 609	6,92	30 971	6,84	16,6
17. Met kinderen jongste 15-20, oudste > 21 jaar	104 414	3,87	12 758	2,82	12,2
18. Met kinderen van uitsluitend > 21 jaar	185 203	6,87	16 564	3,66	8,9
<i>(16-18) (totaal) jongste > 15 jaar</i>	<i>476 226</i>	<i>17,65</i>	<i>60 293</i>	<i>13,31</i>	<i>12,7</i>
19. Echtgenote > 45 jaar, geen kinderen gehad	92 195	3,42	17 413	3,84	18,9
20. Echtgenote > 45 jaar, geen kinderen meer thuis	200 902	7,45	25 397	5,61	12,6
<i>(19-20) (totaal) oudere kinderloze gezinnen</i>	<i>293 097</i>	<i>10,86</i>	<i>42 810</i>	<i>9,44</i>	<i>14,6</i>
<i>(1-20) Totaal gezinnen met en zonder kinderen</i>	<i>2 697 628</i>	<i>100</i>	<i>453 035</i>	<i>100</i>	<i>16,8</i>
w.v. (1-3, 19-20) (totaal) gezinnen zonder kinderen	591 265	21,92	188 500	41,61	31,9
(4-18) (totaal) gezinnen met kinderen	2 106 363	78,08	264 535	58,39	12,6

Bron: Volkstelling 1971 (1:10).

In het volgende zullen wij dus steeds zo veel mogelijk de jongere en de oudere kinderloze gezinnen afzonderlijk behandelen. Dit is te meer wenselijk omdat de vertekening in de deelnemingspercentages die zoals we hebben geconstateerd, door het sterk reduceren van de variabele leeftijd is ontstaan, begrijpelijkerwijs vooral bij de oudere kinderloze gezinnen van invloed is. Om een en ander wat overzichtelijker voor te stellen zijn op basis van tabel 13 enkele gegevens in meer gecompliceerde vorm samengevat. Vergelijken we de drie hoofdcategorieën: jonge kinderloze gezinnen, gezinnen met kinderen en oudere kinderloze gezinnen, wat betreft hun aandeel in de bevolking en hun aandeel in de beroepsbevolking, dan zien we dat de gezinnen met thuiswonende kinderen bijna 80% van alle gezinnen vormen en een kleine 60% van de beroepsbevolking.

Tabel 14. Gehuwde vrouwen 15-64 jaar, met en zonder beroep naar ontwikkelingsfase van het gezin, 1971, absoluut en in procenten

	Totaal		Met beroep	
	absoluut	%	absoluut	%
Jonge kinderloze gezinnen	298 168	11,0	145 690	32,2
Gezinnen met kinderen	2 106 363	78,1	264 535	58,4
Oudere kinderloze gezinnen	293 097	10,9	42 810	9,4
Totaal	2 697 628	100,0	453 035	100,0

Bron: Volkstelling 1971 (1:10).

Bezien we de categorie met kinderen dan krijgen we, afhankelijk van de leeftijd van het jongste kind, het volgende beeld:

Tabel 15. Gehuwde vrouwen > 15 jaar, met en zonder beroep, met thuiswonende kinderen naar ontwikkelingsfase van het gezin, 1971, absoluut en in procenten

	Totaal		Met beroep	
	absoluut	%	absoluut	%
Gezinnen, waarvan het jongste kind:				
0-3 jaar	734 468	34,9	63 797	24,1
4-5 jaar	221 970	10,5	30 306	11,5
6-14 jaar	673 699	32,0	110 139	41,6
> 15 jaar	476 226	22,6	60 293	22,8
Totaal	2 106 363	100,0	264 535	100,0

Bron: Volkstelling 1971 (1:10).

Zoals viel te verwachten is de categorie vrouwen met een jongste kind van 3 jaar of jonger minder vaak beroepsmatig werkzaam dan men op grond van haar aandeel in de bevolking zou kunnen verwachten. Het grootste aandeel onder de gehuwde vrouwen, die beroepsarbeid verrichten en nog thuiswonende kinderen hebben wordt gevormd door de gezinnen, waarin het jongste kind tussen 6 en 15 jaar oud is: ruim 40%. Ook het deelnemingspercentage van deze categorie vrouwen is binnen de gezinnen met kinderen het hoogst, namelijk 16,3. De regelmatig stijgende lijn, die we in de deelnemingspercentages kunnen vaststellen in verband met de leeftijd van het jongste kind (zie tabel 13) vertoont bij deze groep tevens haar top. Voor degenen, waar het jongste kind ouder dan 15 jaar is treedt een daling op van 16,3 naar 12,7%. We zien dus in ons land geen constante toename, zoals bijvoorbeeld wel voor Amerika wordt geconstateerd²⁴.

Uit tabel 13 valt eveneens af te lezen dat bij de gezinnen met een kind van 0-3 jaar de aanwezigheid van oudere kinderen het deelnemingspercentage niet doen dalen zoals bij de andere gezinssamenstellingen het geval is, maar

eerder een lichte stijging te zien geeft. Wat dit laatste betreft vermoeden we dat het lage deelnemingspercentage onder de gehuwden met een kind van 0-3 jaar in 1971 een vrij harde kern vormt van vrouwen, die hetzij uit financiële noodzaak, hetzij op grond van een sterk gevoelde behoefte, werkzaam zijn. Gezien de opvangmogelijkheden die in 1971 nog veel geringer waren dan nu, valt het des te meer te betreuren, dat in de Arbeidskrachtentellingen van de daarop volgende jaren deze gezinsfase niet afzonderlijk is verwerkt. De daling bij de overige gezinstypen kan samenhangen met de hogere belasting aan huishoudelijke en verzorgende arbeid. Het is zeer aannemelijk, dat wanneer er kinderen uit meer dan één leeftijdsklasse aanwezig zijn, met name wanneer het verschil tussen de leeftijdscategorie van de jongste en de oudste verder uit elkaar liggen, het gezin ook een groter aantal kinderen telt. Een nauwkeuriger beeld kan in deze aan de volgende gegevens worden ontleend.

Tabel 16. Deelneming aan beroepsarbeid van gehuwde vrouwen \geq 15 jaar naar leeftijd en aantal van het jongste kind, 1971

Leeftijd kind	Aantal kinderen					
	één	twee	drie	vier	totaal	geen
0-3	9,1	8,1	8,6	9,4	8,7	-
4-5	16,9	13,5	13,9	11,4	13,7	-
6-14	18,7	17,9	15,9	12,7	16,3	-
\geq 15	12,8	13,3	11,3	10,0	12,7	-
Totaal	12,6	13,0	12,7	11,3		
Geen	-	-	-	-	-	31,9

Bron: Volkstelling 1971 (1:10).

3.4. Sociale groep van de echtgenoot

Reeds in 1968 werd door de werkgroep Volkstelling, samengesteld t.b.v. de Volkstelling 1971, gepleit voor een sociale beroepsgroepenindeling, die voor bepaalde indelingen bruikbaar zou moeten zijn, mede t.b.v. het samenstellen van steekproeven. Basis voor deze indeling is geweest een serie onderzoeken op verschillende terreinen, waarbij duidelijk is gebleken, dat juist de combinatie van inkomen en opleiding discriminerend werkt binnen de categorieën employés en arbeiders²⁶. Op deze wijze werd een typologie samengesteld, die ondergebracht zou kunnen worden in een typologie van «sociale milieus» (zie voor een uitgebreide indeling tabel 17). Bij het voorstel van de werkgroep Volkstelling werd echter reeds de opmerking geplaatst, dat het trekken van precieze grenzen binnen de aangegeven criteria overgelaten moest worden aan het CBS.

In deze paragraaf zullen we proberen in te gaan op de vraag: in hoeverre is de sociale groep van de echtgenoot van invloed op het al dan niet werken van de gehuwde vrouw? Wederom is het voor ons slechts mogelijk statistische vergelijkingen te maken en weten we niets over de houding van de echtgenoot t.o.v. het beroepsarbeid verrichten van zijn echtgenote.

De verschillen die van belang zijn bij het onderscheid tussen echtgenoten die zelfstandig dan wel in loondienst werkzaam zijn, voor het al dan niet werken van de vrouw, zijn de mate van inkomenszekerheid en het feit, dat in ons land de plaats waar de zelfstandige zijn beroepsarbeid uitoefent veelal met de woning is verbonden. Deze ruimtelijke nabijheid van het werk van de man maakt hem eerder disponibel voor het delen van verschillende taken en verantwoordelijkheden in het gezin. Zodoende zouden beide factoren stimulerend kunnen werken op het buitenshuis gaan werken van de echtgenote.

Andere factoren oefenen echter een negatieve werking uit. Zo is bijvoorbeeld uit onderzoek gebleken dat, hoewel de nabijheid van de echtgenoot een grotere mate van rollendifferentiatie zou doen veronderstellen, de categorie met de grootste rollensegregatie en de geringste deelname aan de

huishoudelijke en gezinsverantwoordelijkheid wordt gevormd door de boeren²⁶. Een andere negatieve factor tot het werken buitenshuis is de maatschappelijke verwachting, dat de vrouw van de zelfstandige meehelpt in het bedrijf. Van oudsher was het, vooral op de kleinere bedrijven, noodzakelijk dat door de vrouw en de andere gezinsleden werd meegewerkt en dat men gezamenlijk voor de instandhouding van het bedrijf verantwoordelijkheid droeg.

Hoewel de verwachtingen en rolopvattingen waarschijnlijk niet geheel voor Nederland opgaan, leveren enkele Amerikaanse gegevens voor wat betreft de sociale groep van de echtgenoot belangwekkende uitgangspunten. Zo wijst Epstein op de uitgebreide rolverwachtingen en gedragsnormen van de vrouwen van de «corporation executive» en de «managerial level business-men»²⁷. Zij ziet hierin het prototype van de rol op de achtergrond die de vrouw dikwijls, ongeacht de aard van het beroep, speelt in de carrière van haar echtgenoot. Zowel het beleid van verschillende bedrijven, die van de echtgenotes een volledige integratie in de bedrijfsdoelinden verwachten,

Tabel 17. Gehuwde vrouwelijke bevolking \geq 15 jaar en gehuwde vrouwelijke beroepsbevolking \geq 15 jaar naar sociale groep van de echtgenoot, 1971, absoluut en in procenten per categorie

Sociale groep echtgenoot	Vrouwelijke bevolking \geq 15 jaar	Vrouwelijke beroepsbevolking \geq 15 jaar	In procenten
Zelfstandigen	423 407	114 424	(27,0)
Wetenschappelijke, vrije beroepen	15 472	3 336	21,6
Zelfstandigen met \geq 10 man personeel	19 859	3 245	16,3
idem met $<$ 10 man personeel in winkelbedrijven	64 038	30 907	48,3
idem met $<$ 10 man personeel in ambtsbedrijven	66 863	14 288	21,4
idem met $<$ 10 man personeel in overige bedrijven	122 369	30 274	24,7
idem met $<$ 10 man personeel in landbouwbedrijven	134 806	32 374	24,0
Hogere employés	194 659	22 800	(11,7)
Middelbare employés	479 506	75 020	(15,6)
\geq 16 000	314 188	42 733	13,6
12 000 - $<$ 16 000	159 092	30 207	19,0
$<$ 12 000	6 226	2 080	33,4
Lagere employés	276 245	54 355	(19,7)
\geq 12 000	142 053	23 823	16,8
8 000 - $<$ 12 000	124 664	28 110	22,5
$<$ 8 000	9 528	2 422	25,4
Arbeiders	1 047 255	151 216	(14,4)
\geq 16 000	51 634	6 663	12,9
12 000 - $<$ 16 000	351 971	48 541	13,8
8 000 - $<$ 12 000	584 336	86 525	14,8
$<$ 8 000	59 314	9 487	16,0
Landarbeiders	45 404	4 719	(10,4)
Sociale groep onbekend	47 009	7 881	(16,8)
Met beroep, tijdelijk niet werkend	23 082	3 209	(13,9)
Zonder beroep	497 620	27 718	(5,6)
Studerend	12 367	6 843	55,3
Middelbaar niveau of hoger	32 530	1 340	4,1
Lager dan middelbaar niveau	289 722	8 753	3,0
Niveau onbekend	101 446	3 056	3,0
Totaal	3 034 187	461 342	15,2

Bron: Volkstelling 1971 (1:10).

als de conceptie van de eigen rol van de vrouw dragen bij tot een continuering van dit beeld. Wellicht heeft de mening van Whyte²⁸, die Epstein aanhaalt, ook voor andere beroepscategorieën dan de «executive's wife» geldigheid, nl. dat de rolopvatting van deze echtgenotes de nadruk legt op het nalaten van bepaalde dingen: «she does not complain when her husband works late, does not fuss when a transfer comes up, does not engage in controversial activities and «resolutely» is not a feminist».

Een andere categorie beroepen, die verplichtingen voor de echtgenoot met zich brengen, wordt gevormd door de «top professionals». In het door Epstein aangehaalde onderzoek van Rossi²⁹ wordt hierin de achtergrond gezien van de relatief lage deelname van de echtgenotes van deze beroepsgroep aan beroepsarbeid of de opbouw van een carrière. Dit stemt overeen met de resultaten van de Amerikaanse Volkstelling 1960, geanalyseerd door Bowen en Finegan³⁰, die daarmee hun hypothese verworpen zagen, dat de naar verhouding liberale attitude van deze hooggeschoolden een grote participatie van werkende vrouwen zou bewerkstelligen. Bancroft constateert dit trouwens ook reeds in 1950 op grond van een onderzoek onder niet-werkende vrouwen. Zij kwamen tot het volgende resultaat³¹:

	% vrouwen dat nooit zal gaan werken
professional and managerial workers	70%
clerical and sales workers	58%
craftsmen, foremen	55%
operatives, service workers, nonfarm labourers	52%

Een belangrijke verklaring voor dit verschijnsel ziet Epstein in de partnerkeuze van de man. Bowen en Finegan noemen nog een andere mogelijke verklaring, nl. de op langere termijn te verwachten groei van het inkomen, die bij deze groep relatief hoog is. Wij zouden hieraan de hypothese willen toevoegen, dat verschillende vrije beroepen ook een hoge mate van inkomensfluctuaties kennen en daarmee met een toekomstonzekerheid te rekenen hebben, die juist positief zou kunnen werken op de inkomensverwerving door de vrouw.

Zonder dat de sociale groep van de man zich uitstrekt tot rolverwachtingen t.a.v. de echtgenote, kan de uitvoering of geïnvolvement in het werk zelf een belemmering vormen. Het meest voor de hand liggende voorbeeld is wel de tijdslijm, die gegeven kan zijn door onregelmatige of zeer langdurige werk- en reistijden. Maar ook bijvoorbeeld een hoge mate van geïnvolvement omdat het werk gevaarlijk is, kan maken dat de gezinsrol zo onevenredig op de vrouw valt dat een deelname van beiden aan gezins- en beroepsleven praktisch onuitvoerbaar is.

In het voorgaande haalden we de veronderstelling van Bowen en Finegan aan, dat de hoger opgeleide mannen een meer liberale houding zouden aannemen t.o.v. het verrichten van beroepsarbeid door de vrouw. Steunt dit op de gedachte, dat zij minder te verliezen zouden hebben? In deze richting wijst Goode (wij citeren opnieuw Epstein), die de opvatting poneert, dat de tegenkantingen van de echtgenoten niet «ideologically based but interested based» zijn; de mannen zouden bang zijn de macht, die zij van oudsher in meerdere mate bezitten, te verliezen. Behalve dat de status van de man wordt bedreigd, zowel in zijn beroep als thuis, geldt dit «belang» van de man ook de bijdrage van de vrouw aan zijn carrière in de vervulling van huishoudelijke en gezinstaken, waaronder dan ook begrepen de vrijetijdsbesteding en -planning van het gezin, contacten met en zorg voor familieleden e.d. De verandering van de gezagspositie van man en vrouw in de zin van een meer synchratische gezagsrelatie onder de gezinnen waarin de vrouw werkzaam is, wordt soms gemakkelijk in die zin geïnterpreteerd dat door het feit, dat de vrouw een eigen inkomen heeft, haar aandeel in de besluitvorming wordt vergroot³². Alleen door middel van longitudinaal onderzoek zou

nagegaan kunnen worden wat hierin oorzaak en gevolg is. Wat het verlies aan status betreft kan verwacht worden dat mannen met hogere economische status, juist omdat ze zich hierin veilig achten, zich minder snel bedreigd zullen voelen door de beroepsuitoefening van de vrouw. Op grond hiervan mag verwacht worden, dat ze de wens van de vrouw om te werken eerder kunnen definiëren als een erkende eigen keuze of recht van de vrouw.

Omdat de gezagsverhoudingen in het gezin zowel beïnvloed zullen worden door de bijdrage van de vrouw aan het gezinsinkomen, als door de positie van de echtgenoot in het maatschappelijk leven, zal daarom, ondanks de gebleken nauwe samenhang tussen de beroepsarbeid van de vrouw en de gezagsrelatie³³, steeds ook de maatschappelijke status van de man daarbij in aanmerking genomen moeten worden. In de indeling naar sociale beroepsgroepen weerspiegelen voor een deel standsverschillen. In dit verband wordt er vaak op gewezen, dat het niet hoeven werken uit economische noodzaak een verworvenheid van de lagere beroepsgroepen is die hen moeilijk toegankelijk maakt voor een acceptatie van het werken van de echtgenote. Er is ons weinig bekend over de mogelijke problemen, die hierbij te veronderstellen zijn. Wanneer de man uit vrees voor statusverlies bezwaren heeft, maar de vrouw wel behoefte tot werken voelt zijn dergelijke conflictsituaties zeer goed denkbaar. De belangrijkste plaats die de behoefte aan sociale contacten naast de grote variatie in economische motieven speelt, kan zeker van belang zijn voor de groepen met weinig contactmogelijkheden in de nabije omgeving.

Er blijven bij het analyseren van de relatie tussen het verrichten van beroepsarbeid door de vrouw en de sociale beroepsgroep van de man nog veel vragen bestaan, te meer naarmate zich binnen aanvankelijk als vrij homogeen te beschouwen groepen of klassen verschillen in levensstijl zich openbaren.

Uit een onderzoek van Handel en Rainwater bijvoorbeeld komen verschillen en overeenkomsten tussen de lagere en middenklassen naar voren die voor de houding t.o.v. het werken door de vrouw van belang kunnen zijn³⁴. Aspecten, die zij daarbij onderzoeken zijn onder meer het gedrag m.b.t. de opleiding van de kinderen en huisvesting, het gezinsleven en sociale participatie en het consumptief gedrag. Wat de arbeidersklasse betreft uiten zij daarbij de veronderstelling, dat binnen deze groep twee subcategorieën vallen te onderscheiden; één die zich meer traditioneel blijft gedragen en een andere die op verschillende punten duidelijke tendenties vertoont naar een middenklasse-gedrag.

In de Volkstelling van 1960 vormde de sociale beroepsgroep van de echtgenoot één van de weinige factoren, waarbij het mogelijk was de werkende en niet-werkende vrouwen met elkaar te vergelijken. Om na te gaan of en in welke mate zich sinds 1960 veranderingen hebben voorgedaan beschikken we slechts in geringe mate over vergelijkbare onderzoekgegevens. In de meeste bronnen, welke voor ons land gegevens hierover opleveren, wordt namelijk niet de sociale beroepsgroep van de man als uitgangspunt genomen, maar wordt uitgegaan van het totaal aantal werkende of niet-werkende vrouwen. Van hieruit wordt nagegaan welke categorieën wat betreft het beroep of de sociale klasse van de echtgenoot hierbinnen vallen te onderscheiden.

Bij een vergelijking tussen de tellingen van 1960 en 1971 kunnen we constateren uit tabel 18, dat in 1960 onder de in loondienst werkende vrouwen 53% een echtgenoot had, ingedeeld bij de sociale groep «arbeiders» en 35% een echtgenoot uit de categorieën hogere/middelbare en lagere employé's. Het aandeel van alle gehuwde vrouwen is respectievelijk 40 en 25. In 1971 daarentegen hadden van de in loondienst werkende vrouwen 42% een echtgenoot uit de categorie «arbeiders» en 42% een echtgenoot die was ingedeeld bij de employés. In 1971 is het aandeel van alle gehuwde vrouwen (met en zonder beroep) respectievelijk 36 en 31.

Tabel 18. Mannelijke gezinshoofden naar sociale groep en de positie in het bedrijf van de echtgenote, 1960 en 1971, in procenten

Sociale groep man	Positie in het bedrijf echtgenote ¹						Totaal alle gehuwde vrouwen	
	zelfstandig		loondienst		meewerkend		1960	1971
	1960	1971	1960	1971	1960	1971		
Zelfstandig	23,7	40,7	6,3	7,4	93,5	88,1	20,4	14,0
Employé	30,3	28,8	34,5	41,9	1,3	4,0	24,8	31,3
Arbeider	33,6	19,1	52,8	42,1	3,2	6,7	40,1	36,0
Zonder beroep	10,8	10,0	4,5	6,8	0,1	0,8	11,7	16,4
Overig (onbekend en tijdelijk niet werkend)	1,6	1,5	1,9	1,8	1,9	0,4	2,9	2,3
Totaal	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	(13 872)	(24 517)	(86 538)	(329 276)	(62 952)	(86 454)	(2 518 826)	(3 034 187)

Bron: Volkstelling 1960, deel 10A, tabel 12; Volkstelling 1971 (1:10).

¹ Exclusief tijdelijk niet werkend en sociale groep onbekend.

Binnen het bestek van deze paragraaf is het ons mogelijk enige aandacht te besteden aan de meewerkende echtgenotes. We hoeven hierbij niet alleen te denken aan meewerkende echtgenotes in de landbouw; ook bij andere zelfstandige beroepen, zoals artsen, specialisten en zelfstandigen met een winkel- of ambachtsbedrijf komen meewerkende echtgenotes voor. Over het al dan niet meewerken van de echtgenote in de sfeer van de vrije beroepen geeft het volkstellingsmateriaal weinig informatie. Evenmin kunnen we uit de gegevens opmaken wat de duur van de werkweek van de echtgenoot is.

Over de meewerkenden in de landbouw en het winkelbedrijf geven de volkstellingsgegevens nadere cijfers; tevens bestaat de categorie meewerkenden in de overige bedrijven, waarvan moeilijk is na te gaan, wat hieronder dient te worden verstaan. Het onderscheid tussen gezinsarbeid en beroepsarbeid is bij de categorie meewerkenden in het gezinsbedrijf moeilijk aan te geven; beide kunnen elkaar overlappen. Ons inziens zou de vraagstelling naar het al dan niet meewerken in het bedrijf van de echtgenoot, zowel wat betreft het aantal uren hieraan besteed, als het bedrijf, of eventueel de praktijk waarin wordt meegewerkt, moeten worden uitgebreid.

Tabel 19. Meewerkende echtgenotes in landbouw-, winkel-, en overige bedrijven, absoluut en in procenten van alle gehuwde werkende vrouwen, 1947, 1960 en 1971

Bedrijfsklasse	1947	1960	1971
	(aantallen x 1000)		
Landbouwbedrijven	81	17	29
Winkelbedrijven	51	33	26
Overige bedrijven	20	14	31
Totaal	152	64	86
In % van alle gehuwde werkende vrouwen	8%	3%	3%

Bron: voor 1947 en 1960: Sociaal Economische Raad, Advies over de arbeid van vrouwen in Nederland, 's-Gravenhage, 1966, blz. 6; voor 1971: Volkstelling 1971 (1:10).

Uit bovenstaande tabel blijkt dat er tussen de tellingen van 1960 en 1971 wel een absolute stijging in het aantal meewerkende echtgenotes heeft plaatsgevonden, echter geen procentuele. In 1947 bedroeg het aantal mee-

werkenden in de landbouw nog ca. 81 000; in de agrarische sector was toentertijd het meewerken van de echtgenote een veel voorkomend verschijnsel. De daling van het aantal meewerkende echtgenotes in deze categorie was evenwel dermate sterk, dat in tegenstelling met vroeger, de meewerkende echtgenote niet in hoofdzaak in de landbouw, maar in de kleinhandelsbedrijven wordt aangetroffen. In 1960 waren van de 64 000 meewerkende echtgenotes er maar liefst 33 000 (52%) werkzaam in winkelbedrijven en slechts 17 000 (27%) in de landbouw. In 1971 zien we een sterke toename van de meewerkenden in de landbouw en een afname van de meewerkenden in winkelbedrijven. Voor deze toename, kan een mogelijke oorzaak gezocht worden in het afnemen van de aantallen landarbeiders (t.g.v. de gestegen loonkosten), waardoor de landbouwer wel aangewezen is op de hulp van zijn vrouw. De daling in de aantallen meewerkende echtgenotes in het winkelbedrijf vloeit waarschijnlijk voort uit de afnemende van de zelfstandige winkeliers en de toename in de aantallen groot-winkelbedrijven.

In hoofdstuk 1 zagen we reeds, dat de tellingen van 1960 en 1971 de in het gezinsbedrijf meewerkenden, die minder dan 15 uur werken, uitsluiten; in 1947 was dit niet het geval!

Volgens de in mei 1970 gehouden telling «Arbeidskrachten voor land- en tuinbouwwerkzaamheden»³⁵ bedroeg het aantal meewerkenden in de landbouw 75 351. Daarbij zijn de 0-14 uur werkende vrouwen wel meegeteld; op alle «regelmatig werkzame» vrouwelijke arbeidskrachten bedroeg het percentage met een dergelijke werkweek 17 (12 835). De Arbeidskrachtentelling van 1973 vermeldt voor meewerkende gezinsleden met beroep als voornaamste bezigheid 62 000 vrouwen; voor meewerkende gezinsleden met beroeps als nevenactiviteit 87 000 vrouwen. Bij deze laatstgenoemde aantallen zijn de 0-15 uur meewerkenden meegeteld (respectievelijk 2 000 en 14 000)³⁶.

In hoofdstuk 1 zijn we reeds ingegaan op onze bezwaren tegen de indeling «met beroep als voornaamste bezigheid» en «met beroep als nevenactiviteit». Het feit dat meewerkenden in het gezinsbedrijf met een werkduur van meer dan 35 uur per week zichzelf typeren als werkzaam in een beroep als nevenactiviteit, doet zich in de landbouw echter sterker voor dan in de detailhandel, de nijverheid en de horeca³⁷.

Bij de Arbeidskrachtentelling van 1973 wordt vermeld, dat de aantallen in het gezinsbedrijf meewerkende echtgenotes slecht vergelijkbaar zijn, hetgeen wordt toegeschreven aan de gebrekkige waarneming. Waarschijnlijk is de waarneming van deze categorie in 1973 minder onvolledig geweest dan in 1960; uit de cijfers blijkt althans een toeneming die niet reëel lijkt³⁸.

Bij de Arbeidskrachtentelling van 1975 worden er 35 000 meewerkende gezinsleden geteld in landbouw en visserij (het betreft hier de beroepsbevolking in ruime zin). In totaal staan bij deze telling 116 000 medewerkende gezinsleden vermeld, die als volgt zijn verdeeld: 35 000 in landbouw en visserij; 7 000 in de bedrijfstak delfstoffenwinning, industrie en ambacht, openbare nutsbedrijven; 5 000 in de bouwnijverheid; 56 000 medewerkende gezinsleden in handel, horeca en reparatiebedrijven; 2 000 in transport, opslag- en communicatiebedrijven; 4 000 in banken, verzekeringen en zakelijke diensten en 8 000 in overige diensten³⁹. Bij de Landbouwtelling van mei 1975⁴⁰ bedroeg het aantal meewerkende echtgenotes 81 369 (eveneens inclusief de 0-15 uur meewerkenden), waarvan 15,5% met een werkweek van 0-15 uur, oftewel 12 615 arbeidskrachten. Tenslotte willen we hier nog melding maken van gegevens uit Inkomensstatistieken, die na 1964 een geringe, doch na 1967 een aanzienlijke afname te zien geven:

1964 totaal aantal meewerkende gezinsleden 284 994, waarvan landbouw 140 653
 1966 totaal aantal meewerkende gezinsleden 276 437, waarvan landbouw 136 161
 1967 totaal aantal meewerkende gezinsleden 275 687, waarvan landbouw 134 301
 1970 totaal aantal meewerkende gezinsleden 315 667, waarvan landbouw 116 295

Bron: CBS. Inkomensverdeling van werkende gehuwde vrouwen, 1964, 1966, 1967 en 1970.

Gezien de grote verscheidenheid in aantallen meewerkende gezinsleden in de landbouw zouden wij er nogmaals voor willen pleiten in de toekomst een grotere eenduidigheid in de vraagstelling te willen aanbrengen bij de hiervoor door ons aangehaalde tellingen, waarbij wordt gewerkt met het begrip «meewerkende gezinsleden» en tevens de categorie meewerkenden in overige bedrijven nader te specificeren.

De leeftijdsopbouw van de meewerkende echtgenotes ziet er als volgt uit als de tellingen van 1960 en 1971 met elkaar worden vergeleken:

Tabel 20. Meewerkende echtgenotes naar leeftijd, 1960 en 1971, in procenten

Leeftijd	1960	1971
< 25	4,2	0,2
25-29	9,3	5,0
30-34	12,3	9,5
35-39	15,7	13,0
40-44	15,3	30,0
45-54	29,0	27,1
55-64	12,4	13,3
> 65	1,7	1,9
Totaal	100,0	100,0
	(N = 64 434)	(N = 86 454)

Bron: Volkstelling 1960, deel 10A, staat 22;
Volkstelling 1971 (1:10).

De leeftijdsopbouw van de meewerkende echtgenotes verschilt aanzienlijk tussen beide tellingen. In 1960 was 25,8% van de meewerkende echtgenotes jonger dan 35 jaar; in 1971 nog maar 14,7%. Niet is na te gaan of de meewerkende echtgenote voor zij huwde een werkkring heeft gehad, en zo ja, in hoeverre die werkkring afweek van haar huidige arbeid, m.a.w. of door haar huwelijk het niveau waarop ze werkt is verhoogd, c.q. verlaagd.

We kunnen voor 1971 slechts aangeven hoe de verdeling is naar opleidingsniveau van de meewerkende echtgenotes.

Tabel 21. Meewerkende echtgenotes naar opleidingsniveau, 1971, in procenten

Basisniveau	40,8	81,1
Lager niveau	9,4	
Uitgebreid lager niveau	30,9	
Middelbaar niveau	6,3	
Semi-hoger niveau	1,4	
Hoger niveau	0,2	
Niveau onbekend	10,0	
Nog dagonderwijs volgend	0,1	
Totaal	100,0	(N = 86 454)

Bron: Volkstelling 1971 (1:10).

Wat betreft de duur van de werkweek van de meewerkende echtgenotes kan vermeld worden dat van alle meewerkende echtgenotes in 1960 15,3% een gedeeltelijke werkweek (definitie 1960) had tegen 84,7% met een volledige werkweek; in 1971 luidden deze percentages respectievelijk 18,4 en 81,6.

In een rapport van de Commissie van de Europese Gemeenschappen⁴¹ wordt gewezen op de gevolgen van de drastische inkrimping van de bedrijven in de landbouw. Allereerst is het aantal vrouwelijke bedrijfshoofden in landen als Italië en Duitsland sterk gestegen, zodanig dat men volgens

het rapport bijna van een vervrouwelijking van de landbouw zou kunnen spreken. Men uit dan ook zijn vrees dat gezien de gebrekkige opleiding hiertoe, de vrouwen niet voor deze taak zijn berekend. Een nog groter probleem wordt gezien in de gebrekkige omschakelingsmogelijkheden naar andere vormen van werkgelegenheid en ook in een slechte voorbereiding van het meisje uit deze milieus. Hoewel deze problemen in ons land naar verhouding zeker minder omvangrijk zijn, is er toch in deze nog sprake van een niet te verwaarlozen aantal. Behalve dat van de echtgenotes van de agrarische bedrijfshoofden vaak verwacht wordt of deze genoodzaakt zijn mee te werken voor de instandhouding van het bedrijf of de praktijk, geldt een vergelijkbaar patroon voor vrouwen van bepaalde andere beroeps categorieën. O.i. is echter de binding van de boerinnen aan het bedrijf van hun echtgenoot groter dan bij andere echtgenotes van zelfstandigen. In de Nota Landbouwverkenningen⁴² wordt aangegeven, dat er een afnemende constatering valt in het aantal bedrijven van minder dan 10 ha; het totaal aantal landbouwbedrijven geeft sinds 1950 een daling te zien. Hieruit valt op te maken, dat waar het aantal bedrijven afneemt ook het aantal meewerkende echtgenotes, met name in de landbouw, zal gaan afnemen. Voor de meewerkende echtgenotes in winkelbedrijven moesten we eveneens een afnemende constatering. In hoofdstuk 2 zagen we reeds, dat ook het aantal meewerkende dochters tussen 1960 en 1971 aanzienlijk afneemt.

3.5 Buitenshuis werkenden

Werd er in de vorige paragraaf uitvoerig stilgestaan bij de meewerkende echtgenotes, waarvan mag worden aangenomen dat hun bezigheden plaatsvinden op het bedrijf, dat meestal gebonden is aan de woning, in deze paragraaf willen wij d.m.v. een tabel aantonen, dat het werken buitenshuis sinds de Volkstelling van 1960 sterker is toegenomen dan het werken in totaal. In de volgende paragrafen hebben wij, waar mogelijk, onderscheid gemaakt tussen alle gehuwde vrouwen met beroep (loondienst, zelfstandig en meewerkend) en de buitenshuis werkende gehuwde vrouwen (exclusief de meewerkende echtgenotes), een onderscheid dat alleen voor de gehuwden van toepassing is.

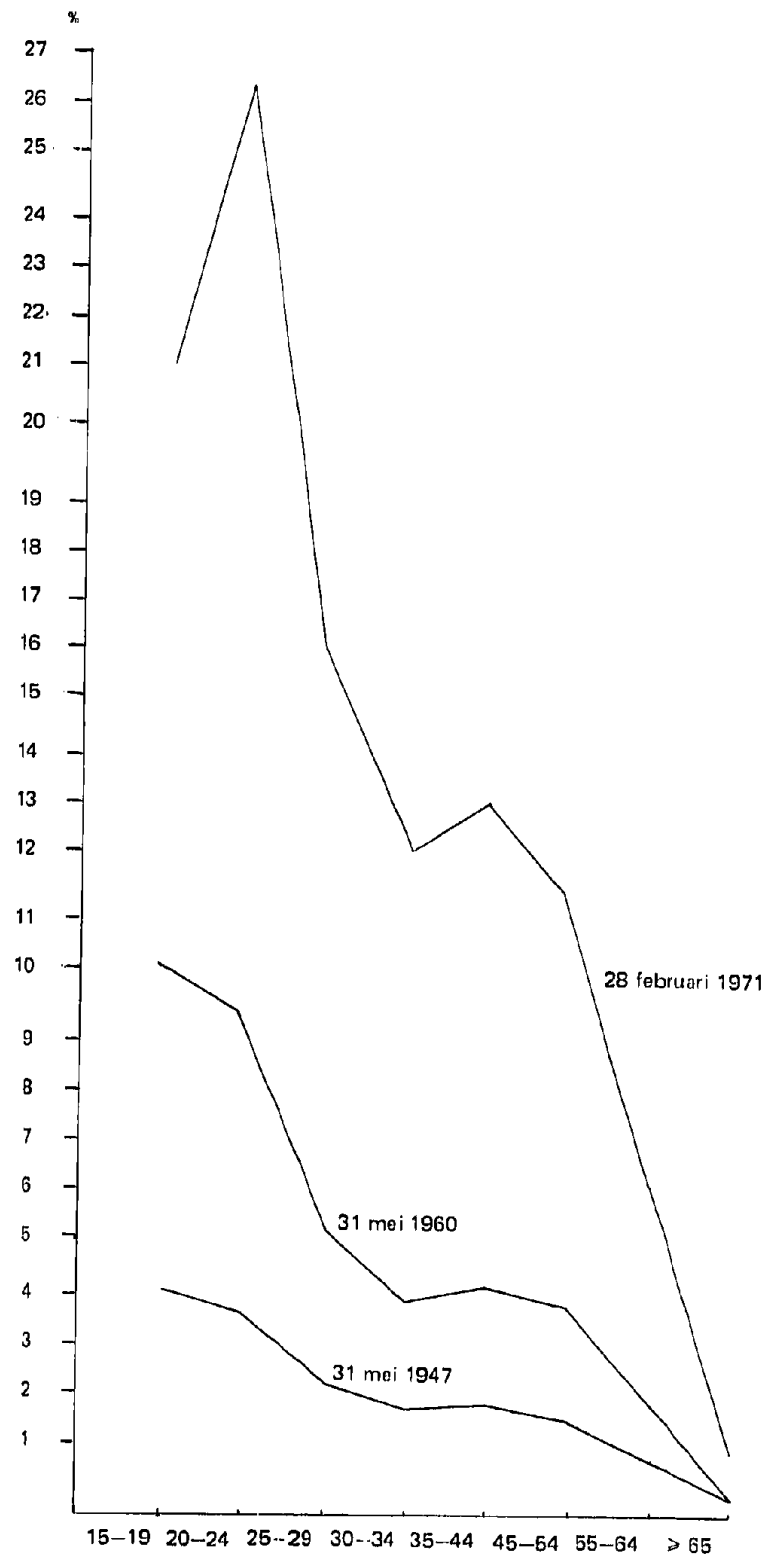
Tabel 22. Deelneming aan beroepsarbeid van gehuwde vrouwen, totaal en buitenshuis werkend, naar leeftijd, 1960 en 1971

Leeftijd	1960		1971		Toename in %; 1960 = 100	
	Totaal werkend	Buitenshuis werkend	Totaal werkend	Buitenshuis werkend	Totaal werkend	Buitenshuis werkend
{14}15-19	13	13	27	26	+ 8	-
20-24	13	11	31	29	+ 38	+ 64
25-29	8	6	19	17	+ 38	+ 83
30-34	7	4	16	13	+ 29	+ 125
35-44	8	4	17	13	+ 13	+ 125
45-54	8	4	16	12	-	+ 100
55-64	4	2	9	6	+ 25	+ 100
> 65	1	0,4	2	1	-	+ 50
Totaal	7	4	16	13	+ 29	+ 125

Bron: Volkstelling 1960, deel 10A, tabel 19 en
Volkstelling 1971 (1:10).

Bij het buitenshuis werken is de toename vooral groot onder 30-44-jarigen en in iets mindere mate bij de leeftijdscategorieën 45-54 en 55-64 jaar. Desondanks is de toename zoals de grafiek op de volgende pagina laat zien, nog niet zodanig, dat zich een tweede top in de oudere leeftijdsgroepen voordoet, zoals dit o.m. in Amerika reeds in 1960 het geval was. De hoogste deelname lag daar toen bij de 35-55-jarigen⁴³.

Grafiek 3. Deelneming aan beroepsarbeid van gehuwde vrouwen (exclusief medewerkend in gezinsbedrijf), naar leeftijd, 1947, 1960 en 1971

Bron: VT 1960, deel 10A, tabel 19, VT 1971 (1:10) tabel 11A.

Tabel 23. Absolute aantallen en deelnemingspercentages behorende bij grafiek 3, buitenshuis werkende gehuwde vrouwen, samenwonend met echtgenoot, 1947, 1960 en 1971

Leeftijdscategorie	Alle gehuwde vrouwen, samenwonend met echtgenoot	waarvan met beroep	in % per categorie
1947			
15-19	12 608	514	4,1
20-24	120 672	4 519	3,7
25-29	241 517	5 901	2,4
30-34	276 802	5 281	1,9
35-44	524 962	10 372	2,0
45-64	409 990	6 831	1,7
55-64	263 537	2 572	1,0
> 65	147 683	436	0,3
Totaal	1 997 771	36 426	1,8
1960			
15-19	16 296	1 639	10,1
20-24	156 933	14 478	9,2
25-29	300 054	15 703	5,2
30-34	326 193	12 691	3,9
35-44	624 389	26 295	4,2
45-64	528 563	20 202	3,8
55-64	374 618	7 380	2,0
> 65	226 819	707	0,3
Totaal	2 553 865	99 095	3,9
1971			
15-19	25 206	5 335	21,2
20-24	299 253	78 719	26,3
25-29	377 749	60 408	16,0
30-34	354 355	43 576	12,3
35-44	671 289	87 859	13,1
45-64	594 482	68 100	11,5
55-64	447 436	27 309	6,1
> 65	306 588	3 582	1,2
Totaal	3 075 358	374 888	12,1

Bron: Volkstelling 1960, deel 10A, tabel 19; Volkstelling 1971 (1:10).

3.6 Inkomen van de echtgenoot

In hoeverre is het inkomen van de echtgenoot bepalend voor het al dan niet gaan werken van de echtgenote? Tabel 24 geeft een overzicht van de deelname aan beroepsarbeid door gehuwde vrouwen naar de ontwikkelingsfase van het gezin en de sociale groep van haar echtgenoot.

Het verwerven van de gezinsinkomsten is in de traditionele rolverdeling tussen man en vrouw tot de rol van de man gerekend. Het werken van de vrouw had in meer of mindere mate een vrijblijvend karakter. Het opnemen van een beroep bij eenzelfde inkomenssituatie is voor de één noodzakelijk om 'van te kunnen leven', terwijl de ander zonder extra inkomen uit arbeid haar gewenste levensniveau kan realiseren.

Uit de Woningtelling van 1956 bleek dat onder de gehuwde vrouwen het deelnemingspercentage 1,8 en 2,1 bedroeg naar gelang de echtgenoot respectievelijk meer en minder dan f 6 000 per jaar verdiende⁴⁴. Het geringe percentage verschil bevestigde niet het vermoeden dat de hoogte van het inkomen van de man van grote invloed zou zijn op de mate waarin de gehuwde vrouw zou deelnemen aan het arbeidsproces. De Volkstelling van 1960 verstrekt hierover meer gegevens, welke met vrij grote zekerheid toch de vermoede samenhang weergeven. Het materiaal van 1960 beperkt zich tot de in loondienst werkende mannen, exclusief de hogere employés, de arbeiders.

ders, en de landarbeiders. Van deze gehuwde vrouwen werkte in 1960 5,4% buitenshuis.

Naar het inkomen van de man vertoonde het deelnemingspercentage in 1960 de volgende verschillen:

Inkomen man f 7500 en meer	3,8
Inkomen man f 5500 tot f 7500	5,1
Inkomen man f 3750 tot f 5500	5,6
Inkomen man minder dan f 3750	6,2

Tabel 24. Deelneming aan beroepsarbeid van gehuwde vrouwen \geq 15 jaar naar ontwikkelingsfase van het gezin en sociale groep van de echtgenoot, 1971

Sociale groep van de echtgenoot	Jonge kinder- loze gezinnen	Gezin- nen met kinde- ren	Oudere kinder- loze gezinnen
Zelfstandigen	(43,4)	(25,9)	(26,0)
Wetenschappelijke, vrije beroepen	39,3	20,2	22,2
Zelfstandigen met \geq 10 man personeel	31,4	15,4	16,2
Idem met < 10 man personeel in winkelbedrijven	62,4	47,1	47,9
Idem met < 10 man personeel in ambachtsbedrijven	37,7	20,6	18,3
Idem met < 10 man personeel in overige bedrijven	45,6	22,8	23,1
Idem met < 10 man personeel in landbouwbedrijven	34,0	23,5	23,1
Hogere employés	(44,2)	(9,3)	(8,5)
Middelbare employés	(55,2)	(10,0)	(13,0)
\geq 16 000	50,7	9,9	12,7
12 000 - < 16 000	58,9	10,2	13,2
< 12 000	63,7	13,3	22,2
Lagere employés	(59,7)	(11,1)	(12,4)
\geq 12 000	58,7	10,3	12,4
8 000 - < 12 000	60,0	11,9	12,6
< 8 000	64,2	12,4	11,6
Arbeiders	(43,8)	(10,3)	(11,4)
\geq 16 000	42,5	10,2	11,7
12 000 - < 16 000	44,4	10,2	11,0
8 000 - < 12 000	44,1	10,3	11,6
< 8 000	40,3	11,0	11,2
Landarbeiders	(30,5)	(8,5)	(8,9)
Sociale groep onbekend	(47,5)	(12,0)	(12,0)
Met beroep, tijdelijk niet werkend	(34,2)	(11,7)	(11,0)
Zonder beroep	(55,3)	(8,3)	(2,5)
Studerend	74,7	28,2	1,7
Middelbaar niveau of hoger	35,5	7,3	3,1
Lager dan middelbaar niveau	34,1	5,6	2,0
niveau onbekend	23,6	6,0	2,0
Totaal	48,9	12,6	8,1

Bron: Volkstelling 1971 (1:10).

Met het dalen van het inkomen van de man neemt derhalve het deelnemingspercentage toe. Hierbij dient te worden aangetekend, dat het verschil in de percentages kritisch moet worden bezien: het inkomen van de man stijgt immers in veel gevallen in de loop der jaren, zodat afname van de percentages bij een hoger inkomen van de man ten dele samenhangt met de toenemende leeftijd van de vrouw.

Wanneer men de categorie vrouwen met alleen onafhankelijke kinderen nader beschouwt, blijkt dat het deelnemingspercentage toch beïnvloed wordt door het inkomen van de echtgenoot. Deze vrouwen behoren nagenoeg allen tot de oudere leeftijdsgroep, zodat verschil in leeftijd geen grote rol meer kan spelen als verklaring voor verschillen in deelnemingspercentages. Niettemin is ook hier het percentage groter naarmate het inkomen van de man lager is. Dat er naast een motief om uit financieel oogpunt te gaan werken nog andere motieven kunnen bestaan, blijkt uit de categorie gehuwde vrouwen zonder kinderen. Het vreemde feit doet zich voor, dat naarmate het inkomen van de man hoger is, in deze categorie het deelnemingspercentage geen daling vertoont, maar een stijging, althans in de inkomensklasse van f 7500 en lager. De verklaring hiervoor moet naar alle waarschijnlijkheid gezocht worden in het hogere ontwikkelingsniveau van de vrouw zonder kinderen, gehuwd met een man uit een hogere inkomensgroep. Deze vrouwen zonder kinderen zullen immers vooral bestaan uit pasgehuwden, waar in zeer veel gevallen een positief verband geconstateerd kan worden tussen ontwikkelingsniveau van de vrouw en het door de echtgenoot verdiende inkomen. Wanneer in deze categorie het inkomen van de man laag is, zal wegens de afwezigheid van kinderen het motief uit financieel oogpunt tot werken over te gaan, minder sterk zijn dan bij de gezinnen met kinderen. Daarentegen zal bij een hoger inkomen van de echtgenoot de vrouw in deze kinderloze situatie tot werken overgaan uit een innerlijke behoefte, welke haar oorsprong vindt in de vroeger ontvangen ontwikkeling. Bij de hoogste inkomensklassen schijnt het statusbezwaar een beletsel te vormen voor het werken van deze gehuwde vrouwen (zie onderstaande tabel)⁴⁶.

Tabel 25. Deelneming aan beroepsarbeid van gehuwde vrouwen naar het inkomen van de man (loontrekkend, excl. hogere ambtenaar en landarbeider), 1960

Inkomen van de man	Totaal	Zonder kinderen	Met alleen onafhankelijke kinderen	Met o.m. afhankelijke kinderen
f 7500 en meer	3,8	9,2	2,2	2,5
f 5500 tot f 7500	5,1	14,2	3,2	2,7
f 3750 tot f 5500	5,6	12,5	4,1	3,6
minder dan f 3750	6,2	10,2	4,4	4,5
Totaal	5,4	12,1	3,9	3,4

Bron: Directie voor de Arbeidsvoorziening, Arbeidsmarktbeschrijving 1963.

Uit de Volkstelling van 1971 blijkt eveneens, dat het deelnemingspercentage toeneemt, naarmate de echtgenoot minder verdient. We hebben ons, evenals bij de Volkstelling 1960 werd gedaan, moeten beperken tot de middelbare en lagere employés en de arbeiders, exclusief de landarbeiders. Uit tabel 26 blijkt, dat de hoogte van het inkomen van de echtgenoot van invloed

Tabel 26. Deelneming aan beroepsarbeid van gehuwde vrouwen naar het inkomen van de man (middelbare en lagere employés en arbeiders, exclusief landarbeiders), 1971

Inkomen van de man	Alle gehuwde vrouwen \geq 15 jaar, samenwonend met hun echtgenoot	Waarvan met beroep	In procenten
f 16 000 en meer	365 822	49 396	13,5
f 12 000 tot f 16 000	653 116	102 571	15,7
f 8000 tot f 12 000	715 226	116 715	16,3
minder dan f 8 000	68 842	11 909	17,3
Totaal	1 803 006	280 591	15,6

Bron: Volkstelling 1971 (1:10).

is op de mate waarin de gehuwde vrouw deelneemt aan het arbeidsproces. Naar het inkomen van de man vertoont de deelname van de vrouw aan het arbeidsproces de in tabel 26 aangegeven verschillen.

Voor deze stijging in de deelname dient hetzelfde voorbehoud te worden gemaakt als voor de stijging in de deelname die gebleken is uit de cijfers van de Volkstelling 1960, nl. dat het inkomen van de man eerst stijgt, naarmate hij ouder wordt en langer in dienst is. (N.B. voor de verschillende sociale groepen verdient de ontwikkeling van het inkomen gerelateerd aan de leeftijd nader onderzoek.) Het was niet mogelijk uit het materiaal van de Volkstelling 1971 een indeling naar inkomen van de man en het al dan niet hebben van «alleen onafhankelijke», of «onder meer afhankelijke kinderen» te verkrijgen. Wél konden wij een indeling maken naar de ontwikkelingsfasen van het gezin, te weten: jonge kinderloze gezinnen, gezinnen met kinderen en oudere kinderloze gezinnen.

Tabel 27. Deelneming aan beroepsarbeid van gehuwde vrouwen naar ontwikkelingsfase van het gezin en inkomen van de echtgenoot, 1971

Inkomen van de man	Jonge kinderloze gezinnen	Gezinnen met kinderen	Oudere kinderloze gezinnen	Totaal
f 16 000 en meer	49,6	9,9	12,5	13,5
f 12 000 tot f 16 000	52,5	10,2	11,9	15,7
f 8 000 tot f 12 000	48,6	10,6	11,8	16,3
minder dan f 8 000	45,0	11,2	11,3	17,3
Totaal	49,9	10,3	12,0	15,6

Bron: Volkstelling 1971 (1:10).

Bij de gezinnen met kinderen kunnen we een stijging constateren bij het afnemen van het inkomen van de echtgenoot. Bij de jonge kinderloze gezinnen daarentegen is de deelneming geringer, naarmate het inkomen van de echtgenoot lager is. Hier zal het vrouwen betreffen met een lagere opleiding. Mogelijkerwijs betreft het vrouwen uit een lagere sociale groep, waarbij de aspiraties meer dan bij andere groepen het geval is, liggen op het vlak van huisvrouw en moeder zijn. Bij de oudere kinderloze gezinnen neemt de deelname af, naarmate het inkomen van de echtgenoot lager is. In deze groep betreft het oudere vrouwen, die in het verleden een lagere opleiding hebben genoten en daardoor minder bereid en in staat zijn, nadat de kinderen het huis hebben verlaten, in het arbeidsproces terug te keren. Uit het feit, dat de deelname bij de oudere kinderloze gezinnen in de hogere inkomensgroepen nog zo hoog is, zouden we evenals in 1960, kunnen concluderen, dat het taboe om te gaan werken in de hogere inkomensgroepen aan het verdwijnen is.

3.7. Duur van de werkweek

Naast de vraag welke factoren binnen de gezinssituatie het al dan niet opnemen van beroepsarbeid beïnvloeden werd het aantal uren, dat beroepsmatig werkende vrouwen hieraan besteden van zodanig belang geacht, dat we deze factor als één van de hoofdvariabelen bij de analyse hebben opgenomen.

Zoals bij de bespreking van de zorg voor huishouding en gezin werd geconstateerd is de huishoudelijke zorg gekenmerkt door een grote mate van elasticiteit wat betreft de tijd, die men er aan wil besteden. Ook is er, althans in beginsel, een grote mate van vrijheid wat betreft het tijdstip van de dag waarop bepaalde huishoudelijke bezigheden kunnen worden uitgevoerd, al zal door vele vrouwen worden vastgehouden aan een van oudsher gegroeide dag- en weekindeling. Meer gebonden aan bepaalde tijdstippen is dat deel van de verzorging, dat direct op de gezinsleden betrokken is en waarbij vooral de nog zeer jonge kinderen weinig keuzevrijheid laten. Niet alleen de-

ze objectieve gebondenheid van althans één van beide ouders of een volwassene ten opzichte van degenen die afhankelijk zijn speelt een rol. Ook de echtgenoot kan een beperking van haar vrijheid veroorzaken door zijn verwachtingen met betrekking tot de rol van de huisvrouw. Zijn bezwaren blijken vooral de onregelmatigheid van begin- en eindtijden van de werkzaamheden van de vrouw te betreffen en de totale werkduur. Dit laatste betekent, dat de grootste bezwaren de full-time arbeid gelden. Genoemde bezwaren worden trouwens in hoge mate door man en vrouw gedeeld.⁴⁶ Daarbij is interessant, dat uit het Margriet-onderzoek blijkt dat de vrouwen met een lager opleidingsniveau zich meer aan deze bezwaren gelegen laten liggen.⁴⁷ Een onderscheid naar het aantal uren, dat de vrouw in haar beroep besteedt is om verschillende redenen van belang. Allereerst vormt het een indicatie voor de mogelijkheden tot part-time werken, die bij de vraag naar arbeidskrachten worden geboden. In de tweede plaats zal het ons aanwijzingen kunnen geven over de mate, waarin vrouwen hun taak in huis combineren met beroepsarbeid en in welke mate factoren binnen het gezin en de levensfase waarin het gezin verkeert hierop van invloed zijn. Hierdoor zal kunnen nagegaan worden welke nieuwe oplossingen van het rolconflict, die zich in tegenstelling tot de traditionele oplossing waarbij de beroepsrol werd afgewezen ten behoeve van de huwelijksrol, voordoen. Als mogelijke oplossingen noemt In 't Veld-Langeveld⁴⁸:

- niet meteen bij het huwelijk de beroepsrol laten varen maar blijven werken tot de geboorte van het eerste kind (hetzij part-time, hetzij full-time);
- het werk weer opnemen na voltooiing van het gezin, vaak als het jongste kind naar school is (part-time of full-time);
- beroep en gezin continu combineren (part-time of full-time).

Er zijn rondom het vraagstuk van het part-time werken enkele controversiële punten. Zoals Hallaire⁴⁹, die aan de verschillende aspecten van de part-time beroepsarbeid een studie wijdde, opmerkt, dient de mogelijkheid om voor minder dan de geldende volledige werkweek arbeidskrachten aan te trekken, die anders inactief zouden zijn gebleven, vanuit een oogpunt van nationaal economisch belang, altijd positief beoordeeld te worden, aangezien de levensstandaard van een land niet alleen afgemeten dient te worden naar de privé-uitgaven van elke «werkende», maar ook naar de beschikbare maatschappelijke dienstverlening. De investeringen voor deze laatste hangen in grote mate af van de verhouding tussen de actieve- en niet-actieve bevolking. Voor vele problemen, die onder meer veroorzaakt zijn door gebrek aan arbeidskrachten, zou het creëren van part-time werkgelegenheid tot een oplossing kunnen bijdragen. Daarentegen bestaat er een belangrijk aantal argumenten tegen het aantrekken van part-time arbeidskrachten, zowel van de kant van de werkgevers, als van werknemerszijde⁵⁰, waarbij voor ons vooral relevant is dat op het gevaar gewezen wordt, dat de emancipatie van de vrouw in het arbeidsbestel door het aanvaarden van part-time arbeid inspeelt op het handhaven van een marginale positie.

Uit een studie met betrekking tot part-time arbeid in bedrijven en instellingen, gehouden in opdracht van de Commissie Opvoering Produktiviteit van de Sociaal-economische Raad en uitgevoerd door het Raadgevend Bureau Berenschot⁵¹, blijkt dat redenen waarom men in bedrijven overgang part-time krachten aan te stellen de volgende waren:

- in vele gevallen de krappe arbeidsmarkt;
- het bestaan van taken in het bedrijf die moeilijk de gehele dag konden worden uitgevoerd;
- een grotere reserve op de arbeidsmarkt van mensen (vooral vrouwen), die bereid zijn te werken, maar dan part-time;
- een kwalitatief beter aanbod van (vrouwelijke) part-timers als gevolg van het gemiddeld hoger geworden opleidingsniveau;
- de wens van vrouwelijk personeel om na het huwelijk in het bedrijf te blijven werken, maar dan vaak op part-time basis;

- het optreden van maatschappij-kritische belangengroeperingen die streven naar een herziening van de rol van de vrouw in het maatschappelijk leven: door het scheppen van adequate werkgelegenheid voor de vrouw, het aan de kaak stellen van discriminerende omstandigheden etc.;
- minder dan vroeger zijn full-timers bereid tot overwerk of het verrichten van werk op ongebruikelijke tijden (zaterdagen, vrijdagavond).

Als bezwaren van part-time arbeid werden in het eerder genoemde onderzoek genoemd⁵²:

- part-timers zijn moeilijker in te passen in het arbeidsproces;
- part-timers zijn duurder door overheadkosten (administratie, werving, algemene voorzieningen);
- part-timers zijn minder tot overwerken bereid;
- part-timers willen vooral 's morgens werken;
- de bedrijfsbinding/bedrijfsbetrokkenheid is geringer en
- instructie, leer- en inwerktijd van part-timers is langer.

Uit hetzelfde onderzoek komt naar voren, dat part-timers meestal een opleiding op lager of uitgebreid lager niveau hadden genoten, werkzaam waren in functies op een lager niveau, vrijwel nooit leidinggevende posities innamen, voornamelijk werkzaam waren in lagere administratieve functies en in de productiesector. Er bleek een groot potentieel aanbod te zijn van gehuwde vrouwen die in staat en bereid waren te werken op hogere functieniveaus, terwijl veel bedrijven niet of nauwelijks overwogen daar gebruik van te maken.⁵³

In een advies van de Sociaal-economische Raad inzake de inschakeling van de gehuwde vrouw in het arbeidsproces⁵⁴, worden als voordelen van het part-time werken genoemd:

- part-time werkenden kunnen worden aangesteld op dagdelen dat er extra drukte voorkomt;
- part-time arbeidskrachten kunnen beter een onderbezetting opvullen;
- de prestatie van part-time krachten ligt vaak hoger dan van full-time krachten en voorts is het verzuim van de part-time werkenden geringer dan bij gehuwde vrouwen met een full-time dienstbetrekking.

Ook in dit rapport moet men concluderen, dat part-time werkende gehuwde vrouwen voornamelijk worden aangetroffen in de lagere functies met weinig verantwoordelijkheid.⁵⁴

In 't Veld-Langeveld⁵⁵ constateert eveneens dat een gedeeltelijke dagtaak veelal de meest eenvoudige arbeid impliceert met een geringe arbeidszekerheid (part-time arbeidskrachten komen vaak niet in aanmerking voor een vaste aanstelling, auteurs) en geen promotiekansen. De part-time arbeid leidt volgens In 't Veld-Langeveld tot een uitbreiding van de structurele onvolwaardigheid, tot juist dat wat op weg was te verdwijnen bij de full-time arbeid. Voor de toekomst ziet zij verschillende mogelijkheden, althans theoretisch:

- institutionalisering van de part-time arbeid, met onvolledige arbeidsrol, behoud van bestaande inrichting van het arbeidsbestel, beperkte modificaties in de gezinsinrichting;
- institutionalisering op het niveau van de full-time arbeid, behoud van de bestaande inrichting van het arbeidsbestel, ingrijpende veranderingen in het gezin;
- institutionalisering van de part-time arbeid, met volledige arbeidsrol, wijzigingen in de bestaande inrichting van het arbeidsbestel, beperkte modificaties in de gezinsinrichting.

De eerste mogelijkheid komt volgens In 't Veld-Langeveld neer op vastlegging van de bestaande toestand, de oplossing die de vrouw nu kiest. Op den duur, zodra zij het werken niet meer als een gunst, maar als een recht ervaart, zal dat leiden tot dezelfde deprivatiegevoelens die zij nu in het gezin ondervindt, maar dan zullen er controles geschapen zijn die slechts met veel moeite weer gewijzigd kunnen worden. Persoonlijk opteert In 't Veld-Langeveld voor de derde oplossing: wijzigingen in de organisatie van de arbeid.

Hoewel de vermaatschappelijking van de produktie ongetwijfeld verder zal voortschrijden, is er een andere tendens die onafhankelijk daarvan de rolvolledigheid van part-time werkenden kan bevorderen. Arbeidszekerheid, scholingsmogelijkheden, goede secundaire arbeidsvoorwaarden zijn zaken die samenhangen met de aanvaarding van part-time werk als volwaardige arbeidsrol d.w.z. met organisatorische aanpassingen in het bedrijf die de blijvende inschakeling van part-time arbeidskrachten mogelijk en nuttig maken.⁵⁷

Een gedeeltelijke werkweek zou voor bepaalde categorieën van de bevolking een te waarden tussen-oplossing zijn, vooral voor diegenen die anders slechts de keuze zouden hebben tussen niet-werken en een volledige werkring. Behalve dit economische gezichtspunt is er ook een maatschappelijk gezichtspunt; we zagen reeds dat van verschillende kanten arbeid steeds meer niet alleen als produktiefactor gezien dient te worden, maar evenzeer als middel tot persoonlijkheidsontplooiing en deelname aan het maatschappelijk leven. De wens tot part-time arbeid wordt overigens niet alleen naar voren gebracht ten behoeve van ouderen, studerende en vrouwen met gezinsverantwoordelijkheid⁵⁸ waarbij een volledige werkring tot overbelasting zou leiden, maar wordt momenteel ook steeds meer beluisterd bij die groepen die de vrijheid willen hebben om meer tijd aan andere dan beroepsactiviteiten te besteden. Wij hebben de indruk, dat dit vooral degenen aanspreekt, die een meer gelijkmatige arbeidsverdeling tussen man en vrouw voorstaan, zowel in het arbeidsproces als in het gezinsverband. Wat dit laatste betreft denken we ook aan de taakverdeling binnen huishouding en gezin, waarop we reeds eerder uitvoeriger ingingen.

De hoofdvraag voor deze paragraaf blijft echter hoe lang er door de gehuwde vrouw gewerkt wordt, welke invloed verschillende variabelen als ontwikkelingsfase van het gezin, opleidingsniveau e.d. hebben en welke ontwikkelingen zich sinds 1960 hebben voorgedaan in de duur van de werkweek van de gehuwde vrouw. Ten overvloede wijzen wij er nog op, dat de definities van volledige en gedeeltelijke werkweek verschillen bij de tellingen van 1960 en 1971. In 1960 was een gedeeltelijke werkweek een werkweek van minder dan 30 uur; in 1971 betrof het een werkweek van minder dan 25 uur. Wij zullen bij vergelijkingen tussen 1960 en 1971 hier geen melding meer van maken.

De Arbeidskrachtentellingen boden ons te weinig aanknopingspunten de variabele duur van de werkweek door te trekken tot 1973 en 1975, dit i.v.m. bij bovengenoemde tellingen gehanteerde indeling met beroep als voornaamste bezigheid en met beroep als nevenactiviteit.

Aangezien het part-time werken door meewerkende echtgenotes bij zowel de Volkstelling 1960 (85% werkte in een volledige werkweek), als bij de Volkstelling van 1971 (82% werkte in een volledige werkweek) van geringe betekenis is, zullen we, zover het statistisch materiaal dit toelaat, uitgaan van de buitenshuis werkenden, d.w.z. zij die werken in loondienst en/of als zelfstandige, hetgeen o.i. een duidelijker beeld zal verschaffen over het aantal uren, dat men in het hoofdberoep werkzaam is.

Voor een aantal door ons relevant geachte vragen is een ondergrens van 25 uur voor het full-time werken erg laag. Dit geldt met name de mate waarin zich problemen in de combinatie van gezinsrol en beroepsrol lijken voor te doen als ook voor het verkrijgen van een indicatie voor emancipatieprocessen. In beide gevallen kan het inzicht vergroot worden door het aanbrennen van een verfijndere indeling van de variabele duur van de werkweek. Het volkstellingsmateriaal van 1971 maakte een indeling in een 5-uren klasse mogelijk. Het is echter niet mogelijk aan de hand van deze 5-uren klassen aan te geven hoe deze over de dag en de week zijn verdeeld, waarbij gedacht kan worden aan een aantal ochtenden, een aantal middagen, avondwerk, etc.

Er zullen echter grote groepen in de samenleving zijn, werkzaam in een gedeeltelijke werkweek, die dit om fiscale redenen niet opgeven en als zodanig niet in het volkstellingsmateriaal zijn verdisconteerd. Met name geldt dit

voor werksters, huishoudelijk personeel en een steeds groter wordende groep van 'dagmoeders', zij die de zorg voor het gezin op zich nemen, wanneer de moeder haar beroepsrol vervult.

Na deze opmerkingen van meer algemene aard willen we in het volgende een aantal resultaten van de Volkstelling met betrekking tot de duur van de werkweek vermelden. We zullen daarbij zoveel mogelijk aansluiten bij gegevens uit de vorige paragrafen, met name waar het de verschillen tussen 1960 en 1971 betreft. In paragraaf 3 werd vastgesteld, dat binnen de totale gehuwde vrouwelijke beroepsbevolking, d.w.z. buitenshuis werkenden en meewerkende echtgenotes, tussen de beide laatste Volkstellingen nauwelijks veranderingen optraden in het aandeel van degenen zonder kinderen, met kinderen jonger dan 6 jaar en met kinderen boven die leeftijd. Deze verhouding blijkt minder constant wanneer we alleen de buitenshuis werkenden bezien.

Zoals we in tabel 28 kunnen constateren is het aandeel van de categorie zonder kinderen afgenomen ten gunste van de categorieën met kinderen, naar verhouding vooral die met kinderen jonger dan 6 jaar. Uit deze tabel blijkt nog een tweede interessant verschil tussen de categorieën met en zonder kinderen. Bij de eerstgenoemde blijkt een afname van de full-time werkenden ten gunste uiteraard van een toename van het aandeel van de part-timers, vooral onder degenen met kinderen onder de 6 jaar. Bij de groep zonder kinderen is het omgekeerde het geval; hun aandeel onder degenen met volledige werkweek neemt toe.

Tabel 28. Buitenshuis werkende gehuwde vrouwen, naar volledige, respectievelijk gedeeltelijke werkweek en aanwezigheid van kinderen, 1960 en 1971, in procenten

	Gedeeltelijke werkweek		Volledige werkweek		Totaal	
	1960	1971	1960	1971	1960	1971
	Geen kinderen	39,9	32,6	56,2	62,2	51,8
Geen kinderen onder de zes jaar	40,3	43,0	30,0	26,1	32,8	34,4
Eén of meer kinderen onder de zes jaar	19,8	24,4	13,8	11,7	15,4	18,0
Totaal	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Bron: Volkstelling 1960, deel 10A, staat 29; Volkstelling 1971 (1:10).

De verfijningen, die in 1971 zowel met betrekking tot de ontwikkelingsfase van het gezin als de duur van de werkweek werden aangebracht bieden de mogelijkheid nog iets nader in te gaan op het verband tussen gezinsfase en het aantal uren dat beroepsarbeid wordt verricht. Uit tabel 29 valt af te lezen,

Tabel 29. Werkende gehuwde vrouwen (inclusief meewerkende echtgenotes) naar duur van de werkweek en ontwikkelingsfase van het gezin, 1971, in procenten

Duur van de werkweek	Totaal	Ontwikkelingsfase van het gezin		
		Jongere kinderloze gezinnen	Gezinnen met kinderen	Oudere kinderloze gezinnen
< 15 uur	13,3	5,2	18,2	10,8
15-24 uur	30,5	23,4	34,1	31,9
25-34 uur	16,1	18,0	15,3	14,8
≥ 35 uur	40,1	53,4	32,4	42,4
Totaal	100,0	100,0	100,0	100,0

Bron: Volkstelling 1971 (1:10).

dat zowel bij de jongere- als bij de oudere kinderloze gezinnen het hoogste percentage ligt bij de meer dan 35 uur werkenden. Bij de jongeren zonder kinderen is het aandeel van deze werkenden zelfs bijna tweemaal zo hoog als dat van de part-time werkenden; dit in tegenstelling tot oudere gezinnen zonder kinderen waar beide groepen ongeveer gelijk zijn.

Zoals verwacht kon worden vormen onder de gezinnen met kinderen de 0-24 uur werkenden de grootste categorie en de meer dan 35 uur werkenden naar verhouding de kleinste. Voor de gezinnen met kinderen is het, mede in verband met de gegevens die in paragraaf 3 van dit hoofdstuk werden vermeld, van belang na te gaan hoe de totaal-verdeling is, wanneer onderscheid wordt gemaakt naar de leeftijd van het jongste kind. In tabel 30 is voor de full-time werkenden een tussengrens aangelegd bij 40 uur, zodat de gemiddelden voor beide deelcategorieën enigszins afwijken van die van de voorgaande. In tegenstelling tot onze verwachting zijn het niet de vrouwen, waarvan het jongste kind 0-3 jaar is die het grootste aandeel vormen onder de korte arbeidsduur, respectievelijk het laagste onder de meer dan 40-urige werkweek, maar de vrouwen waarvan het jongste kind de kleuterschoolleeftijd heeft bereikt. Waar in paragraaf 3 kon worden geconcludeerd, dat de vrouw in gezinnen waarin het jongste kind 0-3 jaar was zeker in 1971 extra zwaar belast was wanneer zij werkzaamheden wilde opnemen, is het opvallend dat ruim 30% van hen 40 uur en meer werkt. Het gaat hier om een groep van plusminus 70 000 gezinnen.

Tabel 30. Gehuwde vrouwen met beroep (inclusief meewerkende echtgenotes) naar duur van de werkweek en leeftijd jongste kind, 1971, in procenten

Duur van de werkweek	Gezinnen met kinderen				Totaal
	Leeftijd jongste kind				
	0-3 jaar	4-5 jaar	6-14 jaar	15 jaar	
< 15 uur	19,7	24,0	18,7	12,7	18,2
15-24 uur	33,0	34,6	35,3	32,9	34,1
25-39 uur	16,4	16,0	19,2	20,9	18,5
40 uur en meer	30,9	25,3	26,8	33,5	29,2
Totaal	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Bron: Volkstelling 1971 (1:10).

Daar de vraagstelling omtrent het meewerken van de echtgenote in het algemeen als twijfelachtig wordt beschouwd en dit met name zijn weerslag zal vinden in de betrouwbaarheid van de gegevens omtrent de duur van de werkweek als ook omdat de ZELFSTANDIGEN in 1960 als full-time werkend werden beschouwd, moeten we ons wat betreft de veranderingen in de werkduur tussen 1960 en 1971 met betrekking tot de sociale groep van de vrouw beperken tot degenen, die in loondienst werkzaam zijn. Opnieuw blijkt een duidelijke verschuiving naar het aandeel van de part-time werkenden.

Het totaalbeeld wijst uit, dat het percentage in deeltijdarbeid werkende gehuwde vrouwen in loondienst van ruim 30% steeg tot bijna 50%. Voor de categorie arbeidsters blijkt, dat in 1971 het percentage part-time werkenden hoger is dan het aandeel van de full-time werkenden. Bij de employées is dit nog niet het geval, al trad binnen deze categorie bijna een verdubbeling op van het aandeel van de part-timers.

Als mogelijke verklaring voor de algehele toename zien wij, dat de aanzienlijke toename van de deelname van de gehuwde vrouw aan het arbeidsproces vooral tot uitdrukking kwam in een naar verhouding grotere behoefte aan deeltijdarbeid, het grotere aanbod van werkkringen die als een gedeelte-

Tabel 31. Sociale groep van de gehuwde vrouw (arbeidsters en employées) naar gedeeltelijke, respectievelijk volledige werkweek, 1960 en 1971, in procenten

Sociale groep van de vrouw	1960	1971
Employées		
waarvan part-time	22,3	41,9
waarvan full-time	77,7	58,1
Totaal	100,0	100,0
Arbeidsters		
waarvan part-time	41,7	61,9
waarvan full-time	58,3	38,1
Totaal	100,0	100,0
Employées en arbeidsters		
waarvan part-time	32,3	50,8
waarvan full-time	67,7	49,2
Totaal	100,0	100,0

Bron: Volkstelling 1960, deel 10A, tabel 12 en 22; Volkstelling 1971 (1:10).

lijke taak werden aangeboden en mogelijk een doorwerken van het verschil in definities van de werkduur.

Een zeker niet minder belangrijke variabele om de duur van de werkweek mee te vergelijken is het opleidingsniveau. Bij de uitgebreide indeling naar 5-uren klassen blijken zich op alle niveaus concentraties voor te doen in de werkduur van 20-24 uur en die van 40-44 uur. Een uitzondering hierop vormen de semi-hoger en hoger opgeleiden met een hoogste aandeel in de arbeidsduurklasse van 25-29 uur en het relatief hoogste aandeel onder de minder dan 10 uur werkenden. Dit laatste gegeven, waaraan toegevoegd het gegeven, dat zij naar verhouding ook het geringste percentage uitmaken van de meer dan 40 uur werkenden, geeft enige relativering aan het zo bekende gegeven, dat hoe hoger op opleidingsniveau is, hoe hoger de deelname aan het arbeidsproces.

Tabel 32. Buitenshuis werkende gehuwde vrouwen naar opleidingsniveau en duur van de werkweek, 1971, in procenten

Duur van de werkweek	Opleidingsniveau van de vrouw					Totaal
	basis	lager	uitgebr. lager	middelbaar	semi-hoger en hoger	
Minder dan 10 uur	11,5	9,0	8,4	10,0	15,2	9,4
10-14 uur	9,4	6,8	5,9	5,6	7,5	6,9
15-19 uur	11,2	9,7	8,4	7,2	6,7	8,8
20-24 uur	26,5	24,5	24,4	25,3	16,5	24,4
25-29 uur	6,2	6,5	6,2	7,7	20,2	7,2
30-34 uur	5,7	7,0	6,9	6,9	8,0	6,2
35-39 uur	3,4	6,7	7,0	5,8	4,9	5,1
40-44 uur	18,8	23,6	25,9	24,0	15,6	24,9
Meer dan 45 uur	7,4	6,3	6,8	7,4	5,3	6,9
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	(N = 91 322)	(N = 44 556)	(N = 106 597)	(N = 41 525)	(N = 30 969)	(N = 374 888) ¹

Bron: Volkstelling 1971 (1:10).

¹ Totaal inclusief niveau onbekend en nog dagonderwijs volgenden.

Duidelijke verschillen doen zich voor tussen de leeftijdsgroepen onder en boven de 35 jaar. Het veel hogere aandeel van de full-time werkenden (in de zin van de Volkstelling, meer dan 25 uur, maar hier ook vooral geldend voor

de 40-44 uur werkenden) lijkt voor het beleid zeker van belang. Een nadere verklaring kan o.i. slechts gevonden worden wanneer ook alle andere variabelen, die de duur van de werkduur mogelijk beïnvloeden met leeftijd gekruist zouden worden.

Tabel 33. Buitenshuis werkende gehuwde vrouwen naar leeftijd en duur van de werkweek, 1971, in procenten

Duur van de werkweek	Jonger dan 35 jaar	Ouder dan 35 jaar
Minder dan 10 uur	7,8	11,1
10-14 uur	5,5	8,3
15-19 uur	7,4	10,2
20-24 uur	20,6	28,3
25-29 uur	7,3	7,1
30-34 uur	7,4	5,1
35-39 uur	7,1	3,2
40-44 uur	31,5	18,3
Meer dan 45 uur	5,5	8,4
Totaal	100,0	100,0
	(N = 188 048)	(N = 186 840)

Bron: Volkstelling 1971 (1:10).

Tabel 34. Duur van de werkweek buitenshuis werkende gehuwde vrouwen, samenwonend met echtgenoot, naar beroepstak, 1971, in procenten

Beroepstak	Duur van de werkweek					
	minder dan 15 uur	15-24 uur	gedeeltelijke werkweek	25-34 uur	meer dan 35 uur	volledige werkweek
0/1 Wetenschappelijke en andere vakspecialisten, kunstenaars	19,4	10,6	13,8	26,1	12,7	16,3
2 Beleidsvoerende en hogere leidinggevende functies	0,2	0,1	0,1	0,2	0,8	0,6
3 Administratieve beroepen	10,9	21,2	17,8	25,7	31,3	29,8
4 Commerciële beroepen	9,5	6,7	7,6	10,8	14,3	13,4
5 Dienstverlenende beroepen	48,5	20,4	29,7	21,8	16,9	18,2
6 Agrarische beroepen	0,9	0,3	0,5	0,5	0,7	0,7
7/8/9 Ambachts-, industrie- en transportberoepen	4,9	10,3	8,4	12,6	12,0	12,2
10 Beroepstak onbekend	4,7	30,5	22,0	2,3	11,3	8,9
Totaal	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	(N = 61 182)	(N = 124 643)	(N = 185 825)	(N = 50 587)	(N = 138 476)	(N = 189 063)

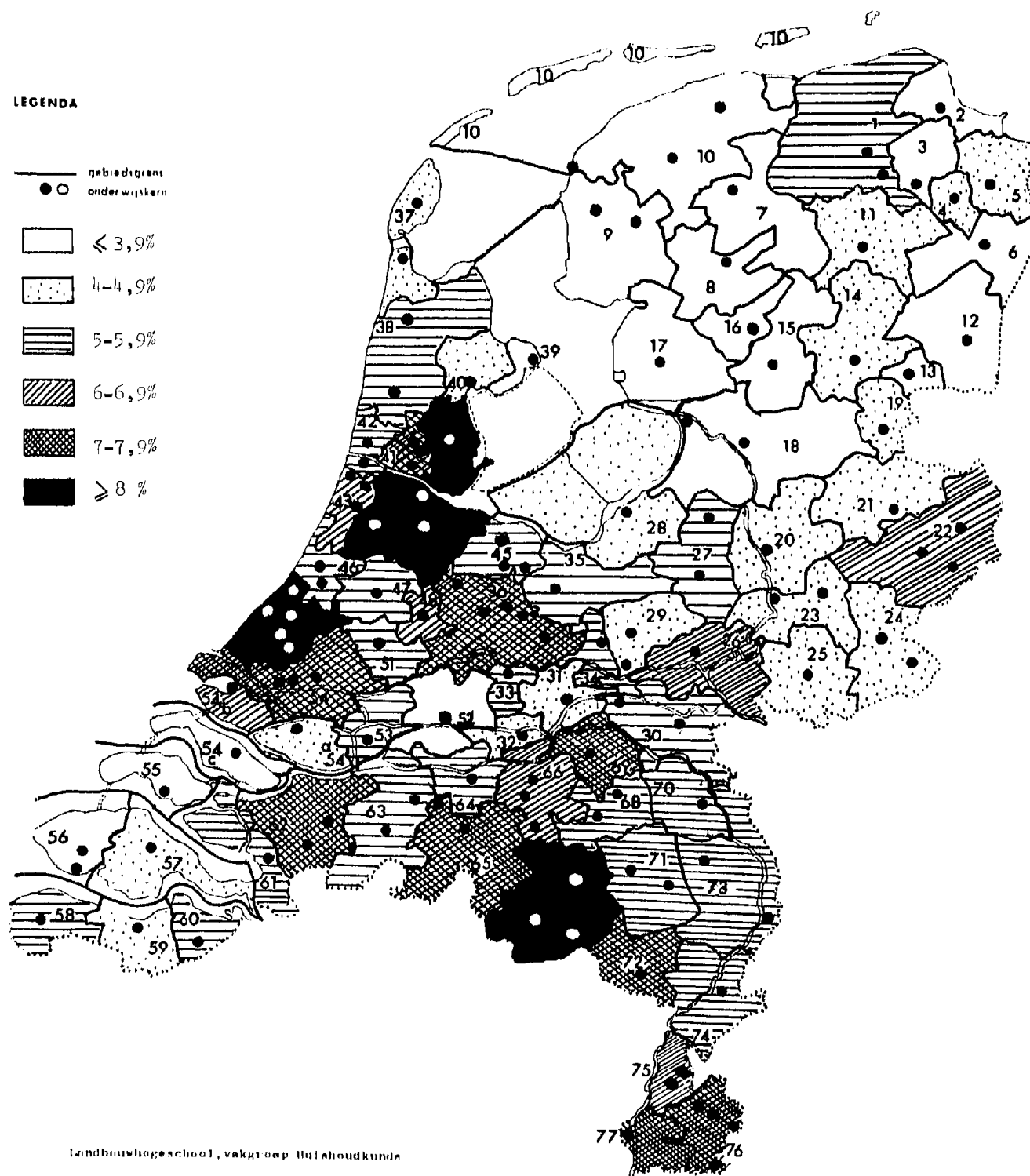
Bron: Volkstelling 1971 (1:10).

Er wordt relatief meer part-time gewerkt in de dienstverlenende beroepen zoals uit voorgaande tabel blijkt. Hieronder vallen beroepen als horeca-personeel, huishoudelijk personeel, kapsters, schoonheidsspecialistes e.d. Daarentegen wordt er in de administratieve beroepen door de buitenshuis werkende gehuwde vrouwen relatief meer in een volledige werkweek gewerkt. Hier betreft het beroepen als secretaresses, typistes, telefonistes, e.d., beroepen die ons inziens bij uitstek geschikt zijn voor een gedeeltelijke werkweek.

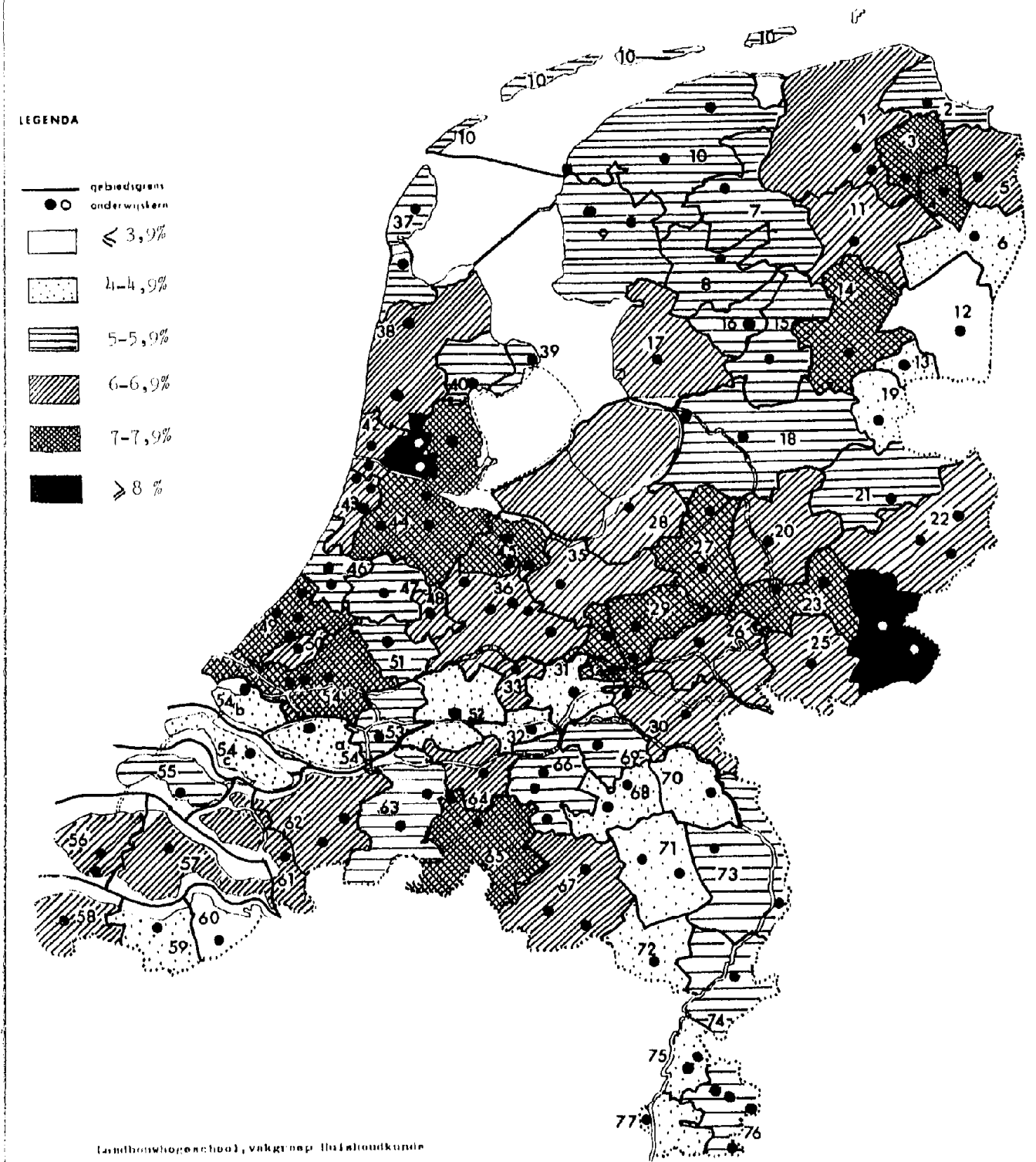
In de volgende kaarten hebben we de deelnemingspercentages weergegeven van zowel de buitenshuis werkende gehuwde vrouwen in een gedeeltelijke werkweek, als voor de buitenshuis werkende gehuwde vrouwen in een volledige werkweek per nodaal gebied. Voor de nodale gebiedsindeling en de absolute aantallen en deelnemingspercentages verwijzen wij naar Bijlage 32. In de Bijlagen 14 t/m 17 zijn tabellen de duur v.d. werkweek betref-

fende opgenomen met absolute aantallen naar positie in het huishouden voor zowel de zelfstandigen, als de in loondienst en als meewerkend gezinslid werkzame vrouwen.

1. Deelneming aan beroepsarbeid buitenshuis van gehuwde vrouwen, werkzaam in een volledige werkweek (definitie 1971), per nodaal gebied, 1971

2. Deelneming aan beroepsarbeid buitenshuis van gehuwde vrouwen, werkzaam in een gedeeltelijke werkweek (definitie 1971), per nodaal gebied, 1971

3.8. Opleidingsniveau

Aan een samenhang tussen opleidingsniveau en het verrichten van beroepsarbeid door de vrouw wordt in de literatuur zelden voorbijgegaan. Over de vraag echter op welke wijze het proces van een hogere of anders gerichte opleiding inwerkt op de keuze om aan de bestaande rol van huisvrouw en moeder die van de beroepsarbeid toe te voegen is nog betrekkelijk weinig bekend. In haar analyse van de levenscyclus van de vrouw in verband met de dynamiek van het opnemen en vervullen van verschillende sociale rollen komt Lopata tot de conclusie, dat het opleidingsniveau één van de belangrijkste factoren vormt bij de attitude tegenover de rol van huisvrouw enerzijds en haar opvattingen omtrent een rol in de wereld buiten het gezin anderzijds. Een zeer verfijnde analyse van de instelling tegenover beroepsarbeid en gezin van de vrouw en die van de man worden we, zoals reeds in hoofdstuk 1 werken vermeld, bij Fogarty c.s.

Het benadrukken van de fase waarin de vrouw met betrekking tot het al dan niet opnemen van de beroepsrol verkeert, vinden we ook bij In 't Veld-Langeveld terug, in die zin, dat, naarmate men gedurende de opleiding vordert, d.w.z. ouder wordt, het conflict tussen de premaritale en de beroepsrol zich steeds intenser voordoet. Bowen die zich bij zijn analyse van de Volkstelling uiteraard wat dichterbij de mogelijkheden van het censusmateriaal wil blijven geeft een globale samenvatting van de mogelijke invloed.⁵⁹ Voor een toenemende deelname aan het arbeidsproces bij toegenomen opleiding voert hij de volgende veronderstellingen aan:

1. het te verwachten inkomen is hoger;
2. het werk en de werkomstandigheden zijn prettiger;
3. het belang dat men aan het uitoefenen van een beroep hecht is hoger.

Op grond van het eerstgenoemde argument zou men kunnen veronderstellen, dat bij categorieën van de bevolking met een grote behoefte aan méér inkomen, b.v. de lagere inkomensgroepen, gezinnen met een groot aantal kinderen of met een hoog consumptieniveau of hoge consumptieaspiraties de vrouw eerder tot het verrichten van beroepsarbeid zal besluiten naarmate haar opleidingsniveau hoger ligt. Om na te gaan wat het opleidingsniveau en ook de aard van de gevolgde opleiding als zodanig voor invloed hebben is controle op een aantal variabelen nodig. Bowen⁶⁰ heeft hier toe, zoals hij het zelf aanduidt, een 'somewhat heroic effort' gedaan door onderscheid te maken tussen 'wage' - en 'non-wage' factoren. Als indicatie voor de eerstgenoemde nam hij het gemiddeld jaarinkomen per opleidingsniveau op basis van gegevens uit het jaar, voorafgaande aan de census van 1960 en voor full-time werkenden. Op grond hiervan komt hij tot de conclusie, dat het op ieder niveau bestaande positieve verband tussen het aantal jaren, dat men onderwijs heeft gevolgd en de deelname aan het arbeidsproces ook steeds op ieder niveau (met één uitzondering) is toe te schrijven aan de 'non-wage' factoren. Met name bleek dit het geval voor de vrouwen, die 17 en meer jaren opleiding hadden genoten. Het bovenvermelde positieve verband, dat Bowen tussen de opleidingsduur en de deelname aan de arbeidsmarkt vond, geeft aanleiding tot het vermelden van een tweetal andere feiten, die hij constateerde, namelijk dat dit verband bleef bestaan bij controle op leeftijd, aanwezigheid van kinderen, overig gezinsinkomen en het al dan niet beroepsmatig werkzaam zijn van de man. Een tweede belangwekkend resultaat is de relatief geringe toename van degenen met 'some college' in vergelijking tot de langdurige opgeleiden, hetgeen doet veronderstellen, dat vrouwen met een onvoltooide opleiding een relatief lage deelname aan het arbeidsproces zullen vertonen.

Dit laatste vertoont overeenkomst met hetgeen In 't Veld-Langeveld in haar uitvoerige beschouwing over het verband tussen het onderwijs en het arbeidsbestel naar voren brengt⁶¹, namelijk dat meisjes de jongens bij het kiezen van een beroepsopleiding sterker zullen volgen zolang het rolconflict niet acuut wordt, maar dat de kans op dit rolconflict groter wordt, naarmate men ouder wordt. Haar pleidooi in ditzelfde hoofdstuk voor beroepsopleidingen, omdat deze méér dan het algemeen vormend onderwijs de identificatie met een beroepsuitoefening in de maatschappij zullen vergroten, on-

dersteunt zij in verband met het voltooien van de beroepsopleiding met onderzoekgegevens. Daaruit blijkt, dat vrouwen met een volledige vakopleiding in mindere mate ophielden met werken bij huwelijk of geboorte van kinderen dan vrouwen die geen of geen volledige vakopleiding hadden genoten. In Bijlage B, definities, wordt ingegaan op het verschil in definities van de variabele opleidingsniveau tussen de tellingen van 1960 en 1971, in het kader van deze paragraaf kan hier aan worden toegevoegd, dat in de Volkstelling van 1960 tevens een uitsplitsing ontbrak van het gevolgde onderwijs van de vrouwen naar burgerlijke staat. Deze uitsplitsing is echter in 1960 alleen gemaakt voor de vrouwelijke beroepsbevolking. Een vergelijking van de deelname van gehuwde vrouwen aan het arbeidsproces naar het genoten opleidingsniveau tussen de tellingen van 1960 en 1971 is daardoor niet mogelijk. We zullen ons in deze paragraaf daarom moeten beperken tot het aangeven van de ons inziens meest relevante deelnemingspercentages anno 1971 voor de gehuwde vrouwen naar ontwikkelingsfase van het gezin. Wat betreft het opleidingsniveau van de echtgenoot hebben we, mede in verband met het aantal tabellen in dit hoofdstuk, gekozen voor een vergelijking tussen sociale groep van de man en sociale groep van de vrouw, waar we in paragraaf 10 op terug zullen komen (zie tabel 40). In Bijlage 6 t/m 8 hebben wij voor een verfijndere indeling van opleidingsniveau absolute aantallen en deelnemingspercentages opgenomen voor de posities in het huishouden.

Tabel 35. Deelneming aan beroepsarbeid van gehuwde vrouwen naar ontwikkelingsfase van het gezin en opleidingsniveau, 1971

Gezinsfase	Opleidingsniveau							
	basis niveau	lager niveau	uitgebreid lager niveau	middelbaar niveau	semi-hoger niveau	hoger niveau	nog dag-onderwijs volgend	niveau onbekend
1. echtgenote < 45 jaar nog kinderloos < 5 jaar geh.	38,0	50,0	56,0	63,6	80,3	83,7	46,4	21,0
2. echtgenote < 45 jaar nog kinderloos ≥ 5 jaar geh.	27,9	41,6	44,6	47,8	65,0	72,2	32,3	28,1
3. echtgenote < 45 jaar geen kinderen meer thuis	30,5	23,3	30,2	40,4	36,8	66,7	28,0	34,9
(1-3) (totaal) jongere kinderloze gezinnen	32,8	47,6	53,1	60,6	77,2	81,2	40,4	21,9
4. met jongste kind 0-3 jaar	8,1	6,5	8,2	9,6	18,0	44,2	9,2	8,6
5. met jongste kind 4-5 jaar	11,9	13,3	14,4	16,3	30,2	45,2	11,1	11,2
6. met jongste kind 6-14 jaar	14,3	17,6	18,3	18,9	33,7	52,7	14,3	13,6
7. met jongste kind ≥ 15 jaar	10,9	15,2	16,9	18,1	28,0	38,9	11,2	15,0
(4-7) (totaal) gezinnen met kinderen	11,6	11,3	12,9	14,1	24,8	46,3	11,7	11,6
8. echtgenote ≥ 45 jaar, geen kinderen gehad	8,8	17,7	20,3	22,4	29,7	50,1	10,2	8,1
9. echtgenote ≥ 45 jaar, geen kinderen meer thuis	5,4	9,1	12,2	9,8	13,9	27,0	6,0	10,4
(8-9) (totaal) oudere kinderloze gezinnen	6,2	11,6	15,2	14,8	19,6	34,8	7,0	9,6
Totaal	10,9	16,7	19,2	21,9	32,9	50,1	12,5	14,6

Bron: Volkstelling 1971 (1:10).

Uit tabel 35 blijkt, dat naarmate het opleidingsniveau van de vrouw hoger is haar deelname aan beroepsarbeid ook hoger is. Binnen de categorie jongere kinderloze gezinnen, blijkt wederom, zoals reeds in voorgaande paragrafen is aangetoond, de deelname van de vrouw aan beroepsarbeid het hoogst te zijn in gezinnen met jongste kinderen tussen 6 en 14 jaar. Uit de volgende tabel kan worden opgemaakt, dat de aantallen kinderen in het gezin slechts van geringe invloed zijn op de deelname van de vrouw. Wel springt in het oog, dat de deelname van vrouwen zonder kinderen aanmerkelijk hoger ligt; een uitzondering hierop vormen vrouwen met een gezin zonder kinderen en een opleiding op basisniveau. Bij de hoger opgeleide vrouwen is het verschil in deelname van vrouwen met een gezin met drie kinderen en de vrouwen met een gezin met vier of meer kinderen opmerkelijk.

Tabel 36. Deelneming aan beroepsarbeid van gehuwde vrouwen, naar aantallen kinderen in het gezin en opleidingsniveau, 1971

Aantallen kinderen in het gezin	Opleidingsniveau						Totaal
	basis niveau	lager niveau	uitgebreid lager niveau	middelbaar niveau	semi-hoger niveau	hoger niveau	
Geen kinderen	9,6	35,2	39,8	42,4	50,3	57,2	21,2
Eén kind	11,5	11,1	12,3	15,6	25,8	49,4	12,6
Twee kinderen	12,3	11,4	13,0	14,0	25,9	46,7	13,0
Drie kinderen	11,7	11,8	13,5	13,0	22,5	49,7	12,7
Vier of meer kinderen	10,6	10,9	12,9	12,0	23,1	33,4	11,3

Bron: Volkstelling 1971 (1:10).

3.9. Urbanisatiegraad

In deze gehele censusmonografie is de centrale vraag steeds geweest welke factoren binnen het gezin en welke kenmerken van de vrouw op zichzelf het al dan niet beroepsmatig bezig zijn van de vrouw zullen beïnvloeden. Wij hebben het uitgangspunt duidelijk als een beperking gezien, omdat uiteraard de vraag naar arbeid, de mogelijkheden van geschikt werk en de afstand tot de plaats waar die arbeid te verrichten is, van groot, soms zelfs van doorslaggevende betekenis kunnen zijn om een eventuele bereidheid en de mogelijkheid tot werk buitenshuis ook te realiseren. Via de variabele urbanisatiegraad hebben wij wel een inzicht gekregen in welke soorten van gemeenten de vrouwen wonen, die arbeid verrichten, echter zij het met een zeer grove aanduiding. Wij weten echter niet of zij ook in de woongemeente werken. Ons inziens is de indeling naar urbanisatiegraad van de woongemeente die door het CBS werd opgesteld, geen graadmeter om aan te geven of in sommige gemeenten de arbeidsmogelijkheden groter zijn dan in de andere. Wij hebben i.v.m. de beperkingen in het tabellenprogramma geen gedetailleerde tabellen opgenomen waarbij naast de reistijden ook nog de middelen van vervoer werden opgenomen, zodat een verfijndere analyse dan het aangeven van de urbanisatiegraad van de woongemeenten en de afstand tot het werk tot onze uiterste mogelijkheden behoren.

Bij de bespreking van de zorg voor huishouding en gezin bleken de verveling, de eenzaamheid e.d. als belangrijke motieven naar voren te komen die het zoeken van een werkring kunnen beïnvloeden. Wat de behoeften tot werken betreft weten we alleen dat deze in het westen van ons land hoger zijn dan elders⁶². Ook kan het zijn dat in streken, waar het werken van de vrouw reeds langere tijd een bestaand patroon vormde, dit van invloed is geweest op het gaan werken van de vrouw thans. Wij veronderstellen dat er over het algemeen een grotere mate van isolement zal zijn in de grotere steden en met name in de snel groeiende voorsteden omdat daar geringe mogelijkheden om in de eigen buurt sociale contacten te vinden op trefplaatsen daarvoor en dat dit isolement een sterke drijfveer tot het verrichten van beroepsarbeid vormt.

De mate waarin dit isolement invloed uitoefent op het opnemen van beroepsarbeid zal echter nauw samenhangen met andere motieven. Het verschil in opleidingsniveau en milieu lijkt hier van centraal belang. Komarovsky⁶³ noemt in dit verband een aantal belangrijke aspecten. Zo wijst zij er o.m. op dat de sterke rolsegregatie in het arbeidersmilieu ondanks het feit dat de vrouw deze 'normaal' vindt, toch haar gevoelens van geïsoleerd-zijn versterkt. Het verrichten van huishoudelijk werk als zodanig heeft weliswaar voor de lager geschoolden niet de lage status die bij hoger geschoolden nogal wordt aangetroffen – het is vaak een gerespecteerde rol. De frustraties die men bij deze huisvrouwen aantreft liggen dan ook volgens Komarovsky niet zo zeer in de aard, zwaarte of tijd van de huishoudelijke en gezinszorg zelf, maar in de hele positie en rol van de vrouw in het lager milieu. Zij voelen

zich, i.t.t. de huisvrouw uit de hogere beroepsgroepen en met meer opleiding, meer aan huis gebonden en hebben realiter een meer beperkt leven – hun diversiteit van interesses en activiteiten is veel geringer. Deze eenzaamheid zal voor de lager opgeleiden het grootst zijn wanneer ze als nieuwkomer ergens komt te wonen en/of ver van haar familie vandaan leeft.

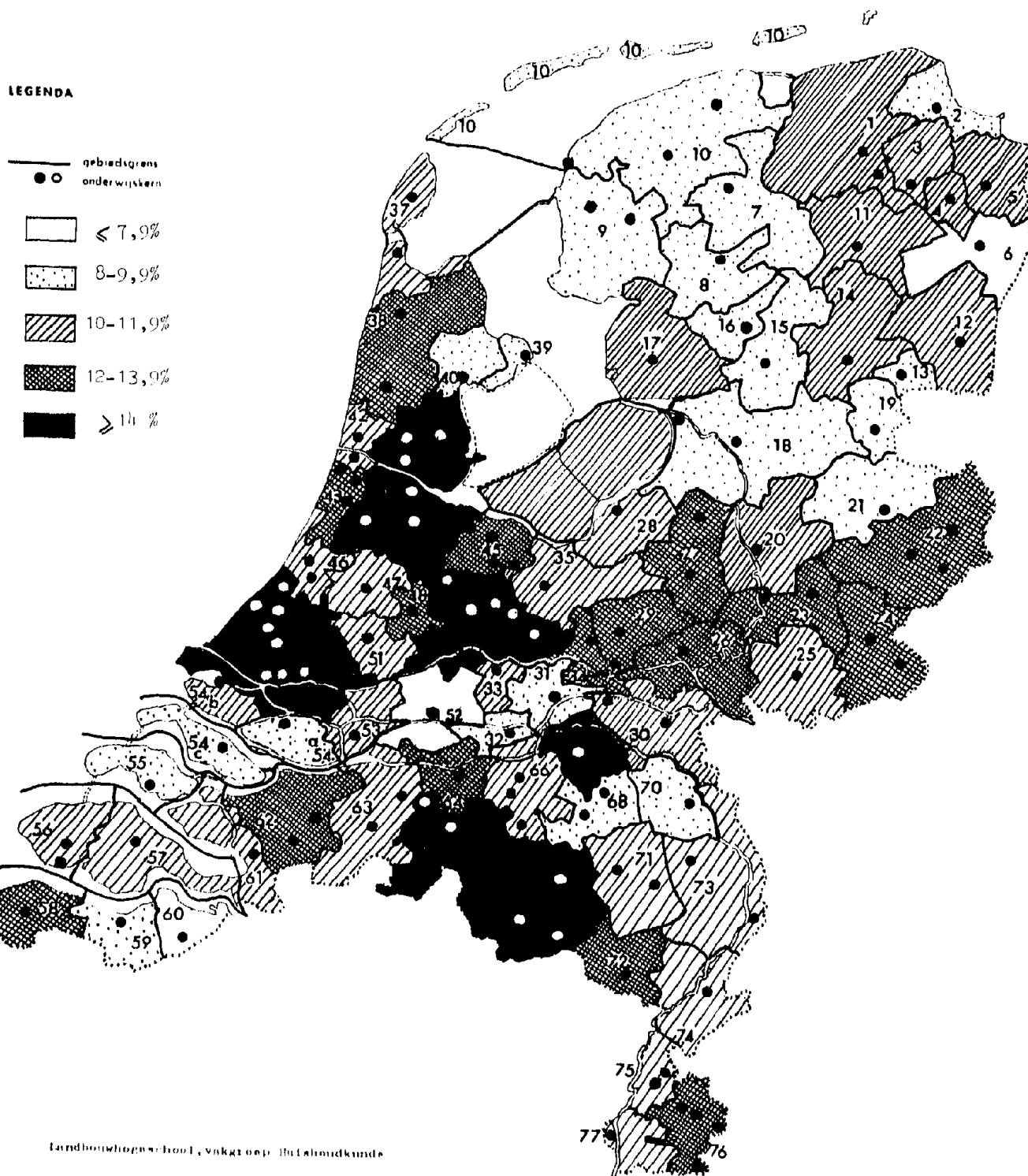
De lokale werkgelegenheidsstructuur blijft een factor die bepalend is voor het gaan werken door de vrouw. Is er passend werk voor haar in de nabije omgeving beschikbaar? Zo niet, en de wil van de vrouw om te gaan werken is aanwezig, dan zullen reistijden niet opwegen tegen haar werkduur. De aard van het gevraagde werk en de aard van de werkgelegenheidsstructuur vormen twee belangrijke elementen. Juist in het laatste geval speelt de regionale gedifferentieerdheid een rol, naast de mate van urbanisatie. Indien ergens een indeling naar regio van belang is, dan is het in dit verband van de werkgelegenheid en de daaruit voortvloeiende mogelijkheden voor de vrouw om passend werk te kunnen aanvaarden.

Om behalve indeling naar urbanisatiegraad van de woongemeente een meer gedetailleerd inzicht te verkrijgen in de spreiding van buitenshuis werkende gehuwde vrouwen, hebben we in de volgende kaart de spreiding weergegeven van de deelnemingspercentages per nodaal gebied. In Bijlage 31 treft u per nodaal gebied de verschillende deelnemingspercentages aan, behorende bij kaart 3. De grote verschillen in deelnemingspercentage tussen de nodale gebieden kunnen worden toegeschreven aan verschil in mentaliteit en verschil aan visie op de plaats en taak van de gehuwde vrouw. Hoewel dit ongetwijfeld meespeelt, moet ook gedacht worden aan de grotere gezinnen in het zuiden van het land en tevens aan de aanwezigheid van voor de vrouw geschikt werk. Dit zou ten dele een verklaring kunnen vormen voor de geringe deelname van de gehuwde vrouw met name in de noordelijke provincies, waar de industrie minder werkgelegenheid biedt voor vrouwen. Enerzijds zal de aanwezigheid van werkgelegenheid de vrouw stimuleren buitenshuis te gaan werken, anderzijds zal de bereidheid van de vrouw tot werken tot op zekere hoogte een voorwaarde voor de vestiging van industrieën kunnen zijn.

Nog andere factoren zouden aangewezen kunnen worden, die wellicht een verklaring vormen voor de verschillen in deelname aan beroepsarbeid tussen de nodale gebieden. Zo bestaat er een positieve samenhang tussen het wonen in zeer dichtbevolkte centra en het werken van de gehuwde vrouw. De hoge deelnemingspercentages in de nodale gebieden met een grote stad als kern wijzen hier op. In de grote steden zal de werkgelegenheid voor vrouwen meer gedifferentieerd zijn, waardoor de mogelijkheid aangepast werk te vinden groter is. Tevens is het zo dat opvangmogelijkheden voor kleine kinderen, waarbij niet alleen gedacht moet worden aan crèches, kinderdagverblijven e.d., maar ook aan het vinden van een geschikte oppas, groter is. Moeilijk is de wijze van wonen en de daardoor ontstane behoefte tot werken – men denke in dit verband aan de invloed van flatbouw – gescheiden te houden van de invloed die uitgaat van de aanbod van werkgelegenheid. Reeds in 1960 vertoonde de mate van deelneming van gehuwde vrouwen aan het arbeidsproces vrij grote verschillen. Het hoogste percentage deed zich voor in de provincie Noord-Holland, waar in 1960 6,2% van alle gehuwde vrouwen buiten het gezin werkzaam was. De laagste percentages werden aangetroffen in de provincies Friesland en Drenthe, met respectievelijk 1,9 en 2,5%. In de zuidelijke provincies, waar lange tijd de geringste deelname van de gehuwde vrouw aan het arbeidsproces werd vermoed, bleek volgens de telling van 1960 de deelname van de gehuwde vrouwen aan het arbeidsproces in vergelijking met andere provincies niet gering. De percentages van Noord-Brabant en Limburg bedroegen respectievelijk 3,7 en 3,0%⁶⁴.

Bij de variabele urbanisatiegraad moeten we volstaan met het weergeven van de situatie anno 1971. Ander onderzoek biedt weinig aanknopingspunten daar een zodanig groot sample waarin een betrouwbare onderscheiding

3. Deelneming aan beroepsarbeid buitenshuis van gehuwde vrouwen, per nodaal gebied, 1971

van urbanisatiegraad mogelijk is, niet voorhanden is. Daar een variabele urbanisatiegraad geen opzienbarende verschillen te zien geeft, noch naar deelname van de vrouw aan het arbeidsproces, noch na verdeling van de gehuwde vrouwen naar urbanisatiegraad van de woongemeenten, zullen wij in deze paragraaf uitsluitend twee tabellen opnemen: één m.b.t. de urbanisatiegraad van de buitenshuis werkenden (gehuwde werkende vrouwen, exclusief de meewerkende echtgenotes) en één m.b.t. de ontwikkelingsfase van het gezin.

De gehuwde vrouwen, samenwonend met hun echtgenoot, zullen echter meer dan de overige vrouwen met beroep, gebonden zijn aan de woonplaats t.g.v. het werk van hun echtgenoot, waardoor er in geringe mate sprake zal zijn van mobiliteit.

Tabel 37. Buitenshuis werkende gehuwde vrouwen, samenwonend met echtgenoot, naar urbanisatiegraad van de woongemeente, 1971, absoluut en in procenten, van het totaal en van het totaal per categorie

Urbanisatiegraad	Alle gehuwde vrouwen samenwonend met echtgenoot	Waarvan met beroep	In % van het totaal	In % per categorie
Plattelandsgemeenten (A1 t/m A4)	322 441	24 361	6,5	7,6
Kleinere verstedelijkte plattelandsgemeenten met < 30% autochtone woonforensen (B1-A)	87 730	6 772	1,8	7,7
Kleinere verstedelijkte plattelandsgemeenten met > 30% autochtone woonforensen (B1-B)	162 672	14 655	3,9	9,0
Grote verstedelijkte plattelandsgemeenten (B2)	360 484	35 272	9,4	9,8
Specifieke forensen-gemeenten (B3)	411 231	50 891	13,6	12,4
Plattelandstadjes en kleine steden (C1 en C2)	278 282	33 696	9,0	12,1
Middelgrote steden (C3 en C4)	500 947	64 094	17,1	12,8
Grote steden (C5)	909 744	145 137	38,7	16,0
Totaal ¹	3 033 531	374 878	100,0	12,4

¹ Exclusief Centraal Persoonsregister.

Bron: Volkstelling 1971 (1:10).

Tabel 38. Gehuwde vrouwen met beroep, samenwonend met echtgenoot, naar urbanisatiegraad van de woongemeente en ontwikkelingsfase van het gezin, 1971, in procenten

Urbanisatiegraad	Totaal	Ontwikkelingsfase van het gezin		
		jongere kinderloze gezinnen	gezinnen met kinderen	oudere kinderloze gezinnen
Plattelandsgemeenten (A1 t/m A4)	10,2	6,2	12,5	10,0
Kleinere verstedelijkte plattelandsgemeenten met < 30% autochtone woonforensen (B1-A)	2,3	1,5	2,8	2,3
Kleinere verstedelijkte plattelandsgemeenten met > 30% autochtone woonforensen (B1-B)	4,5	4,6	4,8	3,0
Grotere verstedelijkte plattelandsgemeenten (B2)	10,4	9,9	11,2	7,9
Specifieke forensen-gemeenten (B3)	12,8	14,5	12,2	11,5
Plattelandstadjes en kleine steden (C1 en C2)	9,1	8,6	9,5	8,2
Middelgrote steden (C3 en C4)	15,9	16,7	15,6	15,0
Grote steden (C5)	34,7	38,0	31,4	42,1
Totaal ¹	100,0	100,0	100,0	100,0
	(N = 461 332)	(N = 145 690)	(N = 264 535)	(N = 51 107)

¹ Exclusief Centraal Persoonsregister.

Bron: Volkstelling 1971 (1:10).

3.10. Positie in het bedrijf, sociale groep en beroepstak

Daar een duidelijk vergelijk naar positie in het bedrijf van de gehuwde vrouw in de voorgaande paragrafen heeft ontbroken, willen wij hier in enkele woorden melding maken van de verschuivingen, die zich in deze tussen de jaren 1960 en 1971 hebben voorgedaan.

Tabel 39. Gehuwde vrouwen, samenwonend met echtgenoot, naar positie in het bedrijf, 1960 en 1971, in procenten

Positie in het bedrijf	1960	1971	Toename 1960 = 100
Zelfstandig werkzaam	8,5	5,3	+ 77
Meewerkend echtgenote	38,6	18,7	+ 37
In loondienst werkzaam	53,0	75,9	+ 305
Totaal	100,0 (N = 163 362)	100,0 (N = 461 342)	+ 182

Bron: Volkstelling 1960, deel 10A, tabel 18C;
Volkstelling 1971 (1:10).

Was in 1960 nog meer dan eenderde van de gehuwde vrouwen werkzaam als meewerkend echtgenote, in 1971 bedraagt dit percentage nog slechts 18,7%. De grootste verandering heeft zich voorgedaan ten gunste van de in loondienst werkzame gehuwde vrouwen: in 1960 werkte iets meer dan de helft van de gehuwde vrouwen in loondienst, in 1971 steeg dit aandeel tot 2/3de.

Voor wat betreft de sociale groep van de gehuwde vrouw valt deze af te lezen uit de totaalkolom van tabel 40. Opvallend is het grote aandeel van de arbeidsters onder de gehuwde vrouwen: 31,7%. In deze zelfde tabel is de sociale groep van de vrouw gerelateerd aan de sociale groep van haar echtgenoot. Wanneer we voor de verschillende categorieën employé's en de categorie arbeiders uitgaan van de veronderstelling, dat er aan de in tabel 40 aangegeven volgorde een afnemende status is verbonden kan voor deze sociale beroepsgroepen een zeker verband met die van de vrouwen worden geconstateerd. In de meeste gevallen concentreert de sociale groep van de vrouwen zich op hetzelfde niveau als dat van de man of daar vlak onder of boven.

Voor wat betreft de beroepstak verwijzen wij naar Bijlage 22 betreffende de beroepstak.

3.11. Overige variabelen

Geen opzienbarende verschillen konden worden geconstateerd voor de variabelen «voornaamste bron van levensonderhoud» en «afstand tot het werk», waarvoor wij voor de absolute aantallen hiervan verwijzen naar de tabellen betreffende deze variabelen in de Bijlage. De variabelen «huurwaarde» en «eerste versus niet-eerste huwelijk», welke wel in ons tabellenprogramma voorkwamen hebben wij na ampele overwegingen niet bij onze analyse betrokken.

3.12. Nabeschouwing

De deelname van de gehuwde vrouw aan het arbeidsproces nam toe van ruim 160 000 in 1960 tot ruim 465 000 in 1971. In deelnemingspercentages betekent dit een toename van 7,1% tot 16,8%, dat wil zeggen bijna 11,7%.

Voor de buitenshuis werkenden steeg in deze periode de deelname veel sterker, namelijk van ruim 4 tot 13%. De toename bleek vooral groot onder de 30-44 jarigen.

De verschillen in deelneming tussen de gezinnen met en zonder kinderen bleek ook in 1971 nog aanzienlijk, namelijk respectievelijk 12,6% en 31,9%. In de toename in de deelname tussen 1960 en 1971 hebben de gezinnen zonder kinderen echter slechts een geringe voorsprong. Van de jonge kinderloze gezinnen werkte in 1971 de helft van de vrouwen. De deelname stijgt met het ouder worden van het jongste kind, met uitzondering echter van de situatie waarin het jongste kind 15 jaar en ouder is.

Tabel 40. Sociale groep van de man, samenwonend met echtgenote, naar sociale groep van de echtgenote, 1971, in procenten

Sociale groep echtgenote	Sociale groep echtgenoot					Totaal
	zelfstandig	hogere employé	middelbaar employé	lager employé	arbeider	
Zelfstandigen	(8,8)	(7,4)	(4,8)	(3,2)	(2,9)	(5,3)
Wetenschappelijke, vrije beroepen	0,3	0,8	0,1	0,0	0,0	0,1
Zelfstandigen ≥ 10 man personeel	0,2	0,2	0,1	0,0	0,0	0,1
Idem met < 10 man personeel in winkelbedr.	3,3	0,7	1,0	1,0	1,0	1,7
Idem met < 10 man personeel in ambachtsbedr.	0,3	0,2	0,2	0,1	0,1	0,2
Idem met < 10 man personeel in overige bedr.	4,0	5,5	3,4	2,1	1,7	3,0
Idem met < 10 man personeel in landbouwbedr.	0,7	0,0	0,0	0,0	0,1	0,2
Hogere employées	(0,6)	(13,5)	(0,8)	(0,2)	(0,1)	(1,1)
Middelbare employées	(3,1)	(35,7)	(24,3)	(8,9)	(3,4)	(9,8)
≥ 16 000	0,6	6,5	3,3	0,8	0,4	1,4
12 000 - < 16 000	1,3	10,9	9,4	3,4	1,4	3,8
< 12 000	1,2	18,3	11,6	4,7	1,6	4,6
Lagere employées	(6,7)	(31,1)	(47,1)	(52,6)	(28,4)	(28,4)
≥ 12 000	0,3	1,8	3,0	2,0	0,9	1,3
8 000 - < 12 000	3,3	9,8	15,6	20,7	9,7	10,4
< 8 000	3,1	19,5	28,5	29,9	17,8	16,7
Arbeiders	(10,5)	(7,1)	(18,8)	(29,4)	(57,6)	(31,7)
≥ 16 000	0,1	0,3	0,1	0,1	0,1	0,1
12 000 - < 16 000	0,1	0,2	0,4	0,4	0,4	0,3
8 000 - < 12 000	7,3	3,1	6,3	9,3	17,5	11,0
< 8 000	3,0	3,5	12,0	19,6	39,6	20,3
Landarbeiders	(0,4)	(0,0)	(0,1)	(0,1)	(0,2)	(0,2)
Meewerkende gezinsleden	(66,6)	(3,0)	(1,8)	(2,7)	(3,0)	(18,8)
In winkelbedrijven	20,0	1,2	0,8	1,2	0,9	5,7
In landbouwbedrijven	23,2	0,1	0,1	0,1	0,9	6,4
In overige bedrijven	23,4	1,7	0,9	1,4	1,2	6,7
Sociale groep onbekend	(3,3)	(2,1)	(2,3)	(2,9)	(4,3)	(6,7)
Totaal	100,0 (N = 114 424)	100,0 (N = 22 800)	100,0 (N = 75 020)	100,0 (N = 54 355)	100,0 (N = 151 216)	100,0 (N = 27 718)
						100,0 (N = 461 342) ¹

¹ Totaal exclusief tijdelijk niet werkenden en sociale groep onbekend.

Bron: Volkstelling 1971 (1:10).

De deelneming aan beroepsarbeid van de gehuwde vrouw, gerelateerd aan het inkomen van de man (middelbare- en lagere employé's en arbeiders) stijgt, wanneer het inkomen van de man minder wordt.

Wat betreft de duur van de werkweek viel voor de vrouwen in loondienst een aanzienlijke verschuiving naar meer part-time werkenden te constateren: was er in 1960 één part-time werkende op 2 full-time arbeidskrachten, in 1971 was het aandeel van beide vrijwel gelijk. Wel bleek onder de vrouwen, die geen kinderen thuis hadden, een stijging van het percentage dat full-time werkt, wellicht samenhangend met het relatief hoge aantal full-time werkenden in de leeftijdsgroep beneden de 35 jaar.

De deelname naar opleidingsniveau neemt in 1971 stelselmatig toe: van 10,9% bij de categorie met een opleiding op basisniveau tot 50% bij het hoger niveau. Vooral het verschil in deelname tussen middelbaar en semi-hoger en dat tussen semi-hoger en hoger niveau is groot. Onder alle opleidingsniveaus ligt daarbij het hoogste deelnemingspercentage steeds bij de jongere kinderloze gezinnen; alleen bij de categorieën met basis- en lager opleidingsniveau ligt het deelnemingspercentage onder de 50%, een percentage, dat, zoals we zagen voor deze gezinsfasen een gemiddelde vormt. Voor de beide andere hoofdcategorieën van de ontwikkelingsfase volgde daarna op grote afstand de categorie oudere kinderloze gezinnen (14,6%) en met een gering verschil tenslotte de deelname van de moeders met thuiswonende kinderen. Differentiatie naar opleidingsniveau laat zien dat deze volgorde in de deelname lang niet bij alle opleidingsniveaus dit gemiddelde beeld heeft: zowel bij het basisniveau als bij het semi-hoger en hoger niveau is de deelname onder de groep met kinderen meer thuis wonen. Voor beide fasen, de gezinnen met kinderen en de oudere kinderloze gezinnen, geldt echter dat de deelname reeds vanaf het uitgebreid lager niveau boven het gemiddelde ligt. Wel bleek bij de gecombineerde categorie semi-hoger en hoger onderwijs een relatief groot aantal part-time werkenden.

- ²⁰ Omdat wij bij de inkorting van het oorspronkelijke tabellenprogramma de verrijnde indeling naar leeftijd hebben laten vervallen heeft de grens van 65 jaar geen betrekking op de leeftijd van de vrouw, maar op een schatting van die van de echtgenoot. Dit was mogelijk doordat we de vrouwen met beroep konden relateren aan de sociale groep van de echtgenoot. Hierdoor konden we de vrouwen, waarvan de man gepensioneerd was, buiten beschouwing laten. Daardoor is het deelnemingspercentage voor het totaal meer in overeenstemming met de werkelijkheid. Zonder dit steeds te vermelden zal hiermede rekening moeten worden gehouden bij de tabellen, waar deze correctie niet kon worden toegepast.
- ²¹ Sociale Maandstatistiek, april 1975, staat 7.
- ²² De volkstelling 1970, Aanpassingsdele-rata van het Sociaal-wetenschappelijk onderzoek, Amsterdam, 1968, pp. 3-4.
- ²³ In deze tabel zijn voor de categorie oudere kinderloze gezinnen de echtgenoten/gepensioneerden buiten beschouwing gelaten.
- ²⁴ o.m. Sweet, J., Family Composition and the Labor Force Activity of American Wives. In: Demography, vol. 7 (2), May 1970, pp. 195-209.
- ²⁵ De Volkstelling 1970, o.c., p. 10.
- ²⁶ Blood, R.O. en D.M. Wolfe, Husbands and Wives. The dynamics of married living, Chicago, 1960, pp. 57-59.
- ²⁷ Epstein, C., Women's Place: opinions and limits in professional careers, Berkeley, Los Angeles en Londen, 1971, pp. 112-117.
- ²⁸ idem, p. 115.
- ²⁹ idem, p. 116.
- ³⁰ Bowen, W.G. en T.A. Finegan, o.c., pp. 154-158.

- ³¹ Bancroft, G., The American labor force: its growth and changing composition, New York, 1968.
- ³² Epstein, C., o.c., p. 119.
- ³³ Blood, R.O. en D.M. Wolfe, o.c., p. 41.
- ³⁴ Handel, G. en L. Rainwater, Persistence and change in working class life style. In: Sociology and Social Research, Vol. 48 (1963/1964), pp. 281-288.
- ³⁵ CBS, Landbouwtelling 1970.
- ³⁶ Sociale Maandstatistiek, april 1975, staat 2.
- ³⁷ idem, p. 189.
- ³⁸ idem, p. 193.
- ³⁹ Sociale Maandstatistiek, mei 1977, staat 8.
- ⁴⁰ CBS, Landbouwtelling 1975.
- ⁴¹ Sullerot, E. De vrouwenarbeid en de daarmee verbonden problematiek in de lid-staten van de Europese Gemeenschap, Rapport van de Commissie van de Europese Gemeenschap, Brussel, 1972, p. 180.
- ⁴² Ministerie van landbouw en vissery, Nota Landbouwverkenningen, p. 12.
- ⁴³ Oppenheimer, V., The interaction of demand and supply and its effect on the female labour force in the United States. In: Population studies, Vol. XXI (1967), 3, p. 240.
- ⁴⁴ Arbeidsmarktbeschrijving 1963, Directie voor de Arbeidsvoorziening, p. 48.
- ⁴⁵ idem, p. 49.
- ⁴⁶ Willems, P.J. en J.F.J. Janmaat, Het bedrijf en de werkende gehuwde vrouw, Nijmegen, 1968, pp. 53-54.
- ⁴⁷ Deggeler, L., De werkende vrouw in Nederland, 1972 (Studie tot stand gekomen door samenwerking van een aantal uitgeverij van vrouwenbladen in de landen van de EEG. In

- one land 'Margriet', Uitgeverij Geillustreerde Pers N.V.), p. 51-52.
- ⁴⁸ Veld-Langeveld, H.M. In 't, Vrouw-beroepsmaatschappij: analyse van een vertraagde emancipatie, Utrecht, 1969, p. 307.
- ⁴⁹ Hallaire, J., Part-time employment, its extent and its problems. OECD, Paris, 1968.
- ⁵⁰ idem, pp. 51-68.
- ⁵¹ Jong, J.R. de en C.J.H. Intven en P. Visser, Beter ten halve gewerkt? Uitkomsten van een studie van de toepassing van part-time arbeid in bedrijven en instellingen, die in opdracht van de Commissie Opvoering Productiviteit van de Sociaal-Economische Raad is uitgevoerd door het Raadgevend Bureau Berenschot, Leiden, 1974, pp. 51-52.
- ⁵² idem, p. 56.
- ⁵³ idem, p. 56.
- ⁵⁴ Sociaal-Economische Raad, Advies inzake de inschakeling van de gehuwde vrouw in het arbeidsproces, 13 februari 1973, no. 2, p. 11.
- ⁵⁵ idem.
- ⁵⁶ Veld-Langeveld, H.M. in 't, o.c., p. 309.
- ⁵⁷ idem, p. 310.
- ⁵⁸ Hallaire, J., o.c., pp. 33-38.
- ⁵⁹ Bowen, W. en T. A. Finegan, o.c., p. 103.
- ⁶⁰ idem, pp. 118 e.v.
- ⁶¹ Veld-Langeveld, H.M. in 't, o.c., pp. 246-253.
- ⁶² Instituut voor Psychologisch Markt- en Motievenonderzoek, Arbeid buitenshuis door vrouwen met gezinsverantwoordelijkheid, Rotterdam, 1964, tabel II-12 en II-13.
- ⁶³ Komarovskiy, M., Blue-collar marriage, New York, 1967 (eerste uitgave 1962), pp. 49-51.
- ⁶⁴ Arbeidsmarktbeschrijving 1963, o.c., p. 48.

Noten

- ¹ Visser, C.W., Werk dat geen naam heeft. Wageningen, 1969, p. 9.
- ² Visser, C.W., o.c., pp. 7-9.
- ³ Oakley, A., Occupation Housewife, 1974, pp. 6-8.
- ⁴ Pieters-de Roon, M., De tijdsbesteding van de huisvrouw, Wageningen, 1961, p. 96.
- ⁵ Knulst, W.P., Een week tijd, Sociaal- en Cultureel Planbureau, 's-Gravenhage, 1977.
- ⁶ Meyer, J. L., Sociale Atlas van de vrouw, Sociaal- en Cultureel Planbureau, Rijswijk, 1977, p. 98.
- ⁷ Meyer, J.L., o.c.,

- ⁸ Oakley, A., The Sociology of housework, London, 1974, p. 135.
- ⁹ In het reeds meermaals aangehaalde onderzoek van Intomart bestond het sample niet uit echtparen maar vormde een a-selecte groep van steeds een persoon boven 12 jaar uit huishoudens.
- ¹⁰ Berekeningen op grond van Knulst, W.P., o.c., pp. 46-47 (grafiek 4B en tabel 4.3.)
- ¹¹ Knulst, W.P., o.c., p. 17.
- ¹² Blonk, A., J.P. Kruyten en E.W. Hofstee, De besteding van de vrije tijd door de Nederlandse Arbeiders, Amsterdam, 1936 (in het onderzoek

- waren ook andere beroepsgroepen dan arbeiders begrepen).
- ¹³ Zie noot 11.
- ¹⁴ o.m. Oakley, A., p. 138.
- ¹⁵ Ancona, H.d', De rol van de vrouw in Nederland anno 1974, Amsterdam, 1974, pp. 29-33.
- ¹⁶ Hogenboom-Kesler, B., De huishouding van 33 full-time werkende huisvrouwen (scriptie), Wageningen, 1968.
- ¹⁷ Sociale Maandstatistiek, mei 1977, p. 325
- ¹⁸ idem.
- ¹⁹ Niphuis-Nell, M., De gezinsfasen, Amsterdam, 1974, p. 39.

4. Beroepsarbeid door gescheiden en verweduwde vrouwen

4.1. Inleiding

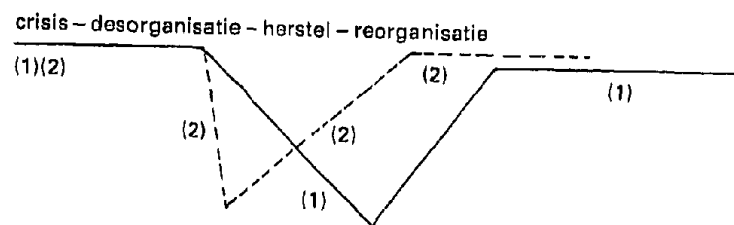
Reeds te vaak en te lang zijn de in dit hoofdstuk te bespreken aspecten en de gegevens omtrent het al dan niet beroepsmatig werkzaam zijn van gescheiden en verweduwde vrouwen ondergebracht onder de eennamige aanduiding: «gehuwd geweest zijnd». De overwegingen die ertoe hebben geleid om deze beide categorieën vrouwen in één enkel hoofdstuk onder te brengen zijn nogal ambivalent. Vanuit de benaderingswijze die we kozen – zie hoofdstuk 1 – zou een afzonderlijke bespreking, tot uitdrukking komend in een behandeling van de betreffende categorie in aparte hoofdstukken, zoals dit ook voor de beide andere posities is gedaan, hieraan het meeste recht hebben doen wedervaren. Evenmin als echter geen afzonderlijke hoofdstukken zijn gewijd aan de vrouwen met en die zonder kinderen, is ook hier één factor i.c. het «gehuwd geweest zijn» van voldoende belang geacht om beide groepen in één hoofdstuk te behandelen; de hoofdstukindeling is dan ook betrekkelijk willekeurig. Dit zal in het volgende onder meer blijken uit de verschillen in de kenmerken, die voor het al dan niet opnemen van beroepsarbeid, relevant zijn.

Een van de meest doorslaggevende factoren is de leeftijdsopbouw van de gescheidenen en verweduwden. De veel grotere groep jongeren onder de gescheidenen is direct gerelateerd aan twee andere belangrijke factoren: opleidingsniveau en gezinsfase. De verwachting omtrent het al dan niet beroepsmatig werkzaam zijn verschillen onderling: naar de structuur zijn beide gekenmerkt door het feit dat de echtgenoot, vaak tevens de vader van de kinderen, ontbreekt. Het geheel van rolverwachtingen echter van de wijdere kring buiten het gezin is voor de weduwe duidelijker dan voor de gescheiden vrouw.

Volgens Goode is de «status ambiguity» voor de weduwe het kleinst, terwijl deze voor de gescheiden vrouw juist het grootst is. De gehuwde vrouw zou een tussenpositie innemen. De weduwe geniet sympathie, krijgt ongevraagd hulp van vrienden en buren en kan een beroep doen op familieleden. Over de gescheiden vrouw merkt hij op: «Other people are not morally required to help her. Our kinship system permits divorce, but does not provide for its consequences»¹.

In hoeverre deze uitspraken thans, na ruim 20 jaar en 15 jaar vóór dat de laatste Volkstelling werd gehouden nog van kracht zijn valt moeilijk te zeggen. Voor de verschillen tussen gescheiden en verweduwde vrouwen veronderstellen wij anno 1971 zeker nog een behoorlijke mate van geldigheid. De meer neutrale houding t.o.v. het «werken» door vrouwen in het algemeen² en het feit dat het feminisme zich nog al eens opwerpt als verdediger van de belangen van vrouwen uit onvolledige gezinnen heeft o.i. pas in latere jaren zijn uitwerking gehad. Op grond van de grotere «statuszekerheid» van de weduwen in vergelijking tot de gescheiden vrouwen en er tevens van uitgaande dat het op zich nemen van beroepsarbeid deze zekerheid in gevaar brengt, zou men mogen verwachten dat weduwen onder overigens gelijke omstandigheden eerder tot «werken» besluiten dan gescheiden vrouwen. De positie van gescheiden of verweduwde vrouwen, al of niet samenwonend met kinderen, ontstaat steeds na een situatie waarin een samenlevingsverband bestond waarvan ook de echtgenoot/vader deel uitmaakte. Hoewel het stereotype van de weduwe, die een goed huwelijk heeft gehad en dat van de gescheiden vrouw, die een slecht huwelijk achter zich heeft, zeker niet steeds met de werkelijkheid zal overeenkomen, is de structuur en

het patroon van verwachtingen, waarbinnen de vrouw functioneerde, verstoord, doordat één van de posities in de groep is weggefallen. De mate, waarin een «crisis-oproepende» gebeurtenis, zoals in dit geval het overlijden, dan wel het weggaan van de echtgenoot, leidt tot een crisis, hangt volgens Hill af van de «family resources» en de betekenis die het gezin aan de gebeurtenis toekent. Als belangrijke «resources» noemt Hill het vermogen tot integratie en het aanpassingsvermogen. Volgens Hill verloopt de aanpassing in en na de crisis via het volgende patroon:

(1) en (2) duiden een verschillend verloop van het proces aan.

De beslissing om te gaan werken en het feitelijk uitoefenen van een beroep kunnen de fase van herstel sneller doen verlopen. Hill merkt nog op, dat bij sterfte het hele verloop van de aanpassing van de achtergeblevenen in de volgende fases worden gesplitst:

ontkenning – verlamming – «rouw dragen» – trial and error
aanpassingen – vernieuwen van routines – herstel³.

Hetzelfde wordt voor Nederland geconstateerd door Faber e.a. ten aanzien van weduwen⁴.

Het besluit om al dan niet beroepsarbeid op te nemen brachten wij eerder in verband met de mate van statuszekerheid die bij de weduwen groter zou zijn. Hier tegenover staat echter dat de financiële situatie van de weduwe over het algemeen – vooral waar het haar inkomenszekerheid op langere termijn betreft – gunstiger is dan die van de gescheiden vrouwen. Ook uit een slechts oppervlakkige kennisname van de problematiek rondom alimentatiebeslissingen lijkt het streven naar een grotere doorzichtigheid geenszins gerealiseerd.

Voor zover het gaat om alle gescheiden en verweduwd vrouwen – met en zonder beroep – geven volkstellingsgegevens met betrekking tot de financiële omstandigheden slechts informatie over de vraag wat de belangrijkste

Tabel 41. Gescheiden vrouwen, gescheiden gezinshoofden, verweduwd vrouwen en verweduwd gezinshoofden naar de belangrijkste bron van levensonderhoud, 1971, in procenten

Belangrijkste bron van levensonderhoud	Positie in het huishouden			
	gescheiden vrouwen	gescheiden gezinshoofden	verweduwd vrouwen	verweduwd gezinshoofden
Inkomen uit arbeid	30,3	28,1	4,5	7,1
Inkomen uit vermogen	1,6	0,9	2,8	2,1
Inkomen uit pensioen e.d.	16,8	5,3	85,7	84,4
Sociale uitkeringen e.d.	24,8	37,2	0,8	1,2
Onderhoud door voormalig echtgenoot	12,3	16,9	0,7	1,3
Bron onbekend	14,1	11,6	5,4	3,8
Totaal	100,0	100,0	100,0	100,0
	(N = 83 413)	(N = 39 617)	(N = 425 683)	(N = 116 231)

Bron: Volkstelling 1971 (1:10).

bron van levensonderhoud is. De grote verschillen tussen beide categorieën vrouwen blijkt uit tabel 41.

Voor de gescheiden en verweduwd vrouwen die (thuiswonende) kinderen hebben levert het onderzoek van Van Bijsterveldt en Janssens in dit opzicht belangrijke gegevens voor ons op⁵. Uit dit onderzoek kwam namelijk naar voren, dat van de vrouwelijke gezinshoofden, die bijstand ontvangen ± 10% verweduwd en 80% gescheiden is. De tussen 1960 en 1971 nogal opvallende teruggang van de arbeidsparticipatie van gescheiden vrouwen zou naar de mening van deze onderzoekers kunnen samenhangen met een grotere toegankelijkheid van de bijstand en de verhoging van de bijstandsuitkeringen in de loop der tijd⁶. Uit dit onderzoek bleek verder, dat ruim de helft van de gescheiden vrouwen, die geen beroep uitoefenden, wel beroepsarbeid zouden willen verrichten. Oorzaak voor het feit, dat ze dit verlangen niet realiseerden is vermoedelijk dat een groot deel van het door middel van het uitoefenen van een werkring verdiende geld, op de bijstandsuitkering in mindering wordt gebracht. Sinds 1974 mag een vrouwelijk gezinshoofd naast haar bijstandsuitkering maximaal 1/3 van een uit eigen arbeid verkregen netto-inkomen behouden, met een absolute bovengrens van f. 66.55 per week⁷. In hoeverre dergelijke wijzigingen in de bijstandsuitkering echter van invloed zullen zijn op de deelname aan de arbeidsmarkt zal afhangen van het te verwerven inkomen en de persoonlijke overwegingen op grond waarvan men aanspraak op bijstand maakt. Voor zover de door Van Bijsterveldt onderzochte groep een voorlopige conclusie toelaat, blijkt overigens niet dat de beroepsuitoefening een belangrijk hulpmiddel zou vormen in het proces van herintegratie: veel van de betrokken vrouwelijke gezinshoofden voelden zich vrij geïsoleerd, hadden – behalve met familieleden – weinig contacten en vermeldden negatieve psychische reacties⁸.

Van Bijsterveldt heeft in zijn onderzoek ook trachten na te gaan of en in hoeverre er een verband was aan te wijzen tussen de financiële aspecten van de vroegere en huidige situatie enerzijds en de arbeidsbereidheid anderzijds. Dit bood mogelijkheden op een aanvulling van de volkstellingsgegevens, aangezien hieruit niets over de vroegere situatie en nauwelijks enige gegevens over de huidige financiële aspecten van de situatie gegeven waren. Een samenhang tussen de financiële situaties, het oordeel van betrokkenen hierover en de arbeidsbereidheid kon echter nauwelijks worden vastgesteld. Alleen degenen, die hun financiële positie thans positiever beoordelen dan de vroegere, waren wat minder bereid te gaan werken.

Gezien het belang, dat de financiële aspecten van hun situatie voor de weduwen, maar vooral voor de gescheiden vrouwen innemen willen we tot slot in het kort enkele punten hierover vermelden. Zonder ons het oordeel aan te meten, dat weduwen in financieel opzicht steeds een onbekommerd leven voor zich hebben, genieten zij in tegenstelling tot de gescheiden vrouwen in veel grotere mate rechtszekerheid. De weduwe, wier overleden echtgenoot verzekerd was volgens de Algemene Weduwen- en Wezenwet (AWW) komt in aanmerking voor een uitkering; voorwaarde is wel, dat ze zelf niet door arbeid in haar eigen levensonderhoud kan voorzien. Dit laatste wordt geacht niet het geval te zijn, indien ze ouder is dan 40 jaar (in 1971: 97,9%), of als ze een of meer jonge kinderen te verzorgen heeft. Heeft ze de pensioengerechtigde leeftijd bereikt, dan heeft ze recht op een uitkering krachtens de AOW. Bij deelname van de man in een pensioenregeling ontvangt zij een daaruit voortvloeiende pensioenvoorziening.

In het algemeen gelden/golden voor de gescheiden vrouw de volgende mogelijkheden om in haar levensonderhoud en dat van eventuele kinderen te voorzien:

- aanspraak maken op haar voormalige echtgenoot. Dit kan zij alleen doen als de rechter die de scheiding uitsprekt, oordeelt dat ze zelf onvoldoende inkomsten heeft om in haar onderhoud te voorzien en van haar ook niet verwacht kan worden, dat ze haar inkomsten zelf ver-

werft. Haar voormalig echtgenoot moet in ieder geval bijdragen in de kosten van eventuele kinderen;

- een beroep doen op de Algemene Bijstandswet. Ook hiervoor komt ze alleen in aanmerking als ze zelf niet of niet in voldoende mate in haar levensonderhoud kan voorzien;
- een beroep gaan uitoefenen.

De grote flexibiliteit, waarmee van een of meer van deze mogelijkheden gebruik kon worden gemaakt heeft in de afgelopen jaren geleid tot een aantal voorstellen tot verbeteringen, waarover tot dusverre nog geen eenstemmigheid is bereikt. Voor het realiseren hiervan vormde de loskoppeling van de schuldvraag van het recht op alimentatie (1974) een belangrijke voorwaarde.

Van de verschillende mogelijkheden, die door het I.W.O.G. (Interdepartementale Werkgroep Onvolledige Gezinnen) zijn gedaan koos de regering voor een verbetering van het bestaande alimentatie- en bijstandstelsel door middel van een verfijnde normering. Deze normen zullen niet alleen duidelijke regels gaan omvatten betreffende de hoogte van de uitkering, maar ook betreffende de duur ervan. Ook - en dat is in verband met ons onderwerp van groot belang - heeft de regering toegezegd, dat zij zorgvuldig zal nagaan in hoeverre het mogelijk is dat het Gewestelijk Arbeidsbureau door de rechter zal worden benaderd voor het geven van inlichtingen omtrent de arbeidsmogelijkheden⁹.

Tot slot halen wij een passage aan uit het reeds meermalen genoemde rapport van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid. Hierin wordt de deelname van de gescheiden vrouw in het volgende perspectief geplaatst: «De ontwikkeling, die een verdere individualisering binnen het gezin inhoudt, zal ook uitdrukking vinden in de financiële regelingen tussen burger en overheid. De participatie van de gescheiden vrouwen zal dan worden bepaald enerzijds door overwegingen, die ten aanzien van de gehuwde vrouwen gelden, zoals die met betrekking tot de gezinsfase, anderzijds door redenen die bij de ongehuwde vrouwen aan de orde zijn, waaronder financiële¹⁰.

4.2. Gescheiden vrouwen

Hoewel het aandeel van de gescheiden vrouwen onder de vrouwelijke beroepsbevolking zeer klein is en tussen 1960 en 1971 ook nauwelijks toenam (respectievelijk 2,7 en 2,8%) is hun positie in het kader van deze analyse om verschillende redenen toch van belang.

Allereerst is er de toename van het aantal gescheiden vrouwen. Tussen 1960 en 1971 nam dit toe van 60 616 tot 83 413, d.w.z. met 37,6%. Volgens de voorspellingen van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid zal deze toename zich in de toekomst in versneld tempo voortzetten: van 110 000 in 1975 tot 434 000 in het jaar 2 000¹¹. Deze toegenomen stijging viel, mede onder invloed van de vernieuwing van de Echtscheidingswet in 1971, reeds vanaf het begin van de jaren '70 te constateren, hetgeen uit het volgende overzicht blijkt:

Ontwikkeling van de echtscheiding per 1000 bestaande huwelijken, 1955 t/m 1974

Jaar	Echtscheiding per 1000 bestaande huwelijken
1955/1964	2,2
1968	2,7
1969	3,0
1970	3,3
1973	5,5
1974	5,8

Bron: Statistisch Zakboek 1971, tabel 19; Statistisch Zakboek 1976, tabel 19.

Wanneer we de echtscheidingen bezien naar huwelijksduur valt tussen de jaren '60 en '70 vooral een sterke toename op wat betreft het aandeel van de 20 jaar of langer bestaande huwelijken. Bedroeg dit in 1964 nog 15,1%, in

1969 was dit gestegen tot 18,1 en in 1973 tot 23%¹². Hoewel men dit laatste waarschijnlijk voor een groot deel kan toeschrijven aan een zekere inhaalmanoeuvre in verband met de nieuwe wetgeving, vallen bovengenoemde ontwikkelingen zeker ook niet los te zien van andere verschijnselen, zoals een afnemend van de sociale controle en de invoering van de Bijstandswet in 1965.

Teneinde na te gaan in hoeverre de hiervoor vermelde ontwikkelingen van invloed zijn geweest op de arbeidsmarktdeelnemers is het van belang de veranderingen in leeftijdssamenstelling na te gaan. Daarbij was het mogelijk de gescheiden vrouwen met nog thuiswonende kinderen afzonderlijk te bezien.

Tabel 42. Gescheiden vrouwen en gescheiden gezinshoofden naar leeftijd, 1960 en 1971, in procenten

Leeftijd	Gescheiden vrouwen		Gescheiden gezinshoofden	
	1960	1971	1960	1971
15-19	0,2	0,3	0,3	0,5
20-24	2,1	4,3	2,9	5,8
25-34	11,4	15,1	16,3	23,0
35-44	21,8	18,9	32,4	28,8
45-54	27,0	24,0	32,4	27,3
55-64	21,0	21,2	11,6	11,4
> 65	16,5	16,1	4,0	3,3
Totaal	100,0 (N = 60 616)	100,0 (N = 83 413)	100,0 (N = 26 544)	100,0 (N = 39 617)

Bron: Volkstelling 1960, deel 1, tabel 2A, aanvullende tabellen;
Volkstelling 1960, deel 10A, tabel 1;
Volkstelling 1971 (1:10).

Uit tabel 42 blijkt, dat de toename van de gescheiden gezinshoofden aanzienlijk hoger is dan die onder de gescheiden vrouwen in hun totaliteit, nl. bijna 50% tegenover ruim 37%.

Wij kunnen uit tabel 42 eveneens constateren, dat het aantal jongeren in 1971 naar verhouding sterk is toegenomen, zowel onder de gescheiden vrouwen als onder de subcategorie van de gescheiden vrouwen met kinderen. Deze toename van het percentage jongeren valt ook voor een aantal tussenliggende jaren vast te stellen. Onderstaand staatje geeft aan dat het hierbij gaat om de categorieën van 15-30 jaar, zij het dat het verloop voor de 3 subklassen niet erg gelijkmatig is.

Echtscheidingen naar leeftijd van de vrouw bij scheiding, Nederland 1960-1971, in procenten

Leeftijd	Jaar			
	1960	1965	1968	1971
15-19	0,7	1,3	1,1	1,1
20-24	11,6	12,8	15,2	14,3
25-29	17,2	18,1	19,2	21,2
30-34	18,1	15,8	16,1	16,1
35-39	16,3	14,3	12,4	12,0
40-44	11,8	12,1	11,1	9,6
45-49	9,2	8,9	9,1	8,2
50-59	8,2	9,3	8,4	8,7
60-69	2,1	3,0	3,5	4,0
> 70	0,5	0,4	0,4	0,7
Totaal	100,0	100,0	100,0	100,0

Bron: Hoog, C. de, Huishouden, Huwelijk en gezin¹³.

In 1960 bedroeg het percentage gescheiden vrouwen jonger dan 30 jaar 29, terwijl het in 1971 was toegenomen tot 37.

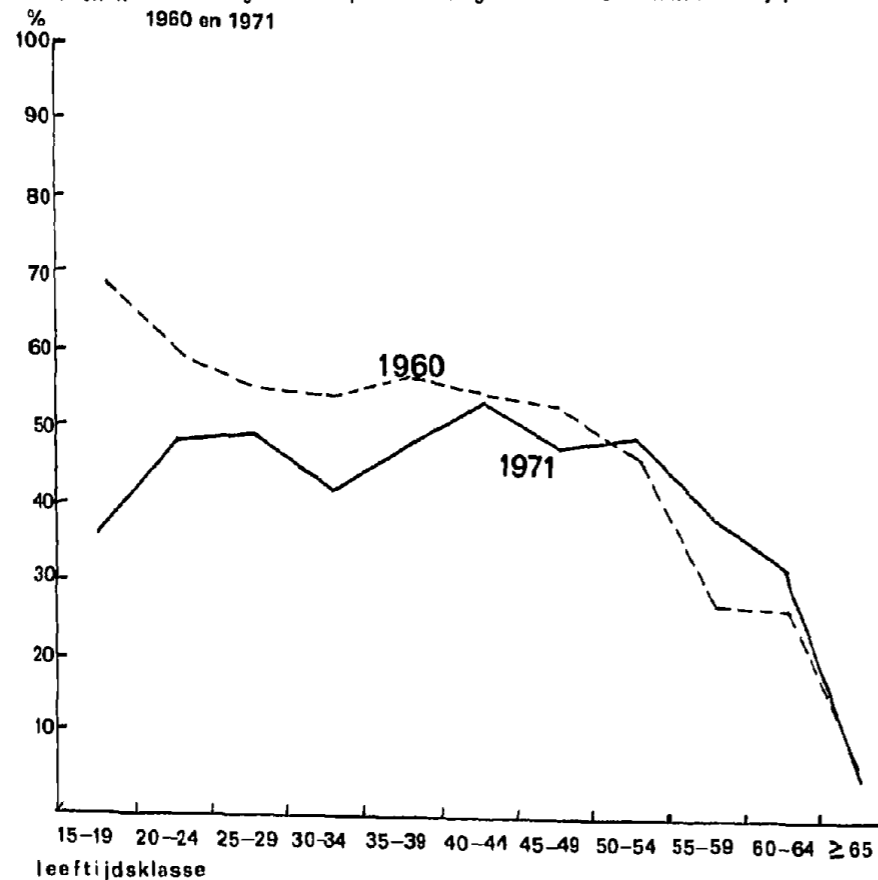
In de inleiding van dit hoofdstuk werd reeds gepreludeerd op de teruggang in de deelname van de gescheiden vrouwen op de arbeidsmarkt. Uit onderstaande tabel blijkt, dat dit, met uitzondering van de categorieën tussen 50 en 65 jaar voor alle leeftijdsgroepen opgaat (zie ook grafiek 4).

Tabel 43. Deelneming aan beroepsarbeid van gescheiden vrouwen naar leeftijd, 1960 en 1971

Leeftijd	1960	1971
14/15-19	69,0	36,0
20-24	59,7	48,2
25-29	55,6	49,3
30-34	54,9	42,3
35-39	57,8	48,2
40-44	55,2	54,0
45-49	53,1	48,6
50-54	46,9	49,9
55-59	27,4	39,2
60-64	27,5	32,3
> 65	7,1	5,7
Totaal ≥ 14/15	41,8	37,4
Totaal 14/15-64	48,6	43,5

Bron: Volkstelling 1960, deel 10A, tabel 1; Volkstelling 1971 (1:10).

Grafiek 4. Deelneming aan beroepsarbeid van gescheiden vrouwen naar leeftijd, 1960 en 1971

Wanneer we de leeftijdscategorieën op enigszins andere wijze rangschikken valt uit onze berekeningen voor de 25-64-jarigen een afneming van de arbeidsmarktdeelname te constateren van 48,3% tot 43,6% (zie tabel 45).

Tabel 44. Deelneming aan beroepsarbeid van gescheiden vrouwen naar leeftijd, 1960 en 1971

Leeftijd	1960			1971		
	Totaal	Waarvan met beroep	In %	Totaal	Waarvan met beroep	In %
14/15-24	1 430	867	60,6	3 857	1 720	44,6
25-39	13 095	7 386	56,4	20 223	8 966	44,3
40-54	23 386	12 061	51,6	28 167	13 596	48,3
55-64	12 717	4 311	33,9	17 710	6 121	34,6
14/15-64	50 628	24 625	48,6	69 957	30 403	43,5
25-64	49 198	23 758	48,3	66 100	28 683	43,4
≥ 14/15	60 616	25 330	41,8	83 413	31 166	37,4
> 65	9 988	705	7,1	13 456	763	5,7

Bron: Volkstelling 1960, deel 10B; Volkstelling 1971 (1:10).

Dit percentage is, in tegenstelling tot onze verwachting, iets lager dan dat waartoe de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid op grond van de gegevens van de Arbeidskrachtentelling van 1973 komt¹⁴. Waarschijnlijk ligt de oorzaak hiervan in een verschil in definitie van beroepsarbeid. Alleen wat betreft het totaal aantal gescheiden gezinshoofden is nog een vergelijking met 1960 mogelijk. Hierbij zijn in onderstaande tabel de gescheiden vrouwen nogmaals opgenomen.

Tabel 45. Deelneming aan beroepsarbeid van gescheiden vrouwen en gescheiden gezinshoofden, 1960 en 1971

Positie in het huishouden	Totaal		Waarvan met beroep		In procenten	
	1960	1971	1960	1971	1960	1971
Gescheiden vrouwen	60 616	83 413	25 330	31 166	41,8	37,4
Gescheiden gezinshoofden	26 544	39 617	11 065	13 709	41,7	34,6

Bron: Aanvullende tabellen, deel 1, Volkstelling 1960, tabel 2a; Volkstelling 1971 (1:10).

Het blijkt dat de arbeidsmarktparticipatie onder de gescheiden gezinshoofden nog iets sterker is teruggelopen dan onder het totaal der gescheiden vrouwen.

Op zich verdient de slechts weinig geringere deelname van de gescheiden gezinshoofden meer de aandacht dan het verschil in teruggang in de arbeidsmarktparticipatie tussen beide categorieën sinds 1960.

Zoals in de inleiding tot dit hoofdstuk is gesteld ontbreekt vrijwel iedere informatie over de financiële aspecten van de situatie waarin de gescheiden vrouwen verkeren. Behalve het zeker relevante gegeven dat wij vermeldden uit het onderzoek van Van Bijsterveldt en Janssens, namelijk dat ± 80% van de vrouwelijke gezinshoofden, die om bijstand verzochten, gescheiden waren, ontbreken van deze groepering toch de situationele en gezinskenmerken, die voor de analyse in deze studie van belang hadden kunnen zijn. In het volgende laten wij dan ook de financiële aspecten achterwege en beperken wij ons tot een aantal kenmerken, die als relevant werden aangemerkt voor het al of niet op zich nemen van beroepsarbeid, nl. leeftijd, opleidingsniveau en de aspecten betreffende de gezinsfase.

Een vergelijking tussen gescheiden vrouwen en gescheiden gezinshoofden naar leeftijdsopbouw blijkt weinig wezenlijke verschilpunten op te leveren (deze uitspraak is gebaseerd op de gegevens, vermeld in de Bijlagen).

Tabel 46. Deelneming aan beroepsarbeid van gescheiden vrouwen en gescheiden gezinshoofden naar opleidingsniveau, 1971

Opleidingsniveau	Gescheiden vrouwen			Gescheiden gezinshoofden		
	totaal	met beroep	deelname	totaal	met beroep	deelname
Basis niveau	33,7	23,4	25,9	31,6	21,3	23,4
Lager niveau	8,3	8,7	39,3	10,9	10,2	32,5
Uitgebroid lager niveau	18,0	25,0	51,8	21,1	28,0	46,0
Middelbaar niveau	7,3	10,6	54,2	7,4	11,8	55,4
Semi-hoger niveau	2,9	5,1	65,5	2,9	5,5	66,4
Hoger niveau	0,7	1,4	73,3	0,5	1,3	85,1
Niveau onbekend	28,3	25,3	33,4	24,9	21,3	29,7
Nog dagonderwijs volgend	0,8	0,6	26,6	0,9	0,6	23,6
Totaal	100,0	100,0	37,4	100,0	100,0	34,6
	(N = 83 413)	(N = 31 166)		(N = 39 617)	(N = 13 709)	

Bron: Volkstelling 1971 (1:10).

Uit het voorgaande blijkt, dat de vrijwel gelijke deelneming van de gescheiden vrouwen en de gescheiden gezinshoofden zich ook voordoet wanneer we de deelneming naar opleidingsniveau bezien. Verschillen in arbeidsparticipatie treden wel op voor de twee ons inziens belangrijke aspecten van de ontwikkelingsfase van het gezin, te weten leeftijd van het jongste kind en aantal kinderen. Uit de twee onderstaande tabellen valt te concluderen dat:

- de arbeidsmarktparticipatie toeneemt met de leeftijd van het jongste kind en
- dat de arbeidsmarktparticipatie afneemt met het aantal kinderen.

Tabel 47. Deelneming aan beroepsarbeid van gescheiden gezinshoofden naar leeftijd van het jongste kind, 1971

Leeftijd jongste kind	Alle gescheiden gezinshoofden	Waarvan met beroep	In procenten
0-3 jaar	6 422	1 393	21,7
4-5 jaar	3 720	1 020	27,4
6-14 jaar	14 965	5 413	36,2
≥ 15 jaar	14 500	5 883	40,6
Totaal	39 607	13 709	34,6

Bron: Volkstelling 1971 (1:10).

Tabel 48. Deelneming aan beroepsarbeid van gescheiden gezinshoofden naar aantallen kinderen, 1971

Aantal kinderen	Totaal	Waarvan met beroep
1	18 686	44,6
2	12 157	29,6
3	5 188	23,3
4 of meer	3 586	15,7
Totaal	39 617	34,6

Bron: Volkstelling 1971 (1:10).

De uitvoerige gegevens van Bijlage 23 en 24 geven aan, dat van de bijna 40 000 gescheiden gezinshoofden er ruim 28 000 35 jaar en ouder zijn en, zoals viel te verwachten, voor meer dan de helft kinderen hebben van 15 jaar en ouder. Het omgekeerde geldt voor de gescheiden vrouwen jonger dan 35 jaar: 2/3 van hen heeft minstens één kind onder de 6 jaar en bijna de helft daarvan heeft een kind jonger dan 4 jaar. Gezien de toenemende verzelfstandiging van jongeren, die onder meer tot uiting komt in het op jongere leeftijd verlaten van het ouderlijk huis, verwachten wij dat de gescheiden gezinshoofden van 35 jaar en ouder in geringere mate zullen toenemen dan in de periode tussen 1960 en 1971 het geval is geweest. Naast de vraag naar het al of niet beroepsmatig werkzaam zijn was één van de oogmerken van deze analyse ook na te gaan hoeveel uren per week men werkte. De meer uitgebreide gegevens naar 5-uren klassen (zie de Bijlagen) geven we hieronder ingekort weer:

Tabel 49. Gescheiden vrouwen en gescheiden gezinshoofden met beroep naar duur van de werkweek, 1971, in procenten

Duur van de werkweek	Gescheiden vrouwen met beroep	Gescheiden gezinshoofden met beroep
0-24 uur	20,4	27,1
≥ 25 uur	79,6	72,9
	61,8	51,6

Bron: Volkstelling 1971 (1:10).

Verwacht zou kunnen worden, dat het part-time werken vooral voor zou komen onder de vrouwen met jonge kinderen. Uit tabel 50 blijkt deze veronderstelling niet op te gaan. Wanneer er een jongste kind onder de 6 jaar in het gezin aanwezig is ligt het part-time werken op het gemiddelde van alle gescheiden vrouwen met kinderen. Alleen bij de moeders met een jongste kind tussen 6 en 15 jaar is het aandeel van de part-time werkenden aanzienlijk hoger.

Tabel 50. Gescheiden gezinshoofden met beroep naar leeftijd jongste kind en duur van de werkweek, 1971, in procenten

Duur van de werkweek	Leeftijd jongste kind				Totaal
	0-3 jaar	4-5 jaar	6-14 jaar	≥ 15 jaar	
< 15 uur	5,7	8,9	9,6	4,9	7,1
15-24 uur	21,4	17,0	24,3	16,4	20,1
25-34 uur	10,3	19,7	16,1	14,1	14,9
≥ 35 uur	62,5	54,4	50,0	64,6	57,9
Totaal	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	(= 1 391)	(= 1 020)	(= 5 413)	(= 5 883)	(= 13 709)

Bron: Volkstelling 1971 (1:10).

Een voorlopige conclusie is, dat deze vrouwen toch om financiële redenen eerder tot een meer omvangrijke werkring moeten besluiten. In hoeverre daarnaast de mogelijkheden op de arbeidsmarkt een rol spelen kan het beste worden nagegaan door een vergelijking met de andere categorieën vrouwen naar burgerlijke staat. Deze vergelijking tussen de hoofdcategorieën naar burgerlijke staat zal weergegeven worden in hoofdstuk 5. Behalve de duur van de werkweek komen daar ook een aantal andere kenmerken aan de orde.

4.3. Verweduwde vrouwen

Het aandeel van de verweduwde vrouwen op de bevolking van 14/15 jaar en ouder steeg van 8,2% in 1947 tot 8,7% in 1960 en bedroeg in 1971 9,2%. Genoemde toename komt meer pregnant naar voren wanneer we de absolute aantallen bezien:

1947 - 290 772

1960 - 360 161

1971 - 425 683

Hoewel de ontwikkelingen, die de achtergrond vormen van deze sterke toename, wel als algemeen bekend mogen worden verondersteld, te meer daar zij zich in nog toenemende mate voortzetten, willen we deze hier kort vermelden:

- een «vergrijzing» van onze bevolking;
- een «vergrijzing» ook binnen de leeftijdsklasse van 65 jaar en ouder
- een in alle leeftijdsklassen boven de 65 jaar groter aandeel van de vrouwen dat in de hogere leeftijdsklassen steeds toeneemt.

De verandering die de leeftijdsopbouw van de verweduwde vrouwen en de arbeidsmarktparticipatie tussen 1960 en 1971 ondergingen is weergegeven in tabel 52.

Tabel 51. Deelneming aan beroepsarbeid van verweduwde vrouwen naar leeftijd, 1960 en 1971

Leeftijd	1960		1971	
14/15-19	0,0	—	0,1	38,4
20-24	0,1	33,2	0,2	44,9
25-29	0,2	24,1	0,3	24,7
30-34	0,5	25,8	0,5	21,8
35-39	1,2	30,5	1,0	22,4
40-44	2,2	30,1	1,9	26,4
45-49	4,1	28,8	3,8	25,5
50-54	6,7	25,0	5,7	22,0
55-59	9,8	19,0	9,3	17,3
60-64	13,2	10,9	13,7	11,1
≥ 65	61,9	2,4	63,6	2,1
≥ 14/15	100,0 (N = 360 161)	8,9	100,0 (N = 425 683)	7,7
14/15-64		23,8		17,1

Bron: Volkstelling 1960, deel 10A, tabel 1; Volkstelling 1971 (1:10).

Met uitzondering van de weduwen tussen 20 en 25 jaar en in veel geringere mate voor die tussen 25 en 30 en 60 en 65 jaar trad voor alle leeftijdsklassen een daling op (zie ook grafiek 5).

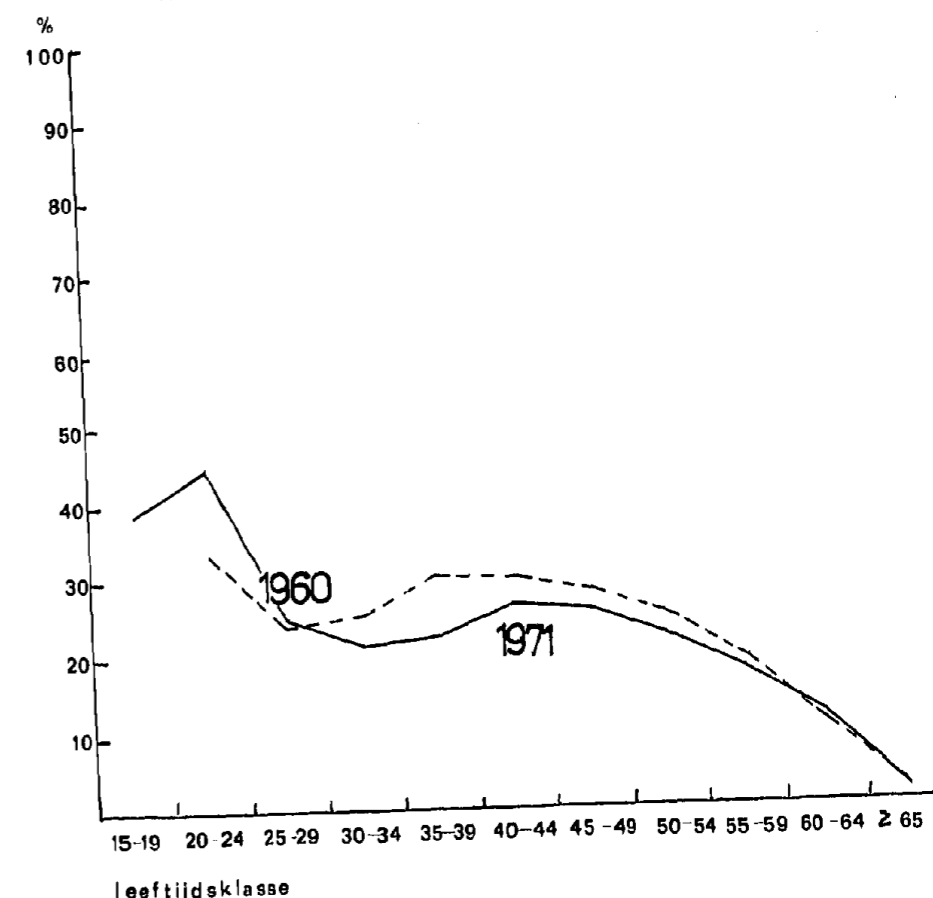
In een wat andere samenstelling krijgen we omtrent hetzelfde gegeven het volgende beeld:

Tabel 52. Deelneming aan beroepsarbeid van verweduwde vrouwen naar leeftijd, 1960 en 1971

Leeftijd	1960			1971		
	Totaal	Waarvan met beroep	In %	Totaal	Waarvan met beroep	In %
14/15-24	304	101	33,2	954	391	41,0
25-39	7 131	2 029	28,5	7 760	1 717	22,1
40-54	46 876	12 697	27,1	48 276	11 290	23,4
55-64	82 694	11 833	14,3	98 121	13 079	13,3
14/15-64	137 005	26 660	19,5	255 111	26 477	10,4
25-64	136 710	26 559	19,4	154 157	26 086	16,9
≥ 14/15	360 161	31 971	8,9	425 683	32 043	7,5
≥ 65	223 156	5 311	2,4	270 572	5 566	0,5

Bron: Volkstelling 1960, deel 1, aanvullende tabellen, tabel 2A; Volkstelling 1971 (1:10).

Grafiek 5. Deelneming aan beroepsarbeid van verweduwde vrouwen naar leeftijd, 1960 en 1971

We constateren dat voor de 25-64 jarigen de arbeidsmarktparticipatie is gedaald van 19,4% tot 16,9%. Evenals met betrekking tot de gescheiden vrouwen maar nu in sterkere mate, wijkt deze conclusie af van die van de Raad voor het Regeringsbeleid. In dit rapport komt men namelijk op grond van de gegevens van de Arbeidskrachtentelling van 1973 tot een deelnemingspercentage voor de 25-64-jarigen van 19%. Op grond daarvan stelt men terecht, dat er niet van een teruggang in de arbeidsmarktparticipatie onder de weduwen gesproken kan worden. De enige mogelijke verklaring die wij hiervoor hebben kunnen «bedenken» is, dat de definitie, c.q. vraagstelling m.b.t. het verrichten van beroepsarbeid bij de weduwen nog tot grotere discrepantie heeft geleid gezien het relatief grote percentage zelfstandigen onder deze categorie. Evenals voor de verweduwde vrouwen als totaal valt ook voor degenen onder hen, die nog thuiswonende kinderen hebben een teruggang in de deelneming op de arbeidsmarkt te constateren.

Tabel 53: Deelneming aan beroepsarbeid van verweduwde vrouwen en verweduwde gezinshoofden naar leeftijd, 1960 en 1971.

Positie in het huishouden	Totaal	waarvan met beroep		in procenten			
		1960	1971	1960	1971		
Verweduwde vrouwen	≥ 14/15 jaar	360 171	425 683	31 971	32 043	8,9	7,5
Verweduwde vrouwen	15-64 jaar			15 169	13 766	13,5	11,8
Verweduwde gezinshoofden	≥ 14/15 jaar	112 124	76 727	12 590			16,7
Verweduwde gezinshoofden	15-64 jaar						

Bron: Volkstelling 1960, deel 1, aanvullende tabellen, tabel 2A; Volkstelling 1971 (1:10).

Helaas was voor laatstgenoemde groep geen vergelijking met 1960 mogelijk voor de 15-64-jarigen; door ook de categorie van 65 jaar en ouder in de deelnemingspercentages op te nemen treedt een zekere vertekening op. In totaal blijken er dus ruim 13 000 verweduwde gezinshoofden te zijn, die een beroep uitoefenen; absoluut gezien een even groot aantal als we onder de gescheiden gezinshoofden aantreffen. Terwijl het uitoefenen van beroepsarbeid onder de gescheiden gezinshoofden, gezien het deelnemingspercentage van 34,6% als een vrij normaal verschijnsel kan worden aangemerkt, geldt dit voor de weduwe met kinderen in veel mindere mate: niet meer dan 1 op de 10 van hen oefent een beroep uit. Deze deelname van de weduwe/ gezinshoofd verschilt vrij sterk naar leeftijdsklasse: oplopend tot 22,2% onder de gezinshoofden van 45-49 jaar neemt zij daarna af tot de helft bij de 60-64-jarigen; bij degenen ouder dan 65 jaar is de arbeidsmarktparticipatie nog slechts 3%.

Tabel 54: Deelneming aan beroepsarbeid van verweduwde gezinshoofden naar leeftijd, 1971.

Leeftijd	alle verweduwde vrouwen	waarvan met beroep	in procenten
15-19	22	0	0,0
20-24	226	11	4,9
25-29	916	131	14,3
30-34	1 765	292	16,5
35-39	3 535	657	18,0
40-44	6 576	1 389	21,1
45-49	12 061	2 677	22,2
50-54	14 943	2 753	18,4
55-59	18 886	2 806	14,9
60-64	17 797	1 874	10,5
≥ 65	39 504	1 176	3,0
Totaal	116 231	13 766	11,8

Bron: Volkstelling 1971 (1:10)

Wanneer we de opleidingsniveaus van de weduwen en degenen onder hen, die nog thuiswonende kinderen hebben met elkaar vergelijken blijkt er weinig verschil. Het aandeel met een opleiding op basis- en lager niveau is vrijwel gelijk; voor de overige niveaus is, mede rekening houdend met kleine aantallen en een hoog, maar verschillend percentage «niveau onbekend» een verschil tussen beide categorieën moeilijk aanwijsbaar.

Tabel 55: Deelneming aan beroepsarbeid van verweduwde vrouwen en verweduwde gezinshoofden naar opleidingsniveau, 1971.

Opleidingsniveau	weduwen			weduwen/gezinshoofden		
	Totaal	met beroep	deelname	Totaal	met beroep	deelname
Basis niveau	58,2	41,5	5,4	57,4	44,2	9,1
Lager niveau	3,4	5,7	12,7	5,2	6,4	14,7
Uitgebreid lager niveau	6,9	17,4	18,9	10,1	19,0	22,3
Middelbaar niveau	3,2	7,3	17,3	3,5	7,2	24,5
Semi-hoger niveau	1,7	4,2	17,9	1,4	3,8	32,7
Hoger niveau	0,2	1,1	40,6	0,1	0,5	50,0
niveau onbekend	26,0	22,8	6,5	21,9	18,4	9,9
nog dagonderwijs volgend	0,3	0,3	5,9	0,5	0,5	12,9
Totaal	100,0	100,0	7,5	100,0	100,0	11,8
	(N=425 683)	(N=32 043)		(N=116 231)	(N=13 766)	

Bron: Volkstelling 1971 (1:10)

Tabel 56: Deelneming aan beroepsarbeid van verweduwde gezinshoofden naar leeftijd jongste kind, 1971.

Leeftijd jongste kind	alle verweduwde gezinshoofden	waarvan met beroep	in procenten
0-3	2 412	198	-
4-5	2 120	249	-
6-14	21 157	3 856	18,2
≥ 15	90 542	9 463	10,5
Totaal	116 231	13 766	11,8

Bron: Volkstelling 1971 (1:10)

Tabel 57: Deelneming aan beroepsarbeid van verweduwde gezinshoofden naar aantallen kinderen, 1971.

Aantal kinderen	Totaal	waarvan met beroep
1	66 030	10,6
2	27 300	13,7
3	12 159	13,4
4 of meer	10 742	13,0
Totaal	116 231	11,8

Bron: Volkstelling 1971 (1:10)

Gezien de leeftijdsopbouw van de verweduwde gezinshoofden is het aantal van hen met een kind onder de 6 jaar vrijwel te verwaarlozen; nog geen 4% voor alle weduwen met kinderen en slechts ruim 3% van de werkenden onder hen. In bovenstaande tabellen 56 en 57, waarin de deelname naar aspecten van de ontwikkelingsfase van het gezin staat weergegeven, zijn dan ook de deelnemingspercentages voor deze subcategorie achterwege gelaten. Uit deze tabellen blijkt, dat de arbeidsmarktparticipatie van de weduwen die nog zorg hebben voor een kind van 6-14 jaar bijna twee keer zo hoog is als die waarvan het jongste kind ouder is dan 15 jaar. Aangezien onder laatstgenoemde categorie ruim de helft een jongste (thuiswonend) kind heeft ouder dan 21 jaar verklaart dit wellicht mede het verloop van de arbeidsmarktparticipatie onder de verweduwde gezinshoofden naar aantal kinderen. Gezien het gemiddeld aantal kinderen onder deze groep vrouwen zal één (nog thuiswonend) kind eerder ouder dan 21 jaar dan jonger dan die leeftijd zijn.

Aan het eind van deze paragraaf nemen we een kaart van Nederland op, waarop de spreiding staat vermeld van de deelnemingspercentages van de buitenshuis werkende gehuwd geweest zijnde vrouwen (verweduwd, inclusief gescheiden). Uit beschikbaar tabellenmateriaal was het niet mogelijk een onderscheiding te maken voor de afzonderlijke categorieën gescheiden en verweduwd. De absolute aantallen buitenshuiswerkende gehuwd geweest zijnde vrouwen staan per modaal gebied vermeld in bijlage 32. Opvallend echter blijft de grote deelname rond de grote steden.

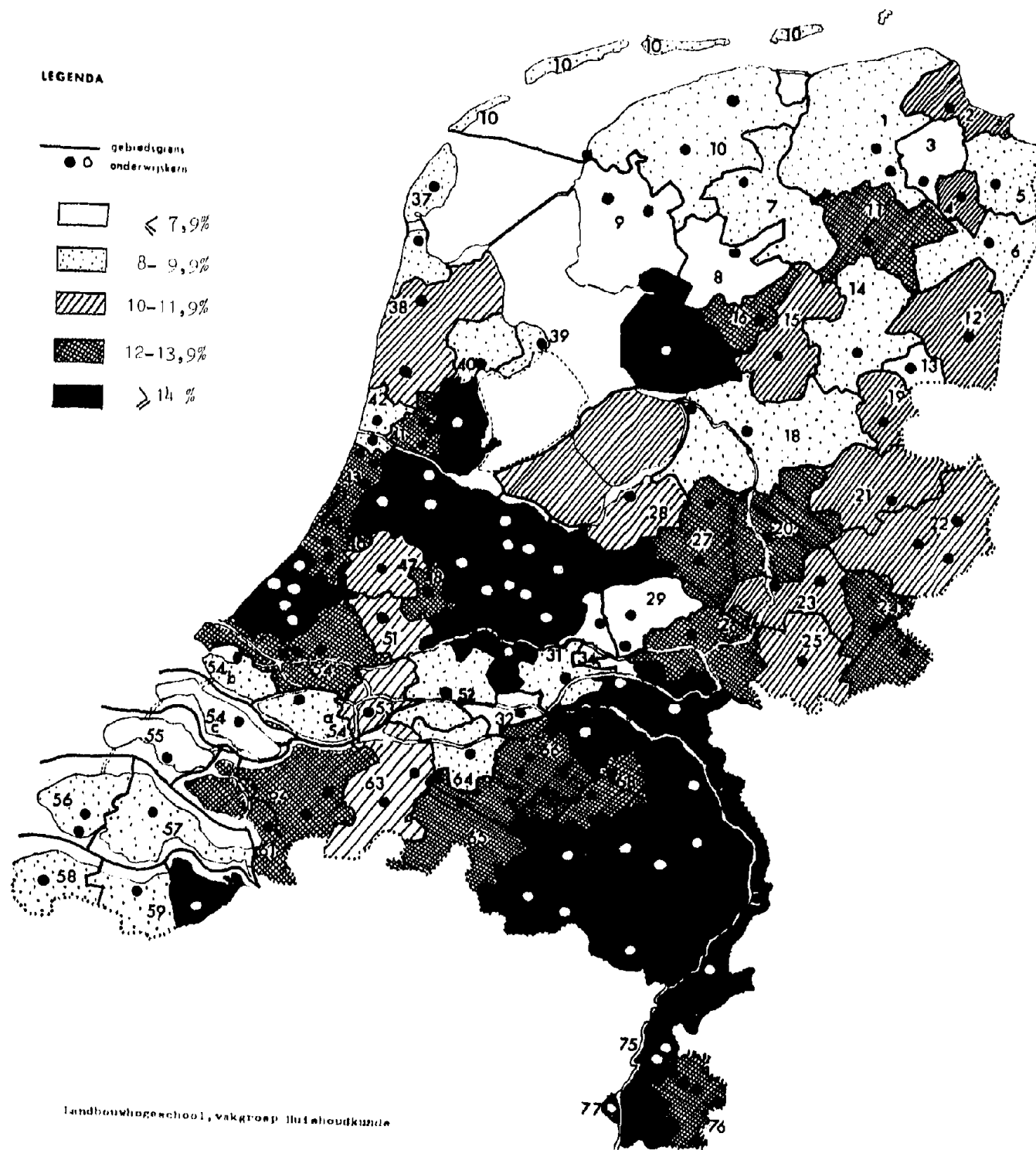
noten

- Goode, W., After divorce. Glencoe, Illinois, 1956, p. 206-212.
 Middendorp, C. P., Culturele veranderingen in Nederland, 1965-1970. In: Intermediair, 1974, nr. 11;
 Nederland, Verdere culturele veranderingen in Nederland, de periode 1970-1974. In: Intermediair, 1975, nr. 19;
 Mason, C. E., Beroepsarbeid door gehuwde vrouwen. Groningen, 1977.
 Hill, R., Social stresses on the family. In: Sussman, M. B. ed., Sourcebook in marriages and the family, Boston, 1960, pp. 440-451.

- 1 Faber, H., J. Matse en M. A. J. M. Nevejan, Na bestaan: over de psychohygiëne van de rouw. Nijkerk, 1970.
 2 Bijsterveldt, Q. M. van en J. A. M. M. Janssens, Vrouwelijke gezinshoofden in bijstand. 's-Gravenhage, 1975, p. 2-4.
 3 Idem, p. 17.
 4 Meyer, J. L., Sociale Atlas van de vrouw. 's-Gravenhage, 1977, p. 129.
 5 Bijsterveldt, Q. M. van. Een sociale voorziening en haar cliënten. Tilburg, 1975, p. 170, 178 e.v.

- 6 Tweede Kamer, zitting 1974-1975, nr. 11860, nr. 3. Rapport betreffende de financiële positie van de gescheiden vrouw en haar gezinnen.
 7 Mustert, G. R., Arbeid van nu tot 2.000, p. 31 e.v.
 8 Idem, p. 32.
 9 Statistisch Zakboek, 1971 en 1976.
 10 Hoog, C. de, Huishouden, huwelijk en gezin, Amsterdam, 1976.
 11 Mustert, o.c., p. 93, tabel 6.
 12 Idem.

4. Deelneming aan beroepsarbeid buitenshuis van gehuwd geweest zijnde vrouwen, per nodaal gebied, 1971

5. Beroepsarbeid door vrouwen, algemeen

5.1 Inleiding

Aansluitend op hetgeen in hoofdstuk 1.5 werd gezegd zullen we hier de belangrijkste ontwikkelingen in de deelneming van de vrouwen aan het beroepsleven weergeven, zowel voor de totale vrouwelijke bevolking als voor de vrouwelijke bevolking naar burgerlijke staat. Waar geen vergelijking met andere tellingen mogelijk bleek is voor de belangrijkste variabelen de situatie in 1971 weergegeven. Enkele factoren, zoals urbanisatiegraad en belangrijkste bron van levensonderhoud zijn hier buiten beschouwing gelaten; de gegevens hierover zijn vermeld in de voorafgaande hoofdstukken en in de Bijlagen. Hoewel bij de tabellen steeds zo zorgvuldig mogelijk de bron is vermeld zijn we, teneinde niet te veel in herhalingen te vervallen, opnieuw ingegaan op de verschillende knelpunten bij het treffen van vergelijkingen. Wij verwijzen daartoe naar hoofdstuk 1.5 en Bijlage B.

5.2 Enkele ontwikkelingen

Op 31 mei 1947 telde de vrouwelijke beroepsbevolking ≥ 14 jaar 924 721 personen; op 31 mei 1960 bedroeg dit aantal 928 115 vrouwen van 15 jaar en ouder en bij de Volkstelling in 1971 was dit aantal gestegen tot 1 180 627. In de beide laatste tellingen omvatten deze aantallen tevens de tijdelijk niet-werkenden. In tabel 58 zijn voor de onderscheiden jaren de vrouwelijke bevolking en de vrouwelijke beroepsbevolking weergegeven evenals de deel-

Grafiek 6. Deelneming aan beroepsarbeid, 1947, 1960 en 1971, van de vrouwelijke bevolking naar leeftijd

Tabel 58. Vrouwelijke bevolking en vrouwelijke beroepsbevolking \geq 14/15 jaar, 1947, 1960 en 1971, absoluut en in procenten per burgerlijke staat

Burgerlijke staat	Totale vrouwelijke bevolking			Totale vrouwelijke beroepsbevolking			Totale bevolking			Totale vrouwelijke beroepsbevolking			Totaal per burgerlijke staat ²		
	1947	1960	1971	1947	1960	1971	1947	1960	1971	1947	1960	1971	1947	1960	1971
Ongehuwd	1 202 730	1 157 389	1 041 018	672 270	698 024	632 485	34,0	28,0	22,5	72,7	75,2	53,6	55,9	60,3	60,8
Gehuwd	1 997 771	2 553 865	3 075 358	197 622	172 677	482 873	56,4	61,8	66,5	21,4	18,6	40,9	9,9	6,8	15,7
Gescheiden incl. van tafel en bed	48 653	60 616	83 413	17 464	25 330	32 630	1,4	1,5	1,8	1,9	2,7	2,8	35,9	41,8	39,1
Weduwstaats	290 772	360 161	425 683	37 365	31 971	32 639	8,2	8,7	9,2	4,0	3,5	2,8	12,9	8,9	7,7
Totaal ¹	3 539 926	4 132 253	4 625 472	924 721	928 115	1 180 627	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	26,1	22,5	25,5

¹ Inclusief burgerlijke staat onbekend.

² Inclusief tijdelijk niet werkenden.

Bron: 12e Algemene Volkstelling 1947, deel 2, staat 8;

13e Algemene Volkstelling 1960, deel 10A, staat 5;

14e Algemene Volkstelling 1971 (1:10).

nemingspercentages naar burgerlijke staat. In de Arbeidskrachtentellingen van 1973, 1975 en 1977 luiden de aantallen voor de vrouwelijke beroepsbevolking \geq 15 jaar respectievelijk

1 304 000¹

1 369 000²

1 448 000³

Deze cijfers hebben betrekking op de beroepsbevolking in ruime zin. In 1971 kunnen we t.o.v. 1960 een stijging van de vrouwelijke beroepsbevolking constateren van 27,2%; deze stijging bedroeg tussen de tellingen van 1947 en 1960 slechts 0,4%. De zeer geringe absolute stijging tussen 1947 en 1960 betekende een daling van het deelnemingspercentage en wel van ruim 26 tot 22,5 in 1960. Deze daling is in de eerste plaats toe te schrijven aan de veranderde positie van de vrouw in de landbouw. Werkten er in 1947 nog circa 170 000 vrouwen in deze sector, in 1960 bedroeg dit aantal nog slechts 40 500, een daling van ruim 76%. Deze afname onder met name de meewerkende echtgenoten op het landbouwbedrijf verhult hiermee de aanzienlijke toename van het buitenshuis werken. Andere redenen van de daling van het aandeel van de vrouwelijke beroepsbevolking tussen de jaren 1947 en 1960 zijn de toegenomen deelneming aan het voortgezet dagonderwijs, de betere financiële voorzieningen, vooral voor de categorie van 65 jaar en ouder en een afname van het aantal werkenden in de sector van de huishoudelijke diensten. Laatstgenoemde daling betrof een afname van 38% van 183 000 naar 114 000⁴. In de tabellen 59 en 60 zijn de veranderingen in de deelneming over de jaren 1947, 1960, 1971, 1973, 1975 en 1977 (voorlopige gege-

Tabel 59. Deelneming aan beroepsarbeid van de vrouwelijke bevolking \geq 14/15 jaar per leeftijdscategorie, 1947, 1960 en 1971

Leeftijd	1947	1960	1971
14	30,3	15,1	—
15		40,2	19,6
16	51,5	55,4	38,8
17	58,4	64,5	54,3
18	61,2	70,1	64,5
19	61,4	70,2	68,9
14/15-19	48,7	51,7	48,5
20-24	50,7	52,8	54,7
25-29		22,5	27,6
30-34		15,6	21,2
35-39		15,3	22,0
25-39	23,6	17,8	23,8
40-44		16,1	22,7
45-49		16,8	22,4
40-49	20,7	16,5	22,6
50-54		16,3	20,4
55-59		13,9	17,0
50-64	16,9	13,5	16,5
60-64		9,5	11,7
65-69	9,2	4,3	3,7
70-74		2,3	
\geq 75		1,0	
\geq 70	4,4	1,6	1,6
Totaal	26,7 ¹	22,5 ¹	25,5 ¹
Totaal 14/15-65	32,0 ¹	25,4 ¹	29,3 ¹

¹ Inclusief tijdelijk niet werkenden.

Bron: Volkstelling 1960, deel 10A, staat 3 en tabel 1; Volkstelling 1971 (1:10).

Tabel 60. Deelneming aan beroepsarbeid van de vrouwelijke bevolking > 15 jaar per leeftijdscategorie, 1973, 1975 en 1977

Leeftijd	1973	1975	1977
15-19	50,1	43,9	37,9
20-24	57,4	60,0	64,0
25-34	29,4	31,4	33,7
35-44	27,9	29,3	32,2
45-54	23,5	24,2	25,5
55-59	17,7	17,4	15,8
60-64	10,7	9,7	9,1
> 65	1,8	1,7	1,4
Totaal	27,7	28,0	28,5
Totaal 15-64	32,0	32,3	33,2

Bron: Arbeidskrachtentelling 1973, Sociale Maandstatistiek april 1975, staat 5; Arbeidskrachtentelling 1975 en 1977, Sociale Maandstatistiek mei 1978, tabel 1.1.1.

vens) voor de verschillende leeftijdscategorieën weergegeven. Verschillende factoren kunnen worden aangegeven, die de stijging na 1960 verklaren.

- De grotere deelname van met name de gehuwde vrouw aan het arbeidsproces is de belangrijke indicator voor de stijging in de deelname, waarbij de daling van de huwelijksleeftijd een van de voornaamste achtergronden is (de gemiddelde huwelijksleeftijd van voor de eerste maal huwende vrouwen bij huwelijkssluiting bedroeg in 1948/1949 25,9; in 1961/1965 23,9 en in 1971 22,9 jaar⁶).
- De opleidingsmogelijkheden en de deelname van met name meisjes aan het onderwijs zijn verder toegenomen; hiermee zijn de mogelijkheden, maar ook de verwachtingen om in eigen onderhoud te voorzien groter geworden. Dit laatste uit zich onder meer ook in het afnemen/verdwijnen van de vanzelfsprekendheid waarmee een familie anderen bij zich opnam, die economisch of wat betreft hun verzorging afhankelijk waren.
- Ook de daling van het gemiddelde aantal kinderen in het gezin zal van invloed zijn op de toegenomen deelname aan het arbeidsproces: hoe eerder de kinderen naar school gaan, des te gemakkelijker is het voor de vrouw om (opnieuw) te gaan werken.

Wanneer we het verloop tussen 1960 en 1977 bekijken kunnen we constateren, dat de algehele deelname aan het arbeidsproces in de tussenliggende periode is gestegen van 22,5% in 1960 tot 28,5% in 1977. Laten we de vrouwelijke bevolking van 65 jaar en ouder buiten beschouwing dan zijn deze percentages 25,4 en 33,2. De deelname neemt pas na 1973 af voor de 15-19-jarigen. Voor de oudere leeftijdsgroepen valt in de 70-er jaren een toename te constateren met uitzondering van degenen die 55 jaar en ouder zijn en de 15-19-jarigen. Deze laatsten zijn juist minder vaak beroepsmatig werkzaam. Tot 1971 was er binnen de categorie van 55 jaar en ouder nog sprake van een wat wisselvallig deelnemingspercentage. De daling tussen 1947 en 1960 zal vooral een gevolg zijn van de sterke afname van het meewerken van de vrouw op het (landbouw)bedrijf van de echtgenoot. De stijging tussen 1960 en 1971 vormt, zij het wat afgezwakt, een afspiegeling van de algehele toename van het buitenshuis werken.

Door de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid zijn vooruitberekeningen voor de deelname aan het beroepsleven door vrouwen opgesteld t/m het jaar 2000 en wel voor beide varianten. In het volgende onderzoek nemen we de betreffende percentages over.

(Vooruitberekende) deelnemingspercentages m.b.t. de vrouwelijke bevolking voor 1975, 1980, 1990 en 2000

	Variant A	Variant B
1975	28	28
1980	29	29
1990	32	31
2000	32	31

Bron: Mustert, G. 'Arbeid van nu tot 2000'. Rapport van de WRR, tabellen 22 en 28.

De deelname in de leeftijdsgroep 15-19 jaar blijft tot het jaar 2000 afnemen, terwijl de deelname bij de leeftijdsgroep 20-24, 25-29 en 30-34 in de jaren t/m 1990 stijgt, echter in 2000 een geringe daling vertoont. Eenzelfde beeld wordt gegeven voor variant B.⁶

In tabel 61 zijn de deelnemingspercentages, onderscheiden naar burgerlijke staat, weergegeven.

Tabel 61. Deelneming aan beroepsarbeid van de vrouwelijke bevolking > 14/15 jaar en 15-64 jaar naar burgerlijke staat en leeftijd, 1960 en 1971¹

Leeftijd	Gehuwd		Gescheiden		Weduwe		Ongehuwd		Totaal	
	1960	1971	1960	1971	1960	1971	1960	1971	1960	1971
14/15-29	9,5	24,5	57,3	48,5	26,5	32,2	62,9	62,5	43,5	44,7
30-59	7,1	15,7	50,8	47,1	24,0	21,0	69,0	77,0	15,7	21,1
> 60	1,8	3,5	14,6	15,8	3,9	3,7	18,0	18,4	4,8	5,3
Totaal > 15	6,8	15,7	41,8	39,1	8,9	7,7	60,3	60,8	22,5	25,5
Totaal 15-64	7,3	17,2	48,6	45,6	23,8	17,4	64,1	64,4	25,4	29,3

¹ Inclusief tijdelijk niet werkenden.

Bron: Volkstelling 1960, deel 10A, tabel 1; Volkstelling 1971 (1:10).

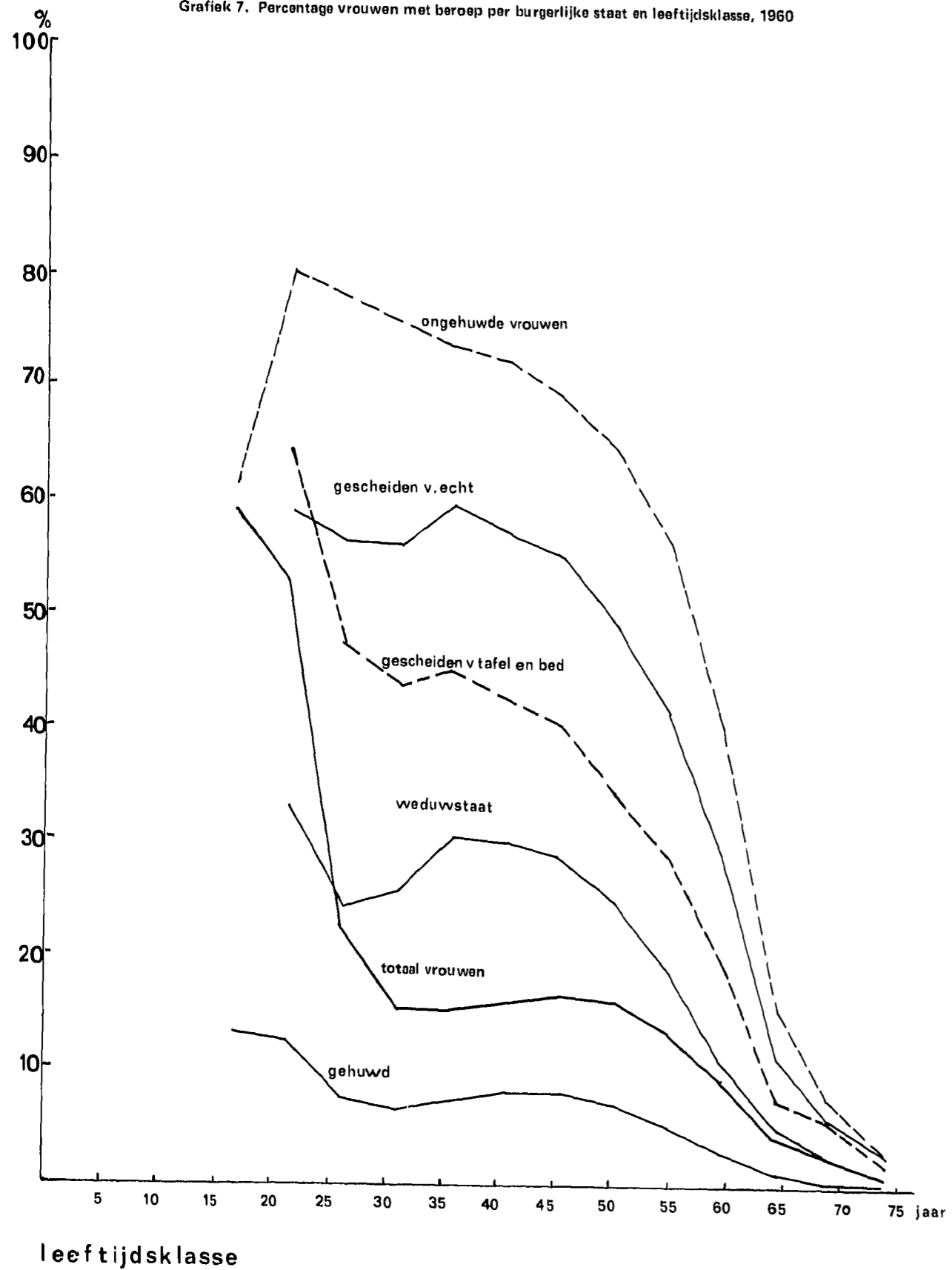
We zien dat de algehele toename van de deelneming tussen 1960 en 1971, die wij reeds in het voorgaande constateerden en waarmee het aandeel van de vrouwelijke beroepsbevolking vrijwel weer het niveau bereikt van 1947, geheel moet worden toegeschreven aan de toename onder de gehuwde vrouwen. Bij andere categorieën vindt een afname plaats, zij het dat deze bij de ongehuwden zeer klein is. Wat betreft de deelneming aan beroepsarbeid door gehuwde, ongehuwde, gescheiden en verweduwde vrouwen en de stijging respectievelijk daling hierin zijn in het rapport van de WRR voor beide varianten de volgende deelnemingspercentages vermeld.

Vooruitberekende deelnemingspercentages per burgerlijke staat

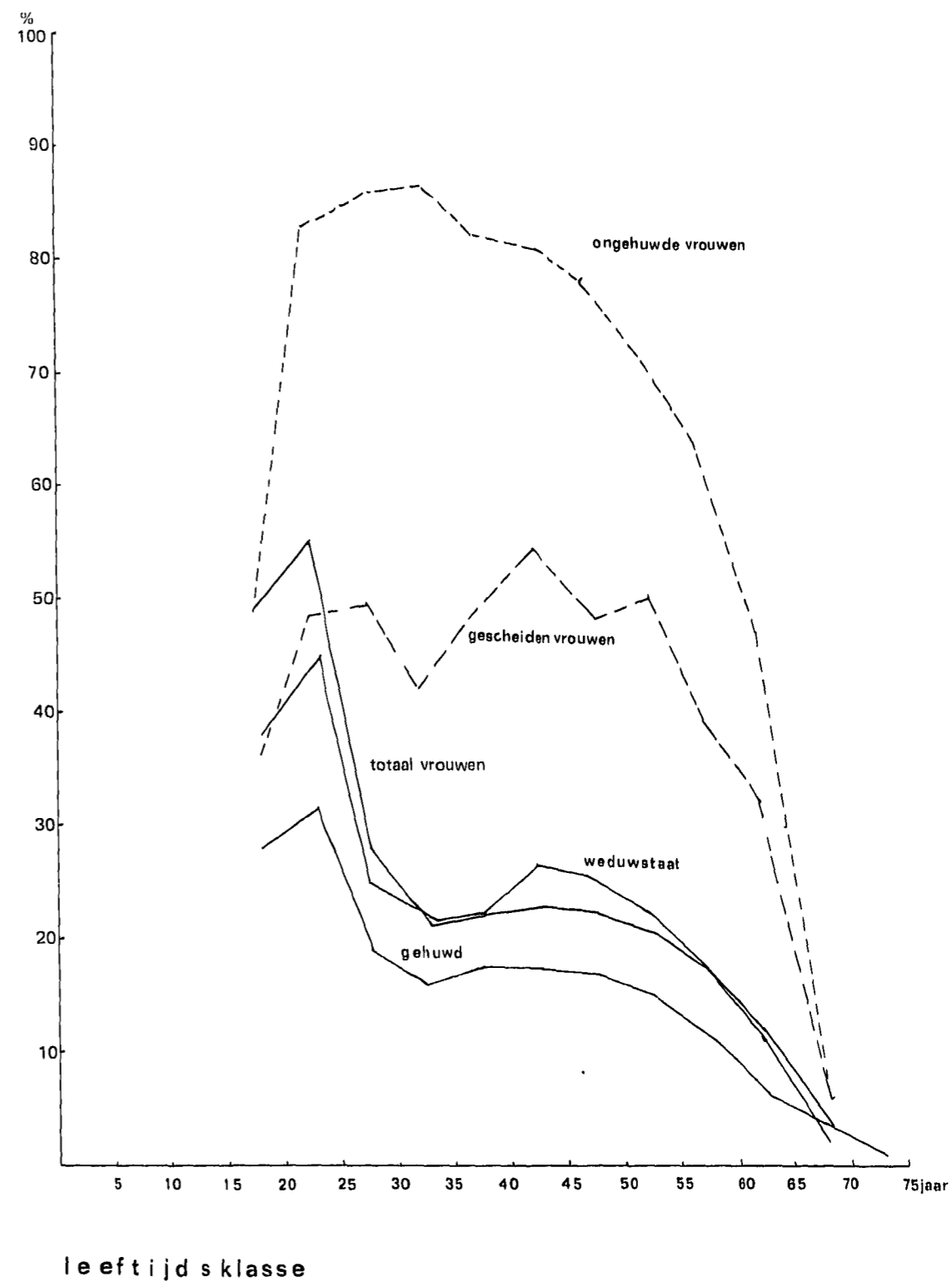
Burgerlijke staat	Variant A				Variant B			
	'75	'80	'90	'00	'75	'80	'90	'00
Gehuwd	22	25	28	30	22	25	27	28
Gescheiden	36	36	39	38	-	-	-	-
Weduwe	6	7	7	8	6	7	7	7
Ongehuwd	57	52	54	55	57	52	55	56
Totaal	28	29	32	32	28	29	31	31

Bron: Mustert, G. R. 'Arbeid van nu tot 2000', tabellen 13, 18, 19, 20, 22, 25, 26 en 28.

Grafiek 7. Percentage vrouwen met beroep per burgerlijke staat en leeftijdsklasse, 1960

Grafiek 8. Percentage vrouwen met beroep per burgerlijke staat en leeftijdsklasse, 1971 (1:10)

Tabel 62. Vrouwelijke beroepsbevolking ≥ 15 jaar naar leeftijd en opleidingsniveau, 1971, in procenten

Opleidingsniveau	Leeftijd								Totaal
	15-19	20-24	25-29	30-34	35-44	45-54	55-64	≥ 65	
Basis niveau	11,5	8,3	10,7	18,9	29,0	35,7	41,2	48,9	19,5
Lager niveau	21,2	15,3	13,6	11,2	9,1	6,7	4,5	3,2	13,1
Uitgebreid lager niveau	50,0	42,1	34,8	31,1	25,7	20,8	13,9	8,6	34,6
Middelbaar niveau	6,9	17,6	16,4	12,8	10,9	9,8	8,3	5,4	12,1
Semi-hoger niveau	0,1	5,9	10,3	9,4	6,8	6,2	8,4	4,0	5,7
Hoger niveau	0,0	0,1	1,5	2,2	1,8	1,3	1,8	2,0	0,9
Niveau onbekend	7,6	8,4	11,7	11,9	16,3	19,2	21,8	27,8	12,7
Nog dagonderwijs volgend	2,7	2,3	0,9	0,5	0,3	0,2	0,2	0,2	1,4
Totaal	100,0 (= 247 158)	100,0 (= 298 927)	100,0 (= 119 975)	100,0 (= 81 908)	100,0 (= 165 950)	100,0 (= 50 275)	100,0 (= 87 609)	100,0 (= 15 909)	100,0 (= 1 167 710)

Bron: Volkstelling 1971 (1:10).

Wij hebben ons wat het opleidingsniveau betreft moeten beperken tot het weergeven van de situatie in 1960, 1971 en 1975, met daaraan toegevoegd de voorspelling van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid tot het jaar 2000. In 1960 had 80,1% van de vrouwelijke beroepsbevolking 14 jaar een opleiding Lager Onderwijs genoten, 15,7% een Mulo- of 3-jarige VHMO-opleiding, 3,6% een voltooide VHMO-opleiding en 0,6% een Hogere Opleiding, inclusief kandidaatsexamen.⁷

In Bijlage B (Definities) wordt kort ingegaan op de verschillen in de definitie van het opleidingsniveau tussen de jaren 1960 en 1971, zodat wij er in het bestek van deze paragraaf niet verder op in zullen gaan. Voor 1971 is het opleidingsniveau per leeftijdscategorie weergegeven in tabel 62. Tabel 63 geeft de deelnemingspercentages aan naar de categorieën van burgerlijke staat.

Tabel 63. Deelneming aan beroepsarbeid vrouwelijke bevolking ≥ 15 jaar per burgerlijke staat, naar opleidingsniveau, 1971

Opleidingsniveau	Burgerlijke staat				
	Totaal	Gehuwd	Gescheiden	Weduwe	Ongehuwd
Basis	14,3	11,0	25,9	5,4	54,3
Lager	34,0	17,2	39,3	12,7	86,5
Uitgebreid lager	39,1	19,8	51,8	18,9	89,2
Middelbaar	42,3	22,5	54,2	17,3	89,9
Semi-hoger	49,5	33,4	65,5	17,9	86,8
Hoger	60,8	50,6	73,3	40,6	83,2
Niveau onbekend	18,7	12,8	33,4	6,5	58,2
Nog dagonderwijs volgend	5,9	14,9	26,6	5,9	5,4
Totaal	25,2	15,6	37,4	7,5	60,1

Bron: Volkstelling 1971 (1:10).

Bij de Arbeidskrachtentelling heeft men vijf opleidingsniveaus onderscheiden op basis van het hoogst behaalde onderwijsdiploma, met dien verstande dat het basis en lager niveau als één niveau worden beschouwd. In tabel 64 worden de resultaten van de Volkstelling 1971 vergeleken met die van de Arbeidskrachtentelling van 1975. Een dergelijke vergelijking is betrouwbaarder omdat in 1975 wél het uitgangspunt voor het opleidingsniveau is geweest het hoogst behaalde diploma. Het bezwaar van een van de Volkstelling afwijkende hantering van het begrip beroep blijft bestaan.

Tabel 64. Vrouwelijke beroepsbevolking ≥ 15 jaar naar opleidingsniveau, 1971 en 1975, in procenten

Opleidingsniveau	1971	1975
Basis niveau (incl. lager niveau)	32,6	31,6
Uitgebreid lager niveau	34,6	38,4
Middelbaar niveau	12,1	18,4
Semi-hoger niveau	5,7	7,4
Hoger niveau	0,9	1,5
Nog dagonderwijs volgend	1,4	2,4
Niveau onbekend	12,7	0,3
Totaal	100,0 (N = 1 167 710)	100,0 (N = 1 356 000)

Bron: Volkstelling 1971 (1:10); AKT 1975, staat 3 (beroepsbevolking in ruime zin).

Uit het reeds eerder geciteerde rapport van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid konden we de volgende cijfers betreffende de vrouwelijke beroepsbevolking van 15-64 jaar en het opleidingsniveau vinden. Hieruit resulteerde onderstaand staatje.

Vrouwelijke beroepsbevolking van 15-64 jaar naar het niveau van het hoogste behaalde onderwijsdiploma, in procenten

Opleidingsniveau	1975	1980	1985	1990	2000
Lager niveau	32	26	22	18	14
Uitgebreid lager niveau	39	40	41	38	34
Middelbaar niveau	19	21	22	26	29
Semi-hoger niveau	8	9	11	12	15
Hoger niveau	2	3	4	5	8
Totaal	100	100	100	100	100

Bron: Mustert, G. R. Arbeid van nu tot 2000, tabel 60.

Wat het hoger opleidingsniveau betreft zien we voor de vrouwelijke beroepsbevolking in het jaar 2000 een verviervoudiging. De gegevens in bovenstaand staatje hebben betrekking op variant A, een gestaag voortgaande economische groei. Met het stijgen van het opleidingsniveau zal er ook een verschuiving optreden t.a.v. de beroepskeuze, zeker daar waar het de lagere onaantrekkelijke functies betreft.

In de opzet van de studie als geheel is steeds afzonderlijk aandacht besteed aan de vervulling van de moederrol. Vergelijken we de deelname aan het beroepsleven voor gehuwde, gescheiden en verweeduwe vrouwen dan zien we in tabel 65 dat het aantal kinderen een uitgesproken invloed heeft op het al of niet werken van de moeder, die gescheiden is.

Tabel 65. Deelneming aan beroepsarbeid van gehuwde vrouwelijke bevolking, samenwonend met echtgenoot, gescheiden en verweeduwe gezinshoofden, naar aantallen kinderen, 1971

Aantallen kinderen	Gehuwd, samenwonend met echtgenoot	Gescheiden, gezinshoofd	Verweuwd, gezinshoofd
Eén	12,6	44,6	10,6
Twee	13,0	29,6	13,7
Drie	12,7	23,3	13,4
Vier of meer	11,3	15,7	13,0
Totaal	12,6	34,6	11,8
Totaal zonder kinderen	31,9	37,4	7,5

Bron: Volkstelling 1971 (1:10).

De categorie gescheiden vrouwen neemt verder een afzonderlijke plaats in doordat de deelname onder degenen die kinderen te verzorgen hebben nauwelijks afwijkt van de deelname van gescheiden vrouwen als totaal. Bij de gehuwde vrouw met kinderen blijkt wél een duidelijk verschil met de gehuwden die geen kinderen hebben. Deze lage gemiddelde deelname van de gehuwden zonder kinderen is een gevolg van de geringe mate waarin door de ouderen in deze groep, d.w.z. door de echtgenotes van 45 jaar en ouder een beroep wordt uitgeoefend.

De voor de hand liggende veronderstelling, dat de vrouwen minder vaak zullen werken naarmate zij meer kinderen te verzorgen hebben, blijkt voor de gehuwden slechts in heel geringe mate op te gaan. Bij de weduwen is eerder het omgekeerde het geval: in geval deze vrouwen 2 of meer kinderen te verzorgen hebben werken zij vaker dan wanneer er slechts één kind thuis is. Een eenduidiger beeld vertonen de deelnemingspercentages uit tabel 66.

Naarmate het jongste kind ouder is, zal de vrouw eerder een beroep uitoefenen. Ook hier is het alleen de categorie gescheiden vrouwen, die geheel aan deze verwachting voldoet. De gehuwde vrouwen geven een met de gescheiden vrouwen vergelijkbare ontwikkeling in de deelname te zien, met

Tabel 66. Deelneming aan beroepsarbeid van gehuwde vrouwelijke bevolking, samenwonend met echtgenoot, gescheiden en verweeduwe gezinshoofden naar leeftijd van het jongste kind, 1971

Leeftijd jongste kind	Gehuwd, samenwonend met echtgenoot	Gescheiden gezinshoofd	Verweuwd gezinshoofd
0-3	8,7	21,7	—
4-5	13,7	27,4	—
6-14	16,3	36,2	18,2
≥ 15	12,7	40,6	10,5
Totaal	12,6	34,6	11,8

Bron: Volkstelling 1971 (1:10).

uitzondering van degenen waarvan het jongste kind 15 jaar of ouder is. Dit komt overeen met de bevinding, dat de oudere gehuwde vrouwen relatief weinig aan het beroepsleven deelnemen. Twee veronderstellingen vallen in dit verband te noemen. Naarmate het jongste kind ouder is, is de kans kleiner dat de financiële zorg van de ouders voor de opvoeding van de kinderen afneemt. Een andere veronderstelling, die een mogelijke verklaring zou kunnen vormen voor het in geringere mate werkzaam zijn van de gehuwde vrouw in deze fase, is dat haar verzorgende en opvoedende taak meer tijd en aandacht zou vragen. Naast de vraag of vrouwen al dan niet een beroep uitoefenen vormde het aantal uren dat per week door de werkende vrouwen in dit beroep werd besteed een belangrijk gegeven. Bij de Volkstelling van 1971 werd het mogelijk hiervan een verfijnde indeling naar 5-uren klassen op te stellen. Wij willen ons hier beperken tot de 2-deling naar gedeeltelijke en volledige werkweek. De grens tussen deze beide lag in 1960 bij 30 uur, maar werd, gezien de inkorting van de totale arbeidsduur, in 1971 teruggebracht tot 25 uur.⁸

Cijfers over de duur van de werkweek voor de totale vrouwelijke beroepsbevolking zijn helaas niet bekend uit 1960; bedrijfshoofden en zelfstandigen werden in 1960 per definitie geacht een volledige werkweek te hebben. In 1971 werd de vraag naar de duur van de werkweek aan alle beroepsmatig werkenden gesteld. Rekening houdend met de verschillende definities werkte in 1960 8,7% van alle vrouwen in loondienst in een gedeeltelijke werkweek.⁹

In vergelijking met het overeenkomstige percentage uit 1971 (nl. 22,2%, zie tabel 67) valt een aanzienlijke stijging te constateren van het part-time werken.

Tabel 67. Vrouwelijke beroepsbevolking ≥ 15 jaar en vrouwelijke beroepsbevolking ≥ 15 jaar werkzaam in loondienst naar duur van de werkweek, 1971, in procenten

Duur van de werkweek	Vrouwelijke beroepsbevolking ≥ 15 jaar	Vrouwelijke beroepsbevolking in loondienst ≥ 15 jaar
Minder dan 10 uur	3,6	3,7
10-14 uur	2,7	2,9
15-19 uur	4,2	4,0
20-24 uur	11,3	11,6
25-29 uur	5,1	5,0
30-34 uur	5,4	4,2
35-39 uur	5,6	5,8
40-44 uur	47,0	51,2
Meer dan 45 uur	15,1	11,7
Totaal	100,0 (N = 1 167 710)	100,0 (N = 1 028 234)

Bron: Volkstelling 1971 (1:10).

Tabel 68. Vrouwelijke beroepsbevolking ≥ 15 jaar, naar sociale groep en duur van de werkweek, 1971, absoluut en in procenten per sociale groep en per burgerlijke staat

Sociale groep	Burgerlijke staat				
	Totaal	Gehuwd	Gescheiden	Weduwe	Ongehuwd
Zelfstandigen	44 811	25 128	2 334	8 066	9 283
- waarvan part-time	11 228	7 648	406	1 706	1 468
- waarvan full-time	33 583	17 480	1 928	6 360	7 815
		30,4	17,4	21,2	15,8
		69,6	82,6	78,8	84,2
Hogere employées	12 435	5 446	523	616	5 850
- waarvan part-time	4 258	3 311	91	261	595
- waarvan full-time	8 177	2 135	432	355	5 255
		60,8	17,4	42,4	10,2
		39,2	82,6	57,6	89,8
Middelbare employées	137 150	47 214	4 305	3 773	81 858
- waarvan part-time	32 087	19 741	593	1 131	10 622
- waarvan full-time	105 063	27 473	3 712	2 642	71 236
		41,8	13,8	30,0	13,0
		58,2	86,2	70,0	87,0
Lagere employées	478 753	138 898	10 984	6 362	322 509
- waarvan part-time	65 038	54 197	1 881	2 293	6 667
- waarvan full-time	413 715	84 701	9 103	4 069	315 842
		39,0	17,1	36,0	2,1
		61,0	82,9	64,0	97,9
Arbeiders	350 919	152 503	10 679	10 761	176 976
- waarvan part-time	112 710	91 949	3 092	4 466	13 203
- waarvan full-time	238 209	60 554	7 587	6 295	163 773
		60,3	29,0	41,5	7,5
		39,7	71,0	58,5	92,5
Landarbeiders	3 711	1 183	21	282	2 185
- waarvan part-time	880	590	21	111	158
- waarvan full-time	2 831	593	21	171	2 027
		49,9	-	39,4	7,2
		50,1	-	60,6	92,8
Meewerkende gezinsleden	94 665	86 454	-	-	8 211
- waarvan part-time	16 357	15 934	-	-	423
- waarvan full-time	78 308	70 520	-	-	7 788
		18,4	-	-	5,2
		81,6	-	-	94,8
Sociale groep onbekend	45 266	22 146	2 280	2 183	18 657
- waarvan part-time	12 301	11 000	253	484	564
- waarvan full-time	32 965	11 146	2 027	1 699	18 093
		49,7	11,1	22,2	3,0
		50,3	88,9	77,8	97,0
Totaal	1 167 710	478 972	31 166	32 043	625 529
- waarvan part-time	254 859	204 370	6 337	10 452	33 700
- waarvan full-time	912 851	274 602	24 829	21 591	591 829
		42,7	20,3	32,6	5,4
		57,3	79,7	67,4	94,6
		62,1	36,4	61,9	82,4
		50,5	50,5	50,5	68,2

Part-time = < 25 uur per week
Full-time = ≥ 25 uur per week (def. 1971)

Bron: Volkstelling 1971 (1:10).

Zoals op grond van hun aandeel in de totale beroepsbevolking verwacht kan worden wijkt het percentage part-time werkenden onder de totale vrouwelijke beroepsbevolking daar nauwelijks van af: 21,8.

Volgens de Arbeidskrachtentelling 1973¹⁰ werkt van de beroepsbevolking 27,1% minder dan 25 uur per week en 72,9% meer dan 25 uur per week. Bij de berekening van het percentage voor de vrouwelijke beroepsbevolking hebben we personen met beroep als voornaamste bezigheid en personen met een beroep als nevenactiviteiten bij elkaar opgeteld. De Arbeidskrachtentelling van 1975 geeft een percentage van 29,5% van de totale vrouwelijke beroepsbevolking dat werkzaam is in een werkweek met minder dan 25 uur en 70,5% in een werkweek met een duur van meer dan 25 uur¹¹.

Wanneer we de Volkstelling 1971 en de Arbeidskrachtentellingen van 1973 en 1975 globaal met elkaar vergelijken en rekening houden met het verschil in definities zit er een stijgende lijn in het werkzaam zijn in een gedeeltelijke werkweek: 21,8% in 1971; 27,1% in 1973 en 29,5% in 1975. Het rapport van de W.R.R. verwacht t.a.v. de deeltijdarbeid vrij ingrijpende veranderingen, het tempo hiervan, zo zegt het rapport, zal afhankelijk zijn van de arbeidsmarktsituatie in het algemeen¹². Dat er overigens grote verschillen bestaan in de mate, waarin part-time wordt gewerkt, afhankelijk van burgerlijke staat en sociale groep blijkt uit tabel 68. Bij de arbeiders en hogere employées is het aandeel rondom 1/3. Meewerkende gezinsleden, dat wil zeggen in 1971 vrijwel alle meewerkende echtgenoten, werken slechts voor een betrekkelijk gering deel minder dan 25 uur per week. Opvallend zijn de grote verschillen onder de verschillende categorieën employées: vormen de part-time werkenden onder de hogere employées het hoogste aandeel, onder de lagere employées is hun aandeel slechts 13,6%. Daar laatstgenoemde categorie ruim 40% van de vrouwelijke beroepsbevolking omvat, is dit een belangrijk gegeven.

Ook de verschillen naar burgerlijke staat zijn groot. Zoals viel te verwachten werken de ongehuwden slechts bij uitzondering in een gedeeltelijke werkweek. Het vaakst werken de gehuwde vrouwen part-time: 42,7%, op niet al te grote afstand gevolgd door de weduwen, met bijna 33%. De gescheiden vrouwen nemen een tussenpositie in tussen de ongehuwde vrouwen enerzijds en de gehuwde en weduwen anderzijds: 20% werkt part-time, 80% van hen is werkzaam in een werkweek van minstens 25 uur. Interessant is nog in hoeverre wellicht verschillen bestaan tussen deze percentages en de situatie onder degenen, die kinderen te verzorgen hebben. De verwachting, dat het aantal part-time werkenden onder laatstgenoemde categorieën hoger zou zijn blijkt over het geheel inderdaad juist.

Tabel 69. Vrouwelijke beroepsbevolking ≥ 15 jaar, totaal en met kinderen, naar burgerlijke staat en duur van de werkweek, 1971

Duur van de werkweek	Totaal	Gehuwd	Gescheiden	Weduwen	Ongehuwd
Part-time	21,8	42,7	20,3	32,6	5,4
Full-time	78,2	57,3	79,7	67,4	94,6
waarvan > 40 uur	62,1	36,4	61,9	50,5	82,4
Duur van de werkweek		Gehuwd + kind.	Gescheiden + kind.	Weduwen + kind.	Ongehuwd + kind.
Part-time		52,3	27,1	34,4	14,5
Full-time		47,7	72,9	65,6	85,5
waarvan ≥ 40 uur		29,2	51,6	48,4	68,2

Bron: Volkstelling 1971 (1:10).

Zoals uit tabel 69 valt af te lezen is alleen bij de weduwen het verschil gering. Bij de ongehuwden is het verschil groot: onder de ongehuwde moeders is het aandeel van de part-timers bijna 3 maal zo hoog als bij de ongehuwden als totaal.

Omdat vooral een werkweek van 40 uur (en meer) moeilijkheden voor de vrouw kan opleveren, hebben we deze afzonderlijk vermeld als deelgroep van de vrouwen met een volledige, dat wil zeggen 25- of meer-urige werkweek. De resultaten wijzen voor de 4 categorieën van burgerlijke staat in dezelfde richting als wat betreft het werken in een onvolledige- en volledige werkweek: een zeer gering verschil bij de weduwen, een aanzienlijk verschil bij de ongehuwden met daar tussenin de gehuwden en gescheiden vrouwen. De afstand tot het werk zal, naast de duur van de werkweek, een belangrijke rol spelen, zowel bij het beslissingsproces of en waar men een beroep zal uitoefenen als bij de feitelijke vervulling daarvan. Voor de vrouwen, die als zelfstandigen werkzaam zijn en de in het gezinsbedrijf meewerkenden, speelt dit trouwens in veel geringere mate, daar velen van hen thuis werken: 56,6% van de zelfstandigen en 66% van de meewerkende gezinsleden. Onder de zelfstandigen is bovendien bijna 25 %, dat opgeeft geen vast werkadres te hebben. De afstand tot het werk zal voor iemand in een gedeeltelijke werkweek verhoudingsgewijs zwaarder wegen, zowel in verband met de werktijd als ten opzichte van de overige tijd. Uit onderstaande tabel blijkt inderdaad dat van de buitenshuis werkende vrouwen (loondienst en zelfstandig) met een werkweek van ten hoogste 25 uur 15,3% meer dan 30 minuten van haar werkadres woont, terwijl van degenen met een werkweek van meer dan 25 uur 22,8% meer dan 30 minuten nodig heeft om op haar werk te komen.

Tabel 70. Vrouwelijke beroepsbevolking > 15 jaar naar duur van de werkweek en afstand tot het werk, 1971, in procenten

Afstand tot het werk	Gedeeltelijke werkweek	Volledige werkweek
15 minuten	53,7	43,0
15-29 minuten	31,1	34,3
30-44 minuten	9,6	13,8
45-59 minuten	3,6	5,6
60-89 minuten	1,5	2,6
90-119 minuten	0,3	0,5
120 minuten	0,3	0,3
Totaal	100,0 (N = 156 271)	100,0 (N = 662 454)

(Exclusief: zonder vast werkadres, thuiswerkenden en afstand onbekend.)

Bron: Volkstelling 1971 (1:10).

Bij de Volkstelling van 1960 werkte van alle vrouwen 5,4% als zelfstandigen; 84,5% in loondienst en 10,1% als meewerkend gezinslid.

In 1960 werden echter degenen, die < 15 uur in loondienst werkzaam waren niet meegerekend. In 1971 werkte nog slechts 3,8% van de vrouwelijke beroepsbevolking zelfstandig en 8,1% als meewerkend gezinslid, hetgeen voor beide categorieën een daling betekent. Een stijging valt te constateren voor degenen werkzaam in loondienst, nl. 88,1% in 1971.

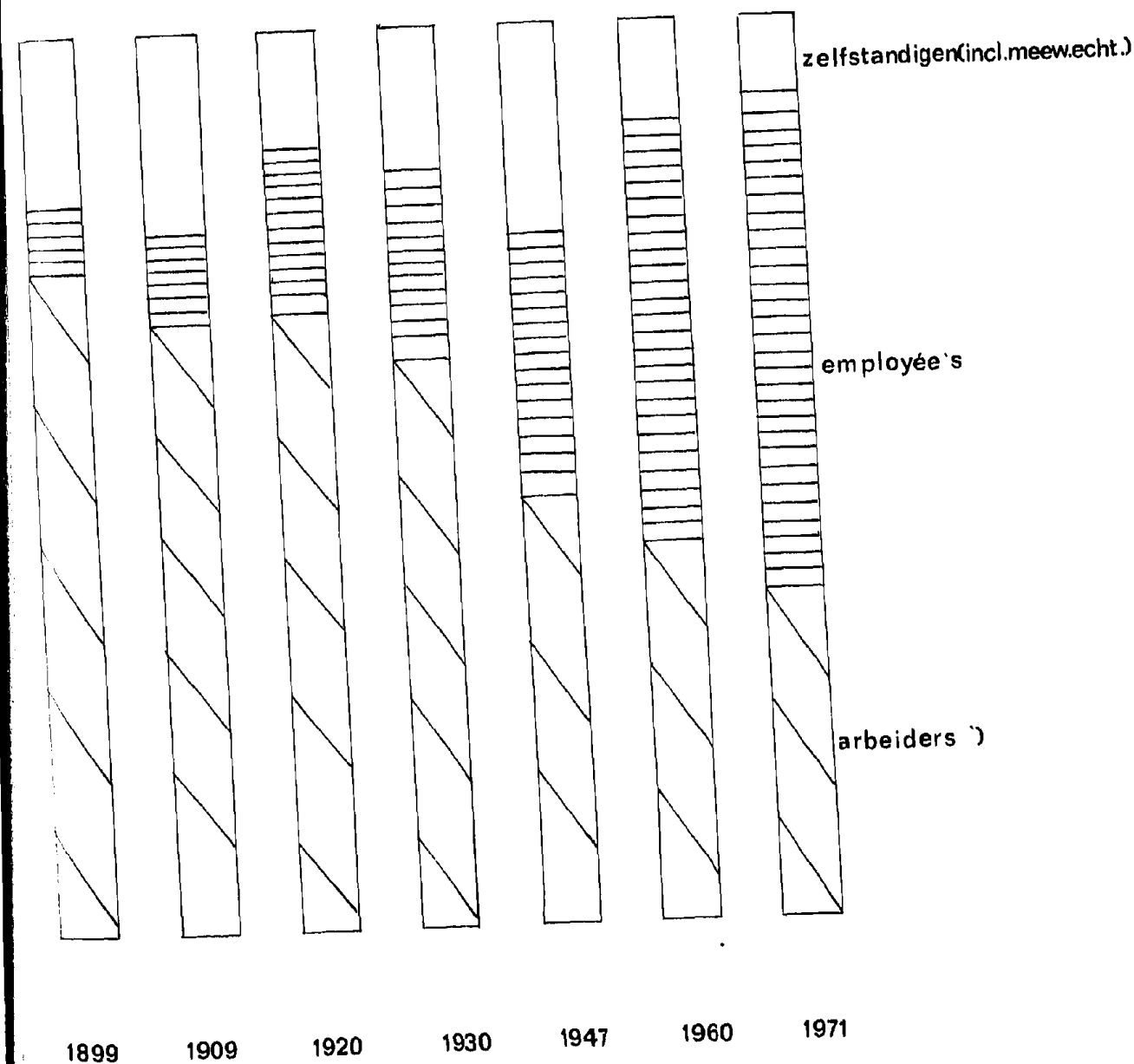
Tabel 71. Vrouwelijke beroepsbevolking ≥ 15 jaar naar positie in het bedrijf, 1971, in procenten

Positie in het bedrijf	Totaal	Gehuwd	Gescheiden	Weduwe	Ongehuwd
Zelfstandig	3,8	5,2	7,5	25,2	1,5
Loondienst	88,1	76,7	92,5	74,8	97,2
Meewerkend	8,1	18,0			1,3
Totaal	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	(N = 1 167 710)	(N = 478 972)	(N = 31 166)	(N = 32 043)	(N = 625 529)

Bron: Volkstelling 1971 (1:10).

Opmerkelijk is het feit dat van de weduwen met beroep, 25,2% als zelfstandige werkzaam is. Waarschijnlijk betreft het hier weduwen in café's, restaurant- en winkelbedrijven, daar deze bedrijven zich bij uitstek lenen tot voortzetting door de vrouw ook op oudere leeftijd. De staafdiagrammen in grafiek 9 geven een globaal overzicht van de vrouwelijke beroepsbevolking naar positie in het bedrijf en de ontwikkelingen hierin tussen de Volkstellingen 1899, 1909, 1920, 1930, 1947, 1960 en 1971.

Grafiek 9. Vrouwelijke beroepsbevolking per positie in het bedrijf in procenten van de totale vrouwelijke beroepsbevolking, 1899, 1909, 1920, 1930, 1947, 1960 en 1971

¹ Voor 1971 inclusief onbekend.

Bron: Deel 10c, Volkstelling 1960, blz. 23 en Volkstelling 1971 (1:10).

Betrekken wij bij de vergelijkingen tussen 1960 en 1971 ook nog 1947 dan zien de cijfers er als volgt uit: (hierbij zij er wel op gewezen, dat het hier totaal betreft exclusief tijdelijk niet werkende en sociale groep onbekend voor de respectievelijke tellingen)

Tabel 72. Vrouwelijke beroepsbevolking > 14/15 jaar naar sociale groep, 1947, 1960 en 1971, absoluut en in procenten

Sociale groep	1947	1960	1971	Toename resp. afname in % 1971 t.o.v. 1947	Toename resp. afname in % 1971 t.o.v. 1960
Bedrijfshoofden	68 714	50 448	44 811	- 27	- 11
Meewerkende gezinsleden	237 537	93 815	94 655	- 61	+ 1
Employées	245 906	419 517	628 338	+ 71	+ 50
Arbeiders	374 590	361 900	354 630	- 3	- 2
Totaal	926 783	925 680	1 122 444	--	+ 21

Bron: Volkstelling 1960 deel 10a, staat 4; Volkstelling 1971 (1:10).

Werkten er in 1947 66 employées op 100 arbeidsters, in 1960 115 employées op 100 arbeidsters, in 1971 steeg dit aantal tot 177. Sedert 1947 is er een sterke toename te constateren van de sociale groep van de employées die zich voortzet, zij het in iets mindere mate in 1971. Voor de overige sociale groepen zien we een daling, waarbij de daling in de categorie meewerkende gezinsleden het grootst is tussen de jaren 1947 en 1960.

Uit de Arbeidskrachtentellingen 1973, 1975 en 1977 blijkt een zich voortzettende toename van het aantal in loondienst werkende vrouwen. Het onderscheid tussen meewerkende gezinsleden en zelfstandigen werd helaas niet gehandhaafd in 1977.

Indien we de indeling naar de sociale groep vergelijken tussen de tellingen van 1960 en 1971 ontstaat het volgende beeld:

Tabel 73. Vrouwelijke beroepsbevolking > 14/15 jaar naar sociale groep, 1960 en 1971, in procenten

Sociale groep	1960	1971
Zelfstandigen	5,4	3,8
Employées	45,3	53,8
Landarbeiders	0,4	0,3
Overige arbeidsters	38,7	30,1
Meewerkende gezinsleden	10,1	8,1
Sociale groep onbekend	-	3,9
	100,0	100,0
% t.n.w.	(925 680)	(1 167 710)

Bron: Volkstelling 1960, deel 10a, staat 14; Volkstelling 1971 (1:10).

Aannemende dat de toename in het opleidingsniveau zich voortzet, zullen er o.i. steeds meer vrouwen in loondienst werkzaam zijn, hetgeen een zich voortzettende afname met zich mee zal brengen van de zelfstandigen en meewerkende gezinsleden. Wat deze laatste sociale groep betreft zullen voornamelijk de aantallen meewerkende dochters afnemen.

Zowel bij de wetenschappelijke, middelbare of lagere vakspecialisten, de commerciële beroepen en met name bij de administratieve beroepen zien we een procentuele stijging in 1971 t.o.v. 1960. Voor de overige beroepstakken een geringe afname, zij het voor de beleidsvoerende en hogere leidinggevende functies een daling van 24% t.o.v. 1960.

Tabel 74. Vrouwelijke beroepsbevolking > 14/15 jaar naar beroepstak, 1960 en 1971, absoluut en in procenten

Beroepstak	1960	1971	In procenten		Index 1960 = 100
			1960	1971	
0/1 Wetenschappelijke, middelbare of lagere vakspecialisten	149 516	180 887	16,1	15,5	+ 21
2 Beleidsvoerende en hogere leidinggevende functies	5 289	4 007	0,6	0,3	- 24
3 Administratieve beroepen	184 170	315 318	19,8	27,0	+ 71
4 Commerciële beroepen	145 875	163 817	15,7	14,0	+ 12
5 Dienstverlenende beroepen	247 640	239 722	26,7	20,5	- 3
6 Agrarische beroepen	38 985	37 455	4,2	3,2	- 4
7/8/9 Ambachts-, industrie- of transportberoepen	154 576	117 445	16,7	10,1	- 24
10 Beroepstak onbekend	1 964 ¹	109 059	0,2	9,3	-
Totaal	928 115 ²	1 167 710 ³	100,0	100,0	+ 26

¹ Inclusief overige beroepen.

² Inclusief tijdelijk niet werkenden.

³ Exclusief tijdelijk niet werkenden.

Bron: Volkstelling 1960, deel 10A; Volkstelling 1971 (1:10).

Noten

¹ Sociale Maandstatistiek, april 1975, staat 1.

² Sociale Maandstatistiek, mei 1977, staat 1.

³ Sociale Maandstatistiek, mei 1978, tabel 1.1.1.

⁴ Arbeidsmarktbeschrijving 1963. Directie voor de Arbeidsvoorziening, p. 43.

⁵ CBS. De toekomstige Nederlandse Bevolkingsontwikkeling na 1972, staat i.

⁶ Mustert, G. R., Arbeid van nu tot 2000, tabellen 22 en 28.

⁷ 13e Algemene Volkstelling 1960, deel 10A, staat 30.

⁸ Het omschrijven van de volledige-, respectievelijk onvolledige werkweek als een werkduur van meer of minder dan 30, c.q. 25 uur is ons inziens overigens twijfelachtig. Het sluit niet

aan bij hetgeen men in het dagelijks spraakgebruik hieronder vat, n.l. dat van een volledige werkweek pas sprake is bij een werkduur van minstens 40 uur per week.

⁹ 13e Algemene Volkstelling 1960, o.c., tabel 17.

¹⁰ Sociale Maandstatistiek, april 1975, staat 2.

¹¹ Sociale Maandstatistiek, mei 1977, staat 9.

¹² Mustert, G. R., o.c.

6. Nabeschuwing

Wanneer wij voor ons zelf de balans van de onderhavige studie opmaken zij vooropgesteld, dat wij onderschrijven dat de studies, die zich richten op een zo nauwkeurig mogelijke weergave van statistische gegevens en het aangeven van ontwikkelingen op basis van dit secundaire materiaal, vanuit wetenschappelijk oogpunt een beperkte waarde hebben. Hierbij komen in dit geval dan nog de inperkingen, die om uiteenlopende redenen werden of moesten worden aangelegd. (zie ook hoofdstuk 1)

De vergelijkingen met de volkstellingsgegevens van 1947 en 1960 met de resultaten van de Arbeidskrachtentellingen van 1973, 1975 en 1977 konden niet naar al die variabelen bestudeerd worden die relevant werden geacht.

De vraag naar de redenen en motieven, waarom vrouwen onder statistisch vergelijkbare omstandigheden al dan niet beroepsarbeid verrichten viel uiteraard buiten het kader van onze doelstellingen; aanzetten tot hypothesen zijn echter ook sporadisch, mede omdat aanvullende literatuur over dit vraagstuk grotendeels ontbrak. Een gehuwde vrouw kan meestal terugvallen op het inkomen van haar echtgenoot. Dit is niet het geval bij de overige drie categorieën: de gescheiden vrouw komt in de meeste gevallen in aanmerking voor alimentatie; de verweduwdde vrouw, die door het verlies van haar levenspartner voor het feit gesteld wordt een onverwachte wending aan haar leven te geven, kan veelal terugvallen op een door haar voormalige echtgenoot opgebouwd pensioen en een uitkering krachtens de AWW. Hierbij dient te worden aangetekend dat buiten de ambtelijke sfeer de pensioenvoorzieningen aan het einde van de vijftiger jaren eerst gerealiseerd werden, zodat de weduwe van nu vaak slechts aanspraak kan maken op een betrekkelijk laag weduwenpensioen. De ongehuwde vrouw heeft meestal geen keuze; zij moet gaan werken om in haar dagelijks onderhoud te voorzien.

Voor zover men dit onderzoek dan ook als een onderdeel van emancipatie-onderzoek wil beschouwen neemt het daarbinnen de – ons inziens overigens gerechtvaardigde en vooral noodzakelijke – plaats in van basis- en achtergrondinformatie, die dergelijk onderzoek behoeft. Onderzoek van meer fundamentele aard, dat zich richt op mogelijke verklaringen en achtergronden van de positie van de vrouw en de ongelijkheid van mannen en vrouwen op velerlei gebied is daarnaast dringend gewenst. Verschillende onderzoeken tonen aan, dat de belangstelling hiervoor de afgelopen jaren ook duidelijk valt te constateren¹.

Tot de pluspunten van de analyse dient zeker gerekend te worden het feit, dat het verrichten van beroepsarbeid door vrouwen anders dan voorheen vanuit een gezins sociologische optiek, i.c. de positie van de vrouw in het huishouden, kon worden bestudeerd. Voor drie van de vier hoofdcategorieën van deze positie, namelijk de gehuwde, gescheiden en verweduwdde vrouwen (voor de ongehuwden was dit nauwelijks mogelijk) werd ook de samenhang van het verrichten van beroepsarbeid met een zeer verfijnde indeling van de ontwikkeling van het gezin mogelijk. In tegenstelling tot de presentatie van de resultaten van Volkstellingen, voorafgaande aan die van 1971, waarbij vrijwel uitsluitend aandacht werd geschonken aan de samenstelling van de beroepsbevolking is nu, direct voortvloeiend uit het gezins sociologische uitgangspunt, het accent gelegd op de vraag hoeveel vrouwen van een categorie vrouwen met bepaalde kenmerken werkzaam waren (deelnemingspercentages).

De op zich omvangrijke informatie, die tot uitgangspunt van deze monografie heeft gediend, vereist uitbreiding en verbetering. De beperkingen van het materiaal, die tot dusverre werden aangegeven (met name in hoofdstuk 1) werden in hoofdzaak belicht in verband met de vragen, die zich voordeden bij de verwerking en het treffen van vergelijkingen.

Op deze plaats willen wij, in aansluiting op de aangetroffen leemten, meer ingaan op de mogelijke aanvullingen op- en verbeteringen van het materiaal. Daarbij is in het volgende een zekere, zij het grove scheidslijn aangebracht tussen de mogelijkheden, die binnen de materiaalverzameling onder omvangrijke tot zeer grote aantallen personen of huishoudens tot betrouwbare resultaten konden leiden en de leemten, die uitsluitend of beter met behulp van andere methoden zijn te verkrijgen. Voor een goed begrip zij benadrukt, dat wij binnen het brede terrein van onderzoek naar de positie van de vrouw, c.q. emancipatie-onderzoek in dit bestek uiteraard niet voor alle vragen en probleemstellingen pasklare oplossingen konden geven.

Ervan uitgaande, dat vragen omtrent de beroepsarbeid door vrouwen vaker dan eenmaal in de tien jaar dienen te worden gesteld, zijn wij van mening, dat er behoefte bestaat aan een microcensus. De Arbeidskrachtentellingen zouden hiervoor kunnen worden gebruikt met dien verstande, dat zij een dusdanige uitbreiding dienen te ondergaan, dat vraagstelling van Volkstelling en Arbeidskrachtentelling elkaar op wezenlijke punten aanvullen en ondersteunen. Hierdoor zal ook eenduidigheid in de presentatie van het betreffende statistische materiaal ontstaan. Alleen op deze wijze zal het beleid op gezette tijden zicht krijgen op de stand van zaken met betrekking tot de vele facetten van het al dan niet (gaan) werken van de vrouw, waardoor zij haar beleid in deze zal kunnen bijstellen, c.q. wijzigen. Deze gelijkenschakeling geldt met name de definitie van het begrip beroepsarbeid/beroepsuitoefening, de handhaving van vier categorieën van burgerlijke staat, de indelingen naar leeftijd van de vrouw en ontwikkelingsfase van het gezin.

Wat de vraagstelling naar de beroepsuitoefening betreft werkt het onderscheid naar hoofd- en nevenberoep, zoals deze in de Arbeidskrachtentellingen plaatsvindt, voor veel vrouwen verwarrend. Een vertekend beeld tussen wel en niet tot de beroepsbevolking te rekenen personen kan ook ontstaan met betrekking tot degenen, die meewerken in het bedrijf van de echtgenoot. In nauwe samenhang hiermee zou meer informatie gewenst zijn over de aard en de regelmaat waarmee werkzaamheden op het bedrijf of voor anderen (tegen betaling) worden verricht. Hierbij zouden degenen, die hieraan minder dan 15 uur besteden blijvend dienen te worden meegerekend. Om meer inzicht te verkrijgen in het al dan niet deel uitmaken van de beroepsbevolking zou meer bekend moeten zijn over de tijd besteed aan en de soort werkzaamheden die vrouwen behalve de zorg voor gezin en huishouden, besteden aan onbetaalde activiteiten als zorg voor andere dan de gezinsleden, verenigingsactiviteiten e.d.

De werkzoekenden vormen, althans bij het niet grondig lezen van de instructie, een onduidelijk afgebakende categorie. Zowel zij, die op langere termijn wel eens zouden willen gaan werken, als degenen, die daadwerkelijk maatregelen nemen om een baan te vinden, worden in de Volkstelling als werkzoekend aangemerkt. Uit de geboden Volkstelling valt geen enkel gegeven te ontleen over de beroepsgeschiedenis van de vrouw. Het in en uit de arbeidsmarkt treden, de periode gedurende welke men heeft gewerkt en de (gezins-)achtergronden, waarmee dit samengaat zijn echter van groot belang, mede omdat beroepservaring in het verleden van invloed blijkt te zijn op het al dan niet opnemen van werkzaamheden in een latere fase.

Door de Arbeidskrachtentellingen wordt in verschillende van de hierboven genoemde hiaten voorzien. In verband hiermee is het van belang, dat bij de vraag naar de staat van werkzaamheid naast de ook in de Volkstelling opgenomen antwoordmogelijkheden een open vraag: «doet iets anders, nl.» is opgenomen. Te betreuren valt echter, dat over het geheel van de werkzaamheden maar één antwoordcategorie kan worden ingevuld, nl. die, «waartoe men zich bij voorkeur rekent». O.i. had men de mogelijkheid moe-

ten open laten meer dan één categorie in te vullen, waarna via een centrale beslissing van het CBS meer uniformiteit in het materiaal zou zijn verkregen.

Wat betreft de gezinssituatie is informatie omtrent niet-thuiswonende kinderen gewenst, niet alleen in verband met de zorg in de vorm van geld- en tijdbesteding, maar ook om inzicht te verkrijgen in de mate waarin de behoefte aan verzelfstandiging van deze jongeren zich manifesteert. Als aanzet tot de mogelijke veranderingen in de taakverdeling tussen man en vrouw zou een leeftijdsspecifieke aanduiding voor kinderen ≤ 6 jaar wenselijk zijn.

Gezien de algemeen bekende invloed van het opleidingsniveau van de vrouw op het al dan niet beroepsmatig werkzaam zijn, c.q. het niveau waarop zij werkzaam is, valt het te betreuren dat korter dan één jaar durende opleidingen na het basis-onderwijs niet zijn geteld. Voor niet-gehuwden, d.w.z. gescheiden, verweduwd en ongehuwde vrouwen is in het algemeen minder informatie beschikbaar dan voor de (met de echtgenoot samenwonende) gehuwden. Bepaalde gegevens lijken ons niet problematisch om op te nemen, als daar zijn: duur van het verweduwd of gescheiden zijn, sociale groep van de voormalig gehuwden en aantal en leeftijd van kinderen van ongehuwde moeders. Tenslotte zouden meer verfijnde gegevens over gezinsinkomen en de samenstelling ervan verkregen dienen te worden. Gezien de te verwachten onbetrouwbaarheid bij deze en meer uitgebreide vraagstellingen hieromtrent zou echter eerst een evaluatie van de verschillende vraagstellingen nodig zijn. Aangezien dit ook verschillende van de voorafgaande «aanbevelingen» geldt verdient naar onze mening een op internationaal niveau vergelijkende studie met betrekking tot de aard, geldigheid en betrouwbaarheid van vragen betrekking hebbend op het al dan niet beroepsmatig werkzaam zijn van de vrouw de hoogste prioriteit. Daarbij zou voorrang gegeven moeten worden aan die landen en daarbinnen aan die vraagstellingen, die ter zake van een betrouwbare beantwoording een evaluatie hebben uitgevoerd.

Naast verbeteringen op de informatieverwerving langs statistische weg is onderzoek van meer fundamentele aard nodig. Aangezien er geen enkele reden is om aan te nemen dat de druk van vrouwen op de arbeidsmarkt zal afnemen, integendeel zal blijven toenemen maar vooral ook omdat het vanuit een oogpunt van sociale gelijkheid (rechtvaardigheid) wenselijk is, dienen die onderzoekthema's centraal te staan die een meer gelijke (andere) verdeling van alle arbeid tussen mannen en vrouwen voorstaan en kunnen helpen bevorderen. Met alle arbeid bedoelen wij hier de betaalde en de onbetaalde arbeid. Priemus², aan wiens zeer duidelijke en indringende voordracht wij vervolgens een en ander ontleen, spreekt in verband met de onbetaalde arbeid over de huishoudelijke sektor. Dat deze meer omvat dan huishoudelijk werk toont hij aan door een aantal subsectoren te onderscheiden, die met elkaar gemeen hebben, dat zij noch in de publieke sektor, noch in de marktsektor zijn gesitueerd. Omdat deze huishoudelijke sektor, zoals Priemus ook stelt door deskundigen vaak wordt «weggedefinieerd en – althans buiten Wageningen – opmerkelijk weinig aandacht krijgt» laten we de door hem onderscheiden subsectoren hieronder volgen.

- huishoudelijk werk: (koken, schoonmaken, naaien, strijken, boodschappen doen, etc; produktie en consumptie vinden in hetzelfde huishouden plaats)
- gebouwde omgeving: (besluitvorming m.b.t. bestemming, inrichting en beheer gebouwde omgeving, verbouwingen, onderhoud, klusjes in huis, werken in de tuin, projektgroep etc.)
- verkeer en vervoer: (autorijden, sleutelen aan auto, schoonmaken auto, benzine tanken, fietsen etc.)
- onderwijs: (huiswerk maken, werk voor schoolkrant, ouderkommissie, ouderparticipatie etc.)
- verzorging; opvoeding: (babysitten, kinderoppas, ziekenverzorging, babyverzorging, zorg voor oma/opa etc.)

- sport en recreatie: (kamperen, reizen, trekken, volkstuin, trainen)
- overige sectoren: (b.v. seksualiteit)

Tijdsbestedingsonderzoek wijst uit dat ook nu nog het leeuwendeel van de huishouding, die een groot aandeel heeft binnen de huishoudelijke sektor, door vrouwen wordt verricht en dat hiermee een omvangrijke arbeidstijd gemoeid is³. Hetzelfde, hoewel misschien niet in die mate, kan voor de andere subsectoren vermoed worden (hierover zijn ons weinig gegevens bekend). Wel is in het reeds genoemde rapport van Knulst de beschikbare «vrije tijd» voor (gehuwde) mannen en vrouwen, beide met en zonder beroepsarbeid buitenshuis vermeld; de moeilijkheid ligt, evenals bij de huishouding, ook hier echter in de «production boundary»⁴ binnen de vrijetijdssektor. Binnen het kader van de door ons voorgestane meer rechtvaardige en dus meer gelijke verdeling van alle arbeid is verder onderzoek naar de factoren, die een roldoorbreking in deze huishoudelijke sektor bevorderen, dan wel belemmeren, dringend gewenst⁵.

Er van uitgaande, dat het totale aanbod van arbeid op de markt door de afzwakking van de demografische groei niet erg zal toenemen en, zoals gezegd, vrouwen in steeds groter getale op deze markt een plaats zullen willen gaan innemen is de enige oplossing arbeidstijdverkorting. Hoezeer dit onderwerp momenteel bij velen de aandacht heeft die het verdient, zijn meer gegevens over de voor- en nadelen van andere dan de traditionele 40-urige werkweek, c.q. 8-urige werkdag nodig. Priemus meent dat van Praag met betrekking tot een groot aantal bedrijfstakken gelijk heeft wanneer deze konkludeert dat het netto-beschikbaar inkomen per hoofd van de bevolking zal kunnen gaan dalen als de gehuwde vrouw meer wordt ingeschakeld op de arbeidsmarkt. Hij stelt daar echter de noodzaak tegenover dat meer gegevens moeten worden verkregen over de weerstanden van werkgevers tegen part-timers⁶.

Aansluiten op de voornoemde prioriteiten van onderzoek op het gebied van een herverdeling van alle arbeid dient ons inziens aandacht aan de volgende vraagstellingen te worden besteed.

Voor de toekomstige ontwikkelingen van de deelneming van de vrouw aan beroepsarbeid lijkt het ons wenselijk onderzoek te verrichten, c.q. voort te zetten naar:

1. Het beslissingsproces (redenen waarom en omstandigheden waaronder) voorafgaande aan het al of niet opnemen (opnieuw opnemen) van beroepsarbeid door middel van longitudinaal onderzoek met inbegrip van de gevolgen van het verrichten van beroepsmatige arbeid op structurele kenmerken van het huishouden en de verzorging van het gezin.
2. Attituden en gedrag m.b.t. de deelneming van de vrouwen aan beroepsarbeid.
3. De aspiraties ten aanzien van het niveau van de verzorgende bezigheden en
4. Aard en omvang van de «versluijerde werkgelegenheid» («zwarte» werkzaamheden).

Tenslotte is het ons inziens bijzonder moeilijk op grond van voorgaande literatuur- en materiaalverzameling, op- en aanmerkingen, meer concreet aanbevelingen te doen ten behoeve van het beleid. Slechts op enkele punten konden er ten gevolge van de vergelijkbaarheid «trends worden aangegeven in de richting van». Zoals ook door de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid gesteld, kunnen vrij ingrijpende veranderingen verwacht worden m.b.t. de part-time arbeid. Met betrekking tot veranderingen op andere aspecten zal het tempo echter afhangen van de arbeidsmarktsituatie als zodanig.

Noten

- ¹ Zie: Ancona, H. d', Vrouwenemancipatie: een onderzoeksterrein. In: Sociologische Gids, 1975, pp. 254-263.
- ² Priemus, H. De vergeten huishoudelijke sektor. In: De huishouding gezien vanuit overheid, wetenschap en samenleving. Verslag van een studiedag van de vereniging van Huishoudwetenschappen 28 april 1968 te Wageningen. pp. 40-68.
- ³ Knulst, W. P., Een week tijd. Sociaal- en Cultureel Planbureau, 's-Gravenhage, 1977.
- ⁴ Priemus, H., o.c., p. 46.
- ⁵ Boelmans-Kleinjan, A. C., Taakverdeling en rolpatronen binnen de huishoudvoering. In: Zuidberg, A. C. L. (ed), De huishoudkunde in Nederland, Wageningen, 1978, pp. 139-152.
- ⁶ Priemus, H., o.c., p. 60.

Bijlagen

Bijlage 1. Vrouwelijke bevolking ≥ 15 jaar naar positie in het huishouden en soort van werkzaamheid, absoluut, 1971

Soort van werkzaamheid	Positie in het huishouden							
	Totaal	Gehuwd			Gescheiden			
		Subtotaal	Echtgenote	Overige	Subtotaal	Gezins- hoofd	Alleen- staand	Overige
Subtotaal met beroep	1 167 710	478 972	461 342	17 630	31 166	13 709	11 489	5 968
Zelfstandig	44 811	25 128	24 517	611	2 334	976	1 011	347
Loondienst	1 028 234	367 390	350 371	17 019	28 832	12 733	10 478	5 621
Meew. gezinsleden	94 665	86 454	86 454	—	—	—	—	—
Tijdelijk niet werkend	12 917	3 901	3 510	391	1 464	727	455	282
Subtotaal zonder beroep	3 444 845	2 592 485	2 569 335	23 150	50 783	25 181	17 573	8 029
Studierend	256 448	11 015	10 641	374	478	266	122	90
Gepensioneerd	488 677	21 602	18 496	3 106	14 536	2 053	9 114	3 369
Huisvrouw	2 633 337	2 536 616	2 520 406	16 210	28 973	20 893	5 208	2 872
Overig (incl. onbekend)	66 383	23 252	19 792	3 460	6 796	1 969	3 129	1 698
Totaal	4 625 472	3 075 358	3 034 187	41 171	83 413	39 617	29 517	14 279

Bijlage 1. (vervolg)

Soort van werkzaamheid	Positie in het huishouden								
	Weduwe				Ongehuwd				
	Subtotaal	Gezins- hoofd	Alleen- staand	Overige	Subtotaal	Gezins- hoofd	Alleen- staand	Kind	Overige
Subtotaal met beroep	32 043	13 766	13 806	4 471	625 529	5 557	100 762	462 193	57 017
Zelfstandig	8 066	4 242	3 004	820	9 283	301	3 873	2 216	2 893
Loondienst	23 977	9 524	10 802	3 651	608 035	5 256	96 889	451 766	54 124
Meew. gezinsleden	—	—	—	—	8 211	—	—	8 211	—
Tijdelijk niet werkend	596	183	390	23	6 956	334	1 230	4 521	871
Subtotaal zonder beroep	393 044	102 282	215 773	74 989	408 533	5 734	63 470	284 368	54 961
Studierend	1 293	472	578	243	243 662	82	15 193	223 133	5 254
Gepensioneerd	387 955	98 600	214 795	74 560	64 584	717	33 194	1 511	29 162
Huisvrouw	3 350	3 147	130	73	64 398	4 183	7 271	40 368	12 576
Overig (incl. onbekend)	446	63	270	113	35 889	752	7 812	19 356	7 969
Totaal	425 683	116 231	229 969	79 483	1 041 018	11 625	165 462	751 082	112 849

Bron: Volkstelling 1971 (1:10).

Bijlage 2. Vrouwelijke bevolking > 15 jaar naar positie in het huishouden en soort van werkzaamheid, in procenten, 1971

Soort van werkzaamheid	Positie in het huishouden							
	Totaal	Gehuwd			Gescheiden			
		Subtotaal	Echtgenote	Overige	Subtotaal	Gezins- hoofd	Alleen- staand	Overige
Subtotaal met beroep	25,2	15,6	15,2	42,8	37,4	34,6	38,9	41,8
Zelfstandig	1,0	0,8	0,8	1,5	2,8	2,5	3,4	2,4
Loondienst	22,2	11,9	11,5	41,3	34,6	32,1	35,5	39,4
Meew. gezinsleden	2,0	2,8	2,8	—	—	—	—	—
Tijdelijk niet werkend	0,3	0,1	0,1	0,9	1,8	1,8	1,5	2,0
Subtotaal zonder beroep	74,5	84,3	84,7	56,2	60,9	63,6	59,5	56,2
Studerend	5,5	0,4	0,4	0,9	0,6	0,7	0,4	0,6
Gepensioneerd	10,6	0,7	0,6	7,5	17,4	5,2	30,9	23,6
Huisvrouw	56,9	82,5	83,1	39,4	34,7	52,7	17,6	20,1
Overig (incl. onbekend)	1,4	0,8	0,7	8,4	8,1	5,0	10,6	11,9
Totaal	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Bijlage 2. (vervolg)

Soort van werkzaamheid	Positie in het huishouden									
	Weduwe				Ongehuwd					
	Subtotaal	Gezins- hoofd	Alleen- staand	Overige	Subtotaal	Gezins- hoofd	Alleen- staand	Kind	Overige	
Subtotaal met beroep	7,5	11,8	6,0	5,6	60,1	47,8	60,9	61,5	50,5	
Zelfstandig	1,9	3,6	1,3	1,0	0,9	2,6	2,3	0,3	2,6	
Loondienst	5,6	8,2	4,7	4,6	58,4	45,2	58,6	60,1	48,0	
Meew. gezinsleden	—	—	—	—	0,8	—	—	1,1	—	
Tijdelijk niet werkend	0,1	0,2	0,2	—	0,7	2,9	0,7	0,6	0,8	
Subtotaal zonder beroep	92,3	88,0	93,8	94,3	39,2	49,3	38,4	37,9	48,7	
Studerend	0,3	0,4	0,3	0,3	23,4	0,7	9,2	29,7	4,7	
Gepensioneerd	91,1	84,8	93,4	93,8	6,2	6,2	20,1	0,2	25,8	
Huisvrouw	0,8	2,7	0,1	0,1	6,2	36,0	4,4	5,4	11,1	
Overig (incl. onbekend)	0,1	0,1	0,1	0,1	3,4	6,5	4,7	2,6	7,1	
Totaal	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	

Bron: Volkstelling 1971 (1:10).

Bijlage 3. Vrouwelijke bevolking > 15 jaar naar positie in het huishouden en leeftijd, absoluut, 1971

Leeftijd	Positie in het huishouden							
	Totaal	Gehuwd			Gescheiden			
		Subtotaal	Echtgenote	Overige	Subtotaal	Gezins- hoofd	Alleen- staand	Overige
15	108 168	22	21	1	10	—	10	—
16	106 976	703	609	94	—	—	—	20
17	103 278	2 733	2 494	239	50	30	—	11
18	99 314	7 225	6 680	545	66	54	1	33
19	97 077	14 523	13 042	1 481	152	106	13	34
20	99 164	25 767	23 730	2 037	272	196	42	148
21	103 161	41 804	38 865	2 939	484	261	75	55
22	107 495	59 521	56 295	3 226	467	326	86	224
23	116 254	77 250	73 984	3 266	1 184	777	183	275
24	126 387	94 911	92 580	2 331	1 172	718	179	832
25-29	439 776	377 749	373 319	4 430	5 892	4 189	871	881
30-34	390 392	354 355	351 761	2 594	6 680	4 906	893	835
35-39	372 435	336 520	334 273	2 247	7 651	5 619	1 197	970
40-44	376 826	334 769	332 449	2 320	8 111	5 810	1 331	1 579
45-49	375 920	321 957	319 018	2 939	10 366	6 314	2 473	1 800
50-54	330 669	272 525	269 929	2 596	9 690	4 513	3 377	1 911
55-59	319 965	244 542	242 395	2 147	8 457	3 006	4 540	1 685
60-64	296 123	201 894	199 941	1 953	8 253	1 499	5 069	1 114
65-69	257 975	151 140	149 655	1 485	5 769	683	3 972	1 872
> 70	398 117	155 448	153 147	2 301	7 687	610	5 205	—
Totaal	4 625 472	3 075 358	3 034 187	41 171	83 413	39 617	29 517	14 279

Bijlage 3. (vervolg)

Leeftijd	Positie in het huishouden									
	Weduwe				Ongehuwd					
	Subtotaal	Gezins- hoofd	Alleen- staand	Overige	Subtotaal	Gezins- hoofd	Alleen- staand	Kind	Overige	
15	90	—	80	10	108 046	10	32	107 007	997	
16	11	—	—	11	106 262	33	167	104 620	1 442	
17	22	—	12	10	100 473	78	491	98 176	1 728	
18	52	2	—	50	91 971	123	2 142	87 208	2 498	
19	75	20	42	13	82 327	265	3 950	75 440	2 672	
20	107	33	44	30	73 018	464	5 744	63 793	3 017	
21	96	30	25	41	60 777	282	7 708	49 642	3 145	
22	110	31	57	22	47 397	516	7 721	35 974	3 186	
23	102	20	62	20	37 718	472	7 620	26 747	2 879	
24	289	112	135	42	30 015	541	7 307	19 895	2 272	
25-29	1 408	916	399	93	54 727	2 227	16 442	30 129	5 929	
30-34	2 103	1 765	218	120	27 254	1 449	9 501	12 584	3 720	
35-39	4 249	3 535	512	202	24 015	1 253	7 904	10 814	4 044	
40-44	8 029	6 576	941	512	25 917	1 056	9 154	10 653	5 054	
45-49	16 048	12 061	2 661	1 326	27 549	886	10 835	8 604	7 224	
50-54	24 199	14 943	6 632	2 624	24 255	653	10 342	4 990	8 270	
55-59	39 682	18 886	15 626	5 170	26 284	433	11 825	3 015	11 011	
60-64	58 439	17 797	32 670	7 972	27 537	322	13 122	1 290	12 803	
65-69	75 183	12 479	49 523	13 181	25 883	251	12 895	411	12 326	
> 70	195 389	27 025	120 330	48 034	39 593	311	20 560	90	18 632	
Totaal	425 683	116 231	229 969	79 483	1 041 018	11 625	166 462	751 082	112 849	

Bron: Volkstelling 1971 (1:10).

Bijlage 8. Deelneming aan beroepsarbeid vrouwelijke bevolking > 15 jaar naar positie in het huishouden en opleidingsniveau, 1971

Opleidingsniveau	Positie in het huishouden							
	Totaal	Gehuwd			Gescheiden			
		Subtotaal	Echtgenote	Overige	Subtotaal	Gezins- hoofd	Alleen- staand	Overige
Basisniveau	14,3	11,0	10,9	24,5	25,9	23,4	25,0	33,3
Lager niveau	34,0	17,2	16,7	49,0	39,3	32,5	48,7	53,2
Uitgebreid lager niveau	39,1	19,8	19,2	58,4	51,8	46,0	58,8	59,4
— algemeen onderwijs	42,0	23,2	22,6	59,7	57,3	55,4	57,6	62,6
— huishoud onderwijs	36,0	17,1	16,4	58,5	42,7	34,1	57,7	53,3
— overig onderwijs	42,9	20,2	19,7	53,0	51,8	40,0	76,1	62,5
Middelbaar niveau	42,3	22,5	21,9	63,2	54,2	55,4	53,9	51,2
— algemeen onderwijs	37,3	19,7	19,2	45,1	47,9	50,5	45,0	49,9
— huishoud onderwijs	48,0	21,9	20,8	77,8	63,3	61,3	68,8	64,5
— econ. en juridisch onderwijs	44,8	24,6	23,8	66,2	51,4	54,8	48,3	50,0
— kleuterleidster	50,6	27,0	26,3	80,7	62,1	64,0	54,1	71,4
— para-medisch onder- wijs	41,7	25,9	25,3	63,6	56,3	57,8	63,9	27,0
— overig onderwijs	30,8	17,5	17,0	57,7	61,4	47,8	82,9	100,0
Semi-hoger niveau	49,5	33,4	32,9	68,4	65,5	66,4	61,6	75,2
— niet-universitair	50,3	34,0	33,5	69,0	65,6	66,8	61,5	76,1
— universitair	28,2	20,1	19,8	50,0	62,5	58,8	64,5	66,7
Hoger niveau	60,8	50,6	50,1	71,0	73,3	85,1	72,8	42,3
— niet-universitair	59,5	47,6	46,8	100,0	72,6	100,0	96,9	25,0
— universitair	61,3	51,6	51,3	65,2	73,5	81,3	70,0	64,5
Niveau onbekend	18,7	12,8	12,5	30,9	33,4	29,7	36,6	34,8
Nog dagonderwijs vol- gend	5,9	14,9	14,6	21,3	26,6	23,6	36,5	18,9
Totaal	25,2	15,6	15,2	42,8	37,4	34,6	38,9	41,8

Bijlage 8. (vervolg)

Opleidingsniveau	Positie in het huishouden								
	Weduwe				Ongehuwd				
	Subtotaal	Gezins- hoofd	Alleen- staand	Overige	Subtotaal	Gezins- hoofd	Alleen- staand	Kind	Overige
Basisniveau	5,4	9,1	4,0	4,0	54,3	35,0	34,2	74,8	33,9
Lager niveau	12,7	14,7	11,4	11,1	86,5	55,5	73,1	88,8	73,1
Uitgebreid lager niveau	18,9	22,3	16,6	16,7	89,2	58,2	81,3	91,5	73,2
— algemeen onderwijs	19,5	25,1	17,0	15,1	91,2	61,8	80,8	95,4	69,9
— huishoud onderwijs	16,5	19,7	12,6	16,9	86,9	50,5	81,6	88,2	74,7
— overig onderwijs	24,2	20,7	26,6	27,2	91,9	70,8	84,1	93,6	79,8
Middelbaar niveau	17,3	24,5	14,6	12,6	89,9	72,0	86,9	93,8	78,9
— algemeen onderwijs	10,9	17,5	9,4	6,2	87,0	59,6	83,7	91,0	67,4
— huishoud onderwijs	31,3	27,4	34,7	33,3	93,7	71,0	94,0	94,3	91,6
— econ. en juridisch onderwijs	24,0	44,6	13,4	26,3	92,5	67,7	88,8	96,2	78,1
— kleuterleidster	18,8	31,3	10,9	16,5	94,7	86,7	90,8	97,6	88,1
— para-medisch onder- wijs	19,1	25,2	17,3	12,3	84,6	86,3	83,2	95,9	72,1
— overig onderwijs	26,6	22,3	34,2	19,6	86,0	53,5	84,8	88,0	75,3
Semi-hoger niveau	17,9	32,7	13,6	15,5	86,8	95,7	84,6	96,6	75,7
— niet-universitair	17,8	32,5	13,6	14,0	86,9	95,7	84,5	96,7	75,8
— universitair	22,3	40,0	13,5	48,8	81,4	—	86,0	60,0	70,4
Hoger niveau	40,6	50,0	35,6	62,5	83,2	100,0	85,6	87,8	70,2
— niet-universitair	30,8	42,9	22,4	100,0	83,2	—	82,2	96,3	76,4
— universitair	45,1	57,1	41,2	57,1	83,3	100,0	86,8	80,1	66,2
Niveau onbekend	6,5	9,9	5,4	6,1	58,2	39,2	52,6	72,4	39,4
Nog dagonderwijs vol- gend	5,9	12,9	1,9	—	5,4	39,6	20,5	3,5	24,2
Totaal	7,5	11,8	6,0	5,6	60,1	47,8	60,9	61,5	50,5

Bron: Volkstelling 1971 (1:10).

Bijlage 9. Vrouwelijke bevolking > 15 jaar naar positie in het huishouden en bron van levensonderhoud, absoluut, 1971

Bron van levensonder- houd	Positie in het huishouden							
	Totaal	Gehuwd			Gescheiden			
		Subtotaal	Echtgenote	Overige	Subtotaal	Gezins- hoofd	Alleen- staand	Overige
Inkomen uit arbeid	907 989	297 732	282 376	15 356	25 308	11 141	8 790	5 377
Inkomen uit vermogen	26 462	5 960	5 810	150	1 359	341	747	271
Inkomen uit pensioen e.d.	567 864	123 581	119 917	3 664	13 985	2 082	8 653	3 250
Sociale uitkering e.d.	65 411	12 106	9 001	3 105	20 682	14 755	4 072	1 855
Onderhoud door ouders/verzorgers	304 087	12 356	—	12 356	—	—	—	—
Onderhoud door echt- genoot	2 203 596	2 203 596	2 203 596	—	—	—	—	—
Onderhoud door voor- malig echtgenoot	10 285	—	—	—	10 285	6 704	1 883	1 698
Onbekend	539 778	420 027	413 487	6 540	11 794	4 594	5 372	1 828
Totaal	4 625 472	3 075 358	3 034 187	41 171	83 413	39 617	29 517	14 279

Bijlage 9. (vervolg)

Bron van levensonder- houd	Positie in het huishouden								
	Weduwe				Ongehuwd				
	Subtotaal	Gezins- hoofd	Alleen- staand	Overige	Subtotaal	Gezins- hoofd	Alleen- staand	Kind	Overige
Inkomen uit arbeid	19 109	8 272	8 300	2 537	565 840	5 017	85 856	421 629	53 338
Inkomen uit vermogen	12 027	2 450	7 673	1 904	7 116	42	3 296	628	3 150
Inkomen uit pensioen e.d.	364 866	98 144	196 267	70 455	65 432	1 012	32 605	2 111	29 704
Sociale uitkering e.d.	3 412	1 449	1 466	497	29 211	2 457	8 208	11 881	6 665
Onderhoud door ouders/verzorgers	3 170	1 517	956	697	288 561	1 516	11 037	265 692	10 316
Onderhoud door echt- genoot	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Onderhoud door voor- malig echtgenoot	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Onbekend	23 099	4 399	15 307	3 393	84 858	1 581	24 460	49 141	9 676
Totaal	425 683	116 231	229 969	79 483	1 041 018	11 625	165 462	751 082	112 849

Bron: Volkstelling 1971 (1:10).

Bijlage 10. Vrouwelijke bevolking > 15 jaar met beroep naar positie in het huishouden en bron van levensonderhoud, absoluut, 1971

Bron van levensonderhoud	Positie in het huishouden							
	Totaal	Gehuwd			Gescheiden			
		Subtotaal	Echtgenote	Overige	Subtotaal	Gezins- hoofd	Alleen- staand	Overige
Inkomen uit arbeid	832 161	236 944	223 068	13 876	24 038	10 513	8 430	5 095
Inkomen uit vermogen	1 783	384	384	—	123	30	82	11
Inkomen uit pensioen e.d.	18 662	2 497	2 265	232	552	100	321	131
Sociale uitkering e.d.	5 777	1 331	1 076	255	1 373	901	311	161
Onderhoud door ouders/verzorgers	34 705	1 551	—	1 551	—	—	—	—
Onderhoud door echtgenoot	197 924	197 924	197 924	—	—	—	—	—
Onderhoud voormalig echtgenoot	1 557	—	—	—	1 557	1 080	272	205
Onbekend	75 141	38 341	36 625	1 716	3 523	1 085	2 073	365
Totaal	1 167 710	478 972	461 342	17 630	31 166	13 709	11 489	5 968

Bijlage 10. (vervolg)

Bron van levensonderhoud	Positie in het huishouden								
	Weduwe				Ongehuwd				
	Subtotaal	Gezins- hoofd	Alleen- staand	Overige	Subtotaal	Gezins- hoofd	Alleen- staand	Kind	Overige
Inkomen uit arbeid	16 484	6 904	7 326	2 254	554 695	4 688	83 642	415 911	50 454
Inkomen uit vermogen	422	111	240	71	854	1	377	222	254
Inkomen uit pensioen e.d.	12 987	6 042	5 127	1 818	2 626	20	1 268	195	1 143
Sociale uitkering e.d.	222	102	90	30	2 851	185	905	1 227	534
Onderhoud door ouders/verzorgers	291	121	90	80	32 863	146	1 470	30 082	1 165
Onderhoud door echtgenoot	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Onderhoud voormalig echtgenoot	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Onbekend	1 637	486	933	218	31 640	517	13 100	14 556	3 467
Totaal	32 043	13 766	13 806	4 471	625 589	5 557	100 762	462 193	57 017

Bron: Volkstelling 1971 (1:10).

Bijlage 11. Vrouwelijke bevolking > 15 jaar naar positie in het huishouden en urbanisatiegraad, absoluut, 1971

Urbanisatiegraad	Positie in het huishouden							
	Totaal	Gehuwd			Gescheiden			
		Subtotaal	Echtgenote	Overige	Subtotaal	Gezins- hoofd	Alleen- staand	Overige
Centraal persoonsregister	1 086	686	666	30	11	1	—	10
Plattelandsgemeenten (A1-A4)	469 747	325 489	322 441	3 048	2 201	1 165	542	494
Kl. verstedelijkte plattelandsgem. < 30% aut. woonforensen (B1-A)	126 277	88 350	87 730	620	665	343	120	202
Idem > 30% autochtone woonforensen (B1-B)	238 897	165 108	162 672	2 436	1 053	590	183	280
Grotere verstedelijkte plattelandsgemeenten (B2)	525 804	365 280	360 484	4 796	3 533	1 893	870	770
Specifieke forensengemeenten (B3)	600 831	416 338	411 231	5 107	9 124	4 495	2 870	1 759
Plattelandstadjes en kleine steden (C1/2)	404 070	281 126	278 282	2 844	4 727	2 685	1 245	797
Middelgrote steden (C3/4)	760 990	508 093	500 947	7 146	12 953	6 753	3 878	2 322
Grote steden (C5)	1 497 770	924 888	909 744	15 144	49 146	21 692	19 809	7 645
Totaal	4 625 472	3 075 358	3 034 187	41 171	83 413	39 617	29 517	14 279

Bijlage 11. (vervolg)

Urbanisatiegraad	Positie in het huishouden								
	Weduwe				Ongehuwd				
	Subtotaal	Gezins- hoofd	Alleen- staand	Overige	Subtotaal	Gezins- hoofd	Alleen- staand	Kind	Overige
Centraal persoonsregister	40	10	30	—	349	95	10	234	10
Plattelandsgemeenten (A1-A4)	37 234	12 329	15 787	9 118	104 823	590	5 847	87 556	10 830
Kl. verstedelijkte plattelandsgem. < 30% aut. woonforensen (B1-A)	11 166	3 415	5 437	2 314	26 096	167	1 915	21 247	2 767
Idem > 30% autochtone woonforensen (B1-B)	17 421	6 785	5 880	4 756	55 315	273	2 948	45 983	6 111
Grotere verstedelijkte plattelandsgemeenten (B2)	39 278	13 235	15 878	10 165	117 713	576	7 304	97 754	12 079
Specifieke forensengemeenten (B3)	45 137	13 000	23 281	8 856	130 232	1 141	16 439	98 095	14 557
Plattelandstadjes en kleine steden (C1/2)	34 204	10 027	17 642	6 535	84 013	716	10 473	63 294	9 530
Middelgrote steden (C3/4)	70 493	18 289	39 241	12 963	169 451	1 874	27 340	122 321	17 916
Grote steden (C5)	170 710	39 141	106 793	24 776	353 026	6 193	93 186	214 598	39 049
Totaal	425 683	116 231	229 969	79 483	1 041 018	11 625	165 462	751 082	112 849

Bron: Volkstelling 1971 (1:10).

Bijlage 12. Vrouwelijke bevolking > 15 jaar met beroep naar positie in het huishouden en urbanisatiegraad, absoluut, 1971

Urbanisatiegraad	Positie in het huishouden							
	Totaal	Gehuwd			Gescheiden			
		Subtotaal	Echtgenote	Overige	Subtotaal	Gezins- hoofd	Alleen- staand	Overige
Centraal persoonsregister Plattelandsgemeenten (A1-A4)	62	10	10	--	--	--	--	--
Kl. verstedelijkte platte- landsgem. < 30% aut. woonforensen (B1-A)	113 201	48 611	47 223	1 388	849	384	222	243
Idem > 30% autochtone woonforensen (B1-B)	27 548	10 991	10 773	218	222	110	40	72
Grotere verstedelijkte plattelandsgemeenten (B2)	57 223	22 447	20 961	1 486	321	183	32	106
Specifieke forensen- gemeenten (B3)	128 541	50 456	47 971	2 485	1 102	504	254	344
Plattelandstadjes en kleine steden (C1-2)	142 629	61 274	59 219	2 055	3 847	1 724	1 369	754
Middelgrote steden (C3-4)	97 799	43 124	41 967	1 157	1 688	894	501	293
Grote steden (C5)	188 830	76 203	73 332	2 871	4 175	1 885	1 340	950
Totaal	411 877	165 856	159 886	5 970	18 962	8 025	7 731	3 206
Totaal	1 167 710	478 972	461 342	17 630	31 166	13 709	11 489	5 968

Bijlage 12. (vervolg)

Urbanisatiegraad	Positie in het huishouden								
	Weduwe				Ongehuwd				
	Subtotaal	Gezins- hoofd	Alleen- staand	Overige	Subtotaal	Gezins- hoofd	Alleen- staand	Kind	Overige
Centraal persoonsregister Plattelandsgemeenten (A1-A4)	--	--	--	--	62	10	--	32	10
Kl. verstedelijkte platte- landsgem. < 30% aut. woonforensen (B1-A)	2 546	1 513	578	455	61 195	281	3 005	53 343	4 566
Idem > 30% autochtone woonforensen (B1-B)	715	374	280	61	15 620	84	881	13 635	1 020
Grotere verstedelijkte plattelandsgemeenten (B2)	1 081	595	325	161	33 374	87	1 582	29 263	2 442
Specifieke forensen- gemeenten (B3)	2 956	1 613	878	465	74 027	273	4 532	63 425	5 797
Plattelandstadjes en kleine steden (C1-2)	3 538	1 474	1 466	598	73 970	697	10 495	54 886	7 892
Middelgrote steden (C3-4)	2 436	1 247	827	362	50 551	359	6 415	38 874	4 903
Grote steden (C5)	5 226	2 146	2 391	689	103 226	890	18 088	74 413	9 835
Totaal	13 545	4 804	7 061	1 680	213 514	2 876	55 764	134 322	20 552
Totaal	32 043	13 766	13 806	4 471	625 529	5 557	100 762	462 193	57 017

Bron: Volkstelling 1971 (1:10).

Bijlage 13. Deelneming aan beroepsarbeid vrouwelijke bevolking > 15 jaar naar positie in het huishouden en urbanisatiegraad, 1971

Urbanisatiegraad	Positie in het huishouden							
	Totaal	Gehuwd			Gescheiden			
		Subtotaal	Echtgenote	Overige	Subtotaal	Gezins- hoofd	Alleen- staand	Overige
Centraal persoonsregister Plattelandsgemeenten (A1-A4)	5,7	1,5	1,5	--	--	--	--	--
Kl. verstedelijkte platte- landsgem. < 30% aut. woonforensen (B1-A)	24,1	14,9	14,6	45,5	38,6	33,0	41,0	49,2
Idem > 30% autochtone woonforensen (B1-B)	21,8	12,4	12,3	35,2	33,4	32,1	33,3	35,6
Grotere verstedelijkte plattelandsgemeenten (B2)	24,0	13,6	12,9	61,0	30,5	31,0	17,5	37,9
Specifieke forensen- gemeenten (B3)	24,4	13,8	13,3	51,8	31,2	26,6	29,2	44,7
Plattelandstadjes en kleine steden (C1/2)	23,7	14,7	14,4	40,2	42,2	38,4	47,7	42,9
Middelgrote steden (C3/4)	24,2	15,3	15,1	40,7	35,7	33,3	40,2	36,8
Grote steden (C5)	24,8	15,0	14,6	40,2	32,2	27,9	34,6	40,9
Totaal	27,5	17,9	17,6	39,4	38,6	37,0	39,0	41,9
Totaal	25,2	15,6	15,2	42,8	37,4	34,6	38,9	41,8

Bijlage 13. (vervolg)

Urbanisatiegraad	Positie in het huishouden								
	Weduwe				Ongehuwd				
	Subtotaal	Gezins- hoofd	Alleen- staand	Overige	Subtotaal	Gezins- hoofd	Alleen- staand	Kind	Overige
Centraal persoonsregister Plattelandsgemeenten (A1-A4)	--	--	--	--	14,9	10,5	--	13,7	100,0
Kl. verstedelijkte platte- landsgem. < 30% aut. woonforensen (B1-A)	6,8	12,3	3,7	5,0	58,4	47,6	51,4	60,9	42,2
Idem > 30% autochtone woonforensen (B1-B)	6,4	11,0	5,1	2,6	59,9	50,3	46,0	64,2	36,9
Grotere verstedelijkte plattelandsgemeenten (B2)	6,2	8,8	5,5	3,4	60,3	31,9	53,7	63,6	40,0
Specifieke forensen- gemeenten (B3)	7,5	12,2	5,5	4,6	62,9	47,4	62,0	64,9	48,0
Plattelandstadjes en kleine steden (C1/2)	7,8	11,3	6,3	6,8	56,8	61,1	63,8	56,0	54,2
Middelgrote steden (C3-4)	7,1	12,4	4,7	5,5	60,2	50,1	61,3	61,4	51,4
Grote steden (C5)	7,4	11,7	6,1	5,3	60,9	47,5	66,2	60,8	54,9
Totaal	7,9	12,3	6,6	6,8	60,5	46,4	59,8	62,6	52,6
Totaal	7,5	11,8	6,0	5,6	60,1	47,8	60,9	61,5	50,5

Bron: Volkstelling 1971 (1:10).

Bijlage 14. Vrouwelijke bevolking > 15 jaar met beroep naar positie in het huishouden en duur van de werkweek (definitie 1971), absoluut, 1971

Duur van de werkweek	Positie in het huishouden							
	Totaal	Gehuwd			Gescheiden			
		Subtotaal	Echtgenote	Overige	Subtotaal	Gezins- hoofd	Alleen- staand	Overige
< 10 uur	42 156	35 679	35 413	266	747	424	252	71
10-14 uur	31 971	26 036	25 769	267	938	555	213	170
15-19 uur	49 050	39 768	39 229	539	1 339	815	354	170
20-24 uur	131 682	102 887	101 348	1 539	3 313	1 935	715	663
25-29 uur	59 775	34 967	34 381	586	1 828	993	583	252
30-34 uur	62 571	40 726	40 028	698	1 841	1 056	542	243
35-39 uur	65 516	24 751	23 718	1 033	1 873	848	682	343
40-44 uur	548 407	112 118	101 956	10 162	14 880	5 528	6 323	3 029
> 45 uur	176 582	62 040	59 500	2 540	4 407	1 555	1 825	1 027
Totaal	1 167 710	478 972	461 342	17 630	31 166	13 709	11 489	5 968

Bijlage 14. (vervolg)

Duur van de werkweek	Positie in het huishouden									
	Weduwe				Ongehuwd					
	Subtotaal	Gezins- hoofd	Alleen- staand	Overige	Subtotaal	Gezins- hoofd	Alleen- staand	Kind	Overige	
< 10 uur	2 166	932	1 003	231	3 564	91	998	1 836	639	
10-14 uur	1 669	794	682	193	3 328	80	717	1 805	726	
15-19 uur	2 321	1 181	940	200	5 622	216	1 107	3 544	755	
20-24 uur	4 296	1 814	1 717	765	21 186	422	4 638	13 474	2 652	
25-29 uur	2 152	1 006	963	183	20 828	292	6 392	10 813	3 331	
30-34 uur	1 839	873	723	243	18 165	233	3 410	12 208	2 314	
35-39 uur	1 407	503	713	191	37 485	436	5 600	28 768	2 681	
40-44 uur	10 106	3 570	5 027	1 509	411 303	2 887	61 028	315 658	31 730	
> 45 uur	6 087	3 093	2 038	956	104 048	900	16 872	74 087	12 189	
Totaal	32 043	13 766	13 806	4 471	625 529	5 557	100 762	462 193	57 017	

Bron: Volkstelling 1971 (1:10).

Bijlage 15. Vrouwelijke bevolking > 15 jaar werkzaam in loondienst naar positie in het huishouden en duur van de werkweek (definitie 1971), absoluut, 1971

Duur van de werkweek	Positie in het huishouden							
	Totaal	Gehuwd			Gescheiden			
		Subtotaal	Echtgenote	Overige	Subtotaal	Gezins- hoofd	Alleen- staand	Overige
< 10 uur	37 683	32 454	32 208	246	645	354	240	51
10-14 uur	29 487	24 358	24 112	246	836	504	192	140
15-19 uur	40 786	32 286	31 797	489	1 218	754	324	140
20-24 uur	119 318	91 690	90 172	1 518	3 232	1 885	684	663
25-29 uur	50 908	26 848	26 262	586	1 797	983	562	252
30-34 uur	43 380	23 144	22 456	688	1 751	1 036	492	223
35-39 uur	59 417	19 590	18 587	1 003	1 782	807	652	323
40-44 uur	526 864	98 404	88 396	10 008	14 199	5 278	6 005	2 916
> 45 uur	120 391	18 616	16 381	2 235	3 372	1 132	1 327	913
Totaal	1 028 234	367 390	350 371	17 019	28 832	12 733	10 478	5 621

Bijlage 15. (vervolg)

Duur van de werkweek	Positie in het huishouden									
	Weduwe				Ongehuwd					
	Subtotaal	Gezins- hoofd	Alleen- staand	Overige	Subtotaal	Gezins- hoofd	Alleen- staand	Kind	Overige	
< 10 uur	1 484	611	692	181	3 100	70	777	1 756	497	
10-14 uur	1 266	643	491	132	3 027	80	576	1 715	656	
15-19 uur	2 031	1 021	830	180	5 251	206	996	3 404	645	
20-24 uur	3 965	1 643	1 607	715	20 431	402	4 448	13 019	2 562	
25-29 uur	1 947	925	861	161	20 316	292	6 292	10 471	3 261	
30-34 uur	1 577	722	632	223	16 908	213	3 319	11 203	2 173	
35-39 uur	1 227	393	653	181	36 818	436	5 470	28 351	2 561	
40-44 uur	8 248	2 685	4 252	1 311	406 013	2 772	59 743	312 502	30 996	
> 45 uur	2 232	881	784	567	96 171	785	15 268	69 345	10 773	
Totaal	23 977	9 524	10 802	3 651	608 035	5 256	96 889	451 766	54 124	

Bron: Volkstelling 1971 (1:10).

Bijlage 16. Vrouwelijke bevolking > 15 jaar werkzaam als zelfstandige naar positie in het huishouden en duur van de werkweek (definitie 1971), absoluut, 1971

Duur van de werkweek	Positie in het huishouden							
	Totaal	Gehuwd			Gescheiden			
		Subtotaal	Echtgenote	Overige	Subtotaal	Gezins- hoofd	Alleen- staand	Overige
< 10 uur	4 473	3 225	3 205	20	102	70	12	20
10-14 uur	2 484	1 678	1 657	21	102	51	21	30
15-19 uur	1 960	1 248	1 198	50	121	61	30	30
20-24 uur	2 311	1 497	1 476	21	81	50	31	—
25-29 uur	1 403	906	906	—	31	10	21	—
30-34 uur	1 670	973	963	10	90	20	50	20
35-39 uur	1 310	688	658	30	91	41	30	20
40-44 uur	10 276	5 045	4 891	154	681	250	318	113
≥ 45 uur	18 924	9 868	9 563	305	1 035	423	498	114
Totaal	44 811	25 128	24 517	611	2 334	976	1 011	347

Bijlage 16. (vervolg)

Duur van de werkweek	Positie in het huishouden								
	Weduwe				Ongehuwd				
	Subtotaal	Gezins- hoofd	Alleen- staand	Overige	Subtotaal	Gezins- hoofd	Alleen- staand	Kind	Overige
< 10 uur	682	321	311	50	464	21	221	80	142
10-14 uur	403	151	191	61	301	—	141	90	70
15-19 uur	290	160	110	20	301	10	111	70	110
20-24 uur	331	171	110	50	402	20	190	102	90
25-29 uur	205	81	102	22	261	—	100	91	70
30-34 uur	262	151	91	20	345	20	91	93	141
35-39 uur	180	110	60	10	351	—	130	101	120
40-44 uur	1 858	885	775	198	2 692	115	1 285	558	734
≥ 45 uur	3 855	2 212	1 254	389	4 166	115	1 604	1 031	1 416
Totaal	8 066	4 242	3 004	820	9 283	301	3 873	2 216	2 893

Bron: Volkstelling 1971 (1:10).

Bijlage 17. Vrouwelijke bevolking > 15 jaar werkzaam als meewerkend gezinslid naar positie in het huishouden en duur van de werkweek (definitie 1971), absoluut, 1971

Duur van de werkweek	Positie van het huishouden							
	Totaal	Gehuwd			Gescheiden			
		Subtotaal	Echtgenote	Overige	Subtotaal	Gezins- hoofd	Alleen- staand	Overige
15-19 uur	6 304	6 234	6 234	—	—	—	—	—
20-24 uur	10 053	9 700	9 700	—	—	—	—	—
25-29 uur	7 464	7 213	7 213	—	—	—	—	—
30-34 uur	17 521	16 609	16 609	—	—	—	—	—
35-39 uur	4 789	4 473	4 473	—	—	—	—	—
40-44 uur	11 267	8 669	8 669	—	—	—	—	—
45 uur	37 267	33 556	33 556	—	—	—	—	—
Totaal	94 665	86 454	86 454	—	—	—	—	—

Bijlage 17. (vervolg)

Duur van de werkweek	Positie in het huishouden								
	Weduwe				Ongehuwd				
	Subtotaal	Gezins- hoofd	Alleen- staand	Overige	Subtotaal	Gezins- hoofd	Alleen- staand	Kind	Overige
15-19 uur	—	—	—	—	70	—	—	70	—
20-24 uur	—	—	—	—	353	—	—	353	—
25-29 uur	—	—	—	—	251	—	—	251	—
30-34 uur	—	—	—	—	912	—	—	912	—
35-39 uur	—	—	—	—	316	—	—	316	—
40-44 uur	—	—	—	—	2 598	—	—	2 598	—
45 uur	—	—	—	—	3 711	—	—	3 711	—
Totaal	—	—	—	—	8 211	—	—	8 211	—

Bron: Volkstelling 1971 (1:10).

Bijlage 18. Vrouwelijke bevolking met beroep ≥ 15 jaar naar positie in het huishouden en sociale groep, absoluut, 1971

Sociale groep vrouw	Positie in het huishouden							
	Totaal	Gehuwd			Gescheiden			
		Subtotaal	Echtgenote	Overige	Subtotaal	Gezins- hoofd	Alleen- staand	Overige
Zelfstandigen	44 811	25 128	24 517	611	2 334	976	1 011	347
- wetenschappelijke vrije beroepen	1 085	552	542	10	80	20	40	20
- overige met ≥ 10 man personeel	879	437	437	-	61	31	20	10
- met < 10 man perso- neel in winkelbedrijven	13 669	7 849	7 667	182	364	174	170	20
- met < 10 man perso- neel in ambachtsbedrijven	2 322	873	863	10	150	40	90	20
- met < 10 man perso- neel in overige bedrijven	23 732	14 276	13 878	398	1 648	710	691	247
- met < 10 man perso- neel in landbouwbedrij- ven	3 124	1 141	1 130	11	31	1	-	30
Hogere employées	12 435	5 446	5 205	241	523	221	282	20
Middelbare employées	137 150	47 214	45 312	1 902	4 305	1 866	1 823	616
- ≥ 16 000	33 091	6 764	6 541	223	1 925	781	903	241
- 12 000-16 000	56 318	18 348	17 385	963	1 853	824	727	302
- < 12 000	47 741	22 102	21 386	716	527	261	193	73
Lagere employées	478 753	138 898	130 927	7 971	10 984	5 293	3 669	2 022
- ≥ 12 000	28 219	6 298	5 962	336	2 093	855	877	361
- 8 000-12 000	167 165	51 617	47 833	3 784	5 859	2 704	2 076	1 079
- < 8 000	283 369	80 983	77 132	3 851	3 032	1 734	716	582
Arbeiders	350 919	152 503	146 813	5 690	10 679	4 491	3 550	2 638
- ≥ 16 000	1 508	613	552	61	84	11	33	40
- 12 000- < 16 000	4 717	1 590	1 507	83	346	171	93	82
- 8 000- < 12 000	104 236	52 956	50 937	2 019	4 730	1 833	1 806	1 091
- < 8 000	240 458	97 344	93 817	3 527	5 519	2 476	1 618	1 425
Landarbeiders	3 711	1 183	1 019	164	61	31	20	10
Meewerkende gezinsleden	94 665	86 454	86 454	-	-	-	-	-
- in winkelbedrijven	28 999	26 201	26 201	-	-	-	-	-
- in landbouwbedrijven	31 236	29 380	29 380	-	-	-	-	-
- in overige bedrijven	34 430	30 873	30 973	-	-	-	-	-
- sociale groep onbe- kend	45 266	22 146	21 095	1 051	2 280	831	1 134	315
Totaal	1 167 710	478 972	461 342	17 630	31 166	13 709	11 489	5 968

Bijlage 18. Vrouwelijke bevolking met beroep ≥ 15 jaar naar positie in het huishouden en sociale groep, absoluut, 1971 (vervolg)

Sociale groep vrouw	Positie in het huishouden									
	Weduwe				Ongehuwd					
	Subtotaal	Gezins- hoofd	Alleen- staand	Overige	Subtotaal	Gezins- hoofd	Alleen- staand	Kind	Overige	
Zelfstandigen	8 066	4 242	3 004	820	9 283	301	3 873	2 216	2 893	
- wetenschappelijke vrije beroepen	70	20	40	10	383	-	321	11	51	
- overige met ≥ 10 man personeel	201	81	90	30	180	-	100	60	20	
- met < 10 man perso- neel in winkelbedrijven	2 976	1 625	1 091	260	2 480	51	941	528	960	
- met < 10 man perso- neel in ambachtsbedrijven	390	180	150	60	909	20	292	285	312	
- met < 10 man perso- neel in overige bedrijven	3 174	1 353	1 433	388	4 634	220	2 119	1 078	1 217	
- met < 10 man perso- neel in landbouwbedrij- ven	1 255	983	200	72	697	10	100	254	333	
Hogere employées	616	234	342	40	5 850	70	4 264	672	844	
Middelbare employées	3 773	1 531	1 901	341	81 858	793	37 594	30 429	13 042	
- ≥ 16 000	1 712	737	804	171	22 690	230	13 659	4 160	4 641	
- 12 000-16 000	1 628	653	825	150	34 489	409	17 130	11 273	5 677	
- < 12 000	433	141	272	20	24 679	154	6 805	14 996	2 724	
Lagere employées	6 362	2 483	3 045	834	322 509	2 142	35 132	266 149	19 086	
- ≥ 12 000	1 474	610	723	141	18 354	376	7 605	7 362	3 011	
- 8 000-12 000	3 301	1 311	1 510	480	106 388	1 080	20 748	75 797	8 763	
- < 8 000	1 587	562	812	213	197 767	686	6 779	182 990	7 312	
Arbeiders	10 761	4 319	4 452	1 990	176 976	1 973	13 502	142 986	18 515	
- ≥ 16 000	154	31	113	10	657	1	115	478	63	
- 12 000- < 16 000	683	352	250	81	2 098	90	748	831	429	
- 8 000- < 12 000	4 238	1 826	1 791	621	42 312	630	6 422	29 963	5 297	
- < 8 000	5 686	2 110	2 298	1 278	131 909	1 252	6 217	111 714	12 726	
Landarbeiders	282	201	20	61	2 185	30	113	1 447	595	
Meewerkende gezinsleden	-	-	-	-	8 211	-	-	8 211	-	
- in winkelbedrijven	-	-	-	-	2 798	-	-	2 798	-	
- in landbouwbedrijven	-	-	-	-	1 856	-	-	1 856	-	
- in overige bedrijven	-	-	-	-	3 557	-	-	3 557	-	
- sociale groep onbe- kend	2 183	756	1 042	385	18 657	248	6 284	10 083	2 042	
Totaal	32 043	13 766	13 806	4 471	625 529	5 557	100 762	462 193	57 017	

Bron: Volkstelling 1971 (1:10).

Bijlage 19. Vrouwelijke bevolking > 15 jaar werkzaam in loondienst naar positie in het huishouden en afstand tot het werk, absoluut, 1971

Afstand tot het werk	Positie in het huishouden							
	Totaal	Gehuwd			Gescheiden			
		Subtotaal	Echtgenote	Overige	Subtotaal	Gezins- hoofd	Alleen- staand	Overige
Zonder vast werkadres of meldingspunt	161 555	85 653	82 688	2 965	5 895	2 204	2 592	1 099
Werkt thuis	28 143	13 460	12 922	538	798	293	228	277
Afstand < 15 minuten	364 849	124 935	119 296	5 639	7 342	4 149	1 936	1 257
Afstand 15-29 min.	273 864	86 026	81 371	4 655	7 774	3 427	2 902	1 445
Afstand 30-44 min.	105 788	30 030	28 427	1 603	3 666	1 462	1 428	776
Afstand 45-59 min.	42 665	11 971	11 215	766	1 517	611	623	283
Afstand 60-89 min.	19 145	5 377	5 016	361	599	172	245	182
Afstand 90-119 min.	3 829	1 106	1 003	103	211	61	140	10
Afstand 120 min. of meer	2 245	720	678	42	120	90	-	30
Afstand onbekend	26 151	8 112	7 755	357	910	264	384	262
Totaal	1 028 234	367 390	350 371	17 019	28 832	12 733	10 478	5 621

Bijlage 19. (vervolg)

Afstand tot het werk	Positie in het huishouden								
	Weduwe				Ongehuwd				
	Subtotaal	Gezins- hoofd	Alleen- staand	Overige	Subtotaal	Gezins- hoofd	Alleen- staand	Kind	Overige
Zonder vast werkadres of meldingspunt	5 877	2 127	2 687	1 063	64 130	812	17 974	37 247	8 097
Werkt thuis	1 676	717	435	524	12 209	269	1 518	4 602	5 820
Afstand < 15 minuten	6 610	3 207	2 709	694	225 962	1 387	35 571	171 370	17 634
Afstand 15-29 min.	5 287	2 024	2 580	683	174 777	1 553	25 338	135 441	12 445
Afstand 30-44 min.	2 178	752	1 155	271	69 914	664	7 778	57 043	4 429
Afstand 45-59 min.	842	210	521	111	28 335	211	3 073	23 017	2 034
Afstand 60-89 min.	351	60	211	90	12 818	133	1 364	10 593	728
Afstand 90-119 min.	52	10	31	11	2 460	40	339	1 869	212
Afstand 120 min. of meer	50	10	40	-	1 355	20	184	971	180
Afstand onbekend	1 054	407	433	214	16 075	167	3 750	9 613	2 545
Totaal	23 977	9 524	10 802	3 651	608 035	5 256	96 889	451 766	54 124

Bron: Volkstelling 1971 (1:10).

Bijlage 20. Vrouwelijke bevolking > 15 jaar zelfstandig werkzaam naar positie in het huishouden en afstand tot het werk, absoluut, 1971

Afstand tot het werk	Positie in het huishouden							
	Totaal	Gehuwd			Gescheiden			
		Subtotaal	Echtgenote	Overige	Subtotaal	Gezins- hoofd	Alleen- staand	Overige
Zonder vast werkadres of meldingspunt	10 336	5 519	5 375	144	569	158	289	122
Werkt thuis	25 374	14 259	13 946	313	1 116	513	498	105
Afstand < 15 minuten	3 920	2 354	2 263	91	221	101	70	50
Afstand 15-29 min.	1 598	964	943	21	114	72	22	20
Afstand 30-44 min.	502	291	271	20	50	40	10	-
Afstand 45-59 min.	90	50	50	-	-	-	-	-
Afstand 60-89 min.	110	80	70	10	-	-	-	-
Afstand 90-119 min.	30	20	20	-	-	-	-	-
Afstand 120 min. of meer	90	30	30	-	-	-	-	-
Afstand onbekend	2 761	1 561	1 549	12	264	92	122	50
Totaal	44 811	25 128	24 517	611	2 334	976	1 011	347

Bijlage 20.

Afstand tot het werk	Positie in het huishouden								
	Weduwe				Ongehuwd				
	Subtotaal	Gezins- hoofd	Alleen- staand	Overige	Subtotaal	Gezins- hoofd	Alleen- staand	Kind	Overige
Zonder vast werkadres of meldingspunt	1 696	767	715	214	2 552	103	1 224	542	683
Werkt thuis	5 182	2 942	1 745	495	4 817	157	1 801	1 105	1 754
Afstand < 15 minuten	540	280	220	40	805	20	322	281	182
Afstand 15-29 min.	162	71	70	21	358	-	142	154	62
Afstand 30-44 min.	50	20	30	-	111	-	30	61	20
Afstand 45-59 min.	10	-	10	-	30	-	-	-	30
Afstand 60-89 min.	20	10	10	-	10	-	-	10	-
Afstand 90-119 min.	10	-	10	-	-	-	-	-	-
Afstand 120 min. of meer	20	-	10	10	40	-	20	-	20
Afstand onbekend	376	152	184	40	560	21	334	63	142
Totaal	8 066	4 242	3 004	820	9 283	301	3 873	2 216	2 893

Bron: Volkstelling 1971 (1:10).

Bijlage 21. Vrouwelijke bevolking \geq 15 jaar werkzaam als meewerkend gezinslid naar positie in het huishouden en afstand tot het werk, absoluut, 1971

Afstand tot het werk	Positie in het huishouden							
	Totaal	Gehuwd			Gescheiden			
		Subtotaal	Echtgenote	Overige	Subtotaal	Gezins- hoofd	Alleen- staand	Overige
Zonder vast werkadres of meldingspunt	13 074	12 478	12 478	--	--	--	--	--
Werkt thuis	62 405	57 226	57 226	--	--	--	--	--
Afstand < 15 minuten	7 270	6 147	6 147	--	--	--	--	--
Afstand 15-29 min.	2 599	2 030	2 030	--	--	--	--	--
Afstand 30-44 min.	741	592	592	--	--	--	--	--
Afstand 45-59 min.	366	293	293	--	--	--	--	--
Afstand 60-89 min.	144	141	141	--	--	--	--	--
Afstand 90-119 min.	22	20	20	--	--	--	--	--
Afstand 120 min. of meer	173	152	152	--	--	--	--	--
Afstand onbekend	7 871	7 375	7 375	--	--	--	--	--
Totaal	94 665	86 454	86 454	--	--	--	--	--

Bijlage 21. (vervolg)

Afstand tot het werk	Positie in het huishouden								
	Weduwe				Ongehuwd				
	Subtotaal	Gezins- hoofd	Alleen- staand	Overige	Subtotaal	Gezins- hoofd	Alleen- staand	Kind	Overige
Zonder vast werkadres of meldingspunt	--	--	--	--	596	--	--	596	--
Werkt thuis	--	--	--	--	5 179	--	--	5 179	--
Afstand < 15 min.	--	--	--	--	1 123	--	--	1 123	--
Afstand 15-29 min.	--	--	--	--	569	--	--	569	--
Afstand 30-44 min.	--	--	--	--	149	--	--	149	--
Afstand 45-59 min.	--	--	--	--	73	--	--	73	--
Afstand 60-89 min.	--	--	--	--	3	--	--	3	--
Afstand 90-119 min.	--	--	--	--	2	--	--	2	--
Afstand 120 min. of meer	--	--	--	--	21	--	--	21	--
Afstand onbekend	--	--	--	--	496	--	--	496	--
Totaal	--	--	--	--	8 211	--	--	8 211	--

Bron: Volkstelling 1971 (1:10).

Bijlage 22. Vrouwelijke bevolking \geq 15 jaar met beroep naar positie in het huishouden en beroepstak, absoluut, 1971

Beroepstak	Positie in het huishouden							
	Totaal	Gehuwd			Gescheiden			
		Subtotaal	Echtgenote	Overige	Subtotaal	Gezins- hoofd	Alleen- staand	Overige
Wetenschappelijke e.a. vakspecialisten, kunstenaars	180 887	59 763	57 244	2 519	4 150	1 873	1 766	511
Beleidsvoerende en hogere leidinggevende functies	4 007	1 439	1 377	62	216	91	104	21
Administratieve beroepen	315 318	101 652	96 329	5 323	9 131	4 379	3 191	1 561
Commerciële beroepen	163 817	76 145	74 090	2 055	2 785	1 157	1 174	454
Dienstverlenende beroepen	239 722	103 218	99 694	3 524	9 015	3 761	3 237	2 017
Agrarische beroepen	37 455	31 260	31 085	175	92	32	20	40
Ambachtsindustrie of transportberoepen	117 445	43 906	41 487	2 419	2 608	1 106	907	595
Beroepstak onbekend	109 059	61 589	60 036	1 553	3 169	1 310	1 090	769
Totaal	1 167 710	478 972	461 342	17 630	31 166	13 709	11 489	5 968

Bijlage 22. (vervolg)

Beroepstak	Positie in het huishouden									
	Weduwe				Ongehuwd					
	Subtotaal	Gezins- hoofd	Alleen- staand	Overige	Subtotaal	Gezins- hoofd	Alleen- staand	Kind	Overige	
Wetenschappelijke e.a. vakspecialisten, kunstenaars	3 066	1 105	1 640	321	113 908	991	46 662	50 200	16 055	
Beleidsvoerende en hogere leidinggevende functies	881	398	353	130	1 471	33	938	203	297	
Administratieve beroepen	4 656	1 883	2 272	501	199 879	1 614	25 182	162 090	10 993	
Commerciële beroepen	6 182	2 987	2 604	591	78 705	418	4 598	69 059	4 630	
Dienstverlenende beroepen	8 383	3 493	3 401	1 489	119 106	1 504	13 579	88 566	15 457	
Agrarische beroepen	1 526	1 183	220	123	4 577	41	223	3 375	938	
Ambachtsindustrie of transportberoepen	2 056	711	1 002	343	68 875	514	4 013	60 239	4 109	
Beroepstak onbekend	5 293	2 006	2 314	973	39 008	442	5 567	28 461	4 538	
Totaal	32 043	13 766	13 806	4 471	625 529	5 557	100 762	462 193	57 017	

Bron: Volkstelling 1971 (1:10).

Bijlage 23. Gescheiden gezinshoofden met en zonder beroep, onder en boven 35 jaar, naar ontwikkelingsfase van het gezin, 1971, absoluut en in procenten

Ontwikkelingsfase van het gezin	Leeftijd				Totaal	
	< 35		> 35			
	absoluut	%	absoluut	%	absoluut	%
<i>Jongste kind 0-3</i>	5 144	44,5	1 278	4,6	6 422	16,3
Uitsluitend 0-3	2 760	23,9	267	1,0	3 027	7,7
Oudste 4-5	891	7,7	80	0,3	971	2,4
Oudste 6-14	1 462	12,6	438	1,6	1 900	4,8
Oudste 15-20	31	0,3	382	1,4	413	1,1
Oudste > 21	0	—	111	0,4	111	0,3
<i>Jongste kind 4-5</i>	2 460	21,3	1 260	4,5	3 720	9,3
Uitsluitend 4-5	1 146	9,9	231	0,8	1 377	3,5
Oudste 6-14	1 294	11,2	529	1,9	1 823	4,6
Oudste 15-20	20	0,2	443	1,6	463	1,2
Oudste > 21	0	—	57	0,2	57	0,1
<i>Jongste kind 6-14</i>	3 899	33,7	11 066	39,5	14 965	37,7
Uitsluitend 6-14	3 765	32,6	5 359	19,1	9 124	23,0
Oudste 15-20	133	1,2	4 433	15,8	4 566	11,5
Oudste > 21	1	0,0	1 274	4,5	1 275	3,2
<i>Jongste kind 15-20</i>	60	0,5	8 164	29,1	8 224	20,8
Uitsluitend 15-20	60	0,5	6 382	22,8	6 442	16,3
Oudste > 21	0	—	1 782	6,4	1 782	4,5
Uitsluitend > 21	0	—	6 276	22,4	6 276	15,9
Totaal	11 563	100,0	28 044	100,0	39 607	100,0

Bron: Volkstelling 1971 (1:10).

Bijlage 24. Gescheiden gezinshoofden met beroep, onder en boven de 35 jaar, naar ontwikkelingsfase van het gezin, 1971, absoluut en in procenten

Ontwikkelingsfase van het gezin	Leeftijd				Totaal	
	< 35		> 35			
	absoluut	%	absoluut	%	absoluut	%
<i>Jongste kind 0-3</i>	1 170	32,6	223	2,2	1 393	10,0
Uitsluitend 0-3	891	24,8	72	0,7	963	7,0
Oudste 4-5	142	4,0	20	0,2	162	1,1
Oudste 6-14	137	3,8	52	0,5	189	1,4
Oudste 15-20	0	—	47	0,5	47	0,3
Oudste > 21	0	—	32	0,3	32	0,2
<i>Jongste kind 4-5</i>	771	21,5	249	2,5	1 020	7,5
Uitsluitend 4-5	526	14,7	91	0,9	617	4,5
Oudste 6-14	245	6,8	105	1,0	350	2,6
Oudste 15-20	0	—	41	0,4	41	0,3
Oudste > 21	0	—	12	0,1	12	0,1
<i>Jongste kind 6-14</i>	1 607	44,8	3 806	37,6	5 413	39,4
Uitsluitend 6-14	1 576	43,9	2 211	21,8	3 787	27,6
Oudste 15-20	31	0,9	1 347	13,3	1 378	10,0
Oudste > 21	0	—	248	2,5	248	1,8
<i>Jongste kind 15-20</i>	40	1,1	3 757	37,1	3 797	27,8
Uitsluitend 15-20	40	1,1	3 229	31,9	3 269	23,9
Oudste > 21	0	—	528	5,2	528	3,9
Uitsluitend > 21	0	—	2 086	20,6	2 086	15,2
Totaal	3 588	100,0	10 121	100,0	13 709	100,0

Bron: Volkstelling 1971 (1:10).

Bijlage 25. Verweduwde gezinshoofden met en zonder beroep naar ontwikkelingsfase van het gezin, 1971, absoluut en in procenten

Ontwikkelingsfase van het gezin	Met en zonder beroep		Zonder beroep	
	absoluut	%	absoluut	%
<i>Jongste kind 0-3</i>	2 412	2,1	198	1,4
Uitsluitend 0-3	598	0,5	101	0,7
Oudste 4-5	232	0,2	10	0,1
Oudste 6-14	848	0,7	41	0,3
Oudste 15-20	604	0,5	35	0,3
Oudste ≥ 21	130	0,1	11	0,1
<i>Jongste kind 4-5</i>	2 120	1,8	249	1,8
Uitsluitend 4-5	431	0,4	81	0,6
Oudste 6-14	1 016	0,9	100	0,7
Oudste 15-20	514	0,4	63	0,5
Oudste ≥ 21	159	0,1	5	0,0
<i>Jongste kind 6-14</i>	21 157	18,2	3 856	28,0
Uitsluitend 6-14	7 003	6,0	1 320	9,6
Oudste 15-20	8 715	7,5	1 795	13,0
Oudste ≥ 21	5 439	4,7	741	5,4
<i>Jongste kind 15-20</i>	26 643	22,9	4 490	32,6
Uitsluitend 15-20	15 201	13,1	2 825	20,5
Oudste ≥ 21	11 442	9,8	1 665	12,1
Uitsluitend 21	63 899	55,0	4 973	36,1
Totaal	116 231	100,0	13 766	100,0

Bron: Volkstelling 1971 (1:10).

Bijlage 26. Werkende gehuwde vrouwen naar positie in het bedrijf en ontwikkelingsfase van het gezin, 1960

Gezinsfase	Positie in het bedrijf							
	Zelfstandig		In loondienst		Meewerkende echtgenote		Totaal	
	absoluut	%	absoluut	%	absoluut	%	absoluut	%
0 kinderen	4 423	35,1	46 868	54,2	16 096	25,0	67 387	41,2
0 kinderen van 0-5 jaar	4 988	39,6	27 519	31,8	27 990	43,4	60 497	37,0
1, 2, 3 of meer kinderen van 0-5 jaar	3 194	25,3	12 090	14,0	20 348	31,6	35 632	21,8
Totaal	12 605	100,0	86 487	100,0	64 434	100,0	163 516	100,0

Bron: Volkstelling 1960, deel 10A, tabel 22.

1971

Gezinsfase	Positie in het bedrijf							
	Zelfstandig		In loondienst		Meewerkende echtgenote		Totaal	
	absoluut	%	absoluut	%	absoluut	%	absoluut	%
0 kinderen	7 651	31,2	170 580	48,7	18 576	21,5	196 807	42,7
0 kinderen van 0-5 jaar	10 783	44,0	118 471	33,8	41 178	47,6	170 432	36,9
1, 2 en ≥ 3 kinderen van 0-5 jaar	6 083	24,8	61 320	17,5	26 700	30,9	94 103	20,4
Totaal	24 517	100,0	350 371	100,0	86 454	100,0	461 342	100,0

Bron: Volkstelling 1971 (1:10).

Vergelijk 1960 en 1971

Gezinsfase	Positie in het bedrijf							
	Zelfstandig		In loondienst		Meewerkende		Totaal	
	1960	1971	1960	1971	1960	1971	1960	1971
0 kinderen	35,1	31,2	54,2	48,7	25,0	21,5	41,2	42,7
0 kinderen van 0-5 jaar	39,6	44,0	31,8	33,8	43,4	47,6	37,0	36,9
1, 2 of ≥ 3 kinderen van 0-5 jaar	25,3	24,8	14,0	17,5	31,6	30,9	21,8	20,4
Totaal	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	(12 605)	(24 517)	(86 487)	(350 371)	(64 434)	(86 454)	(163 516)	(461 342)

Bron: Volkstelling 1960, deel 10A, tabel 22.
Volkstelling 1971 (1:10).

Bijlage 27. Werkende gehuwde vrouwen, samenwonend met echtgenoot in % van alle gehuwde vrouwen, samenwonend met echtgenoot, 1971

Opleidingsniveau	Totaal	Jongere kinderloze gezinnen		Gezinnen met kinderen				Oudere kinderloze gezinnen		
		echtgenote < 45 jaar (nog) kinderloos						echtgenote > 45 jaar		
		< 5 jr. gehuwd	> 5 jr. gehuwd	geen kinderen meer thuis	jongste 0-3	jongste 4-5	jongste 6-14	jongste > 15	geen kinderen gehad	geen kinderen meer thuis
Basis onderwijs	10,9	38,0	27,9	30,5	8,1	11,9	14,3	10,9	8,8	5,4
Lager onderwijs	16,7	50,0	41,6	23,3	6,5	13,3	17,6	15,2	17,7	9,1
Uitgebreid onderwijs	19,2	56,0	44,6	30,2	8,2	14,4	18,3	16,9	20,3	12,2
Middelbaar onderwijs	21,9	63,5	47,8	40,4	9,6	16,3	18,9	18,1	22,4	9,8
Semi-hoger onderwijs	32,9	80,3	65,0	36,8	18,0	30,2	33,7	28,0	29,7	13,9
Hoger onderwijs	50,1	83,7	72,2	66,7	44,2	45,2	52,7	38,9	50,1	27,0
Dagonderwijs	12,5	46,4	32,3	28,0	9,2	11,1	14,3	11,2	10,2	6,0
Onbekend	14,6	21,0	28,1	34,9	8,6	11,2	13,6	15,0	8,1	10,4
Totaal	15,2	53,9	38,0	29,6	8,7	13,7	16,3	12,7	12,5	6,6

Opleidingsniveau	Totaal	Jongere kinderloze gezinnen	Gezinnen met kinderen	Oudere kinderloze gezinnen
Basis onderwijs	10,9	32,8	11,6	6,2
Lager onderwijs	16,7	47,6	11,3	11,6
Uitgebreid lager onderwijs	19,2	53,1	12,9	15,2
Middelbaar onderwijs	21,9	60,6	14,1	14,8
Semi-hoger onderwijs	32,9	77,2	24,8	19,6
Hoger onderwijs	50,1	81,2	46,3	34,8
Dagonderwijs	12,5	40,4	11,7	7,0
Onbekend	14,6	21,9	11,6	9,6
Totaal	15,2	48,9	12,6	8,1

Bron: Volkstelling 1971 (1:10).

Bijlage 28. Gehuwde vrouwen met kinderen, samenwonend met echtgenoot met beroep, afhankelijkheid van kinderen en sociale groep man, 1960

Sociale groep man	Vrouwen met beroep				Vrouwen zonder beroep				Totaal met kinderen	
	Uitsl. onafh. kinderen		(o.m.) afh. kinderen		Uitsl. onafh. kinderen		(o.m.) afh. kinderen		Totaal met kinderen	
	aantal	%	aantal	%	aantal	%	aantal	%	aantal	%
Bedrijfs hoofd landbouw	1 781	8,6	11 154	8,8	12 935	8,8	18 914	91,4	114 972	91,2
Overige bedrijfs hoofden	4 895	14,5	29 993	15,3	34 888	15,2	28 784	85,5	165 811	84,7
Wet. vrije beroepen	76	6,3	1 338	7,8	1 414	7,7	1 170	93,9	15 781	92,2
Employés	1 175	3,3	13 144	3,0	14 319	3,0	34 953	96,7	429 768	97,0
Landarbeiders	208	2,8	1 032	2,2	1 240	2,3	7 287	97,2	46 046	97,8
Overige arbeiders	3 846	4,1	24 691	3,6	28 537	3,6	90 574	95,9	665 382	96,4
Meew. gezinsl. in landb.	14		776		790		10		1 282	
Meew. gezinsl. overige	1		82		83		1		389	
Totaal M met beroep	11 996	6,2	82 210	5,4	94 206	5,5	181 693	93,8	1 439 381	94,6
M zonder beroep	778		1 488		2 266		50 719		28 094	
Totaal	12 774		83 698		96 472		232 412		1 467 475	

Bijlage 28. (vervolg)

Sociale groep man	Totaal		Totaal met kinderen	
	Uitsl. onafh. kinderen		(o.m.) afh. kinderen	
	aantal	%	aantal	%
Bedrijfs hoofd landbouw	20 695	100	126 076	100
Overige bedrijfs hoofden	33 679	100	195 804	100
Wet. vrije beroepen	1 246	100	17 119	100
Employés	36 128	100	442 912	100
Landarbeiders	7 495	100	47 078	100
Overige arbeiders	94 420	100	690 073	100
Meew. gezinsl. in landb.	24		2 058	
Meew. gezinsl. overige	2		417	
Totaal M met beroep	193 689	100	1 521 591	100
M zonder beroep	51 497		29 582	
Totaal	245 186		1 551 173	

Bron: Volkstelling 1960, deel 10A, tabel 12.

Bijlage 28. Gehuwde vrouwen met kinderen, samenwonend met echtgenoot met beroep, afhankelijk van kinderen en sociale groep man, 1971 (vervolg)

Sociale groep man	Vrouwen met beroep						Vrouwen zonder beroep					
	Uitsl. onafh. kinderen		(o.m.) afh. kinderen		Totaal met kinderen		Uitsl. onafh. kinderen		(o.m.) afh. kinderen		Totaal met kinderen	
	aantal	%	aantal	%	aantal	%	aantal	%	aantal	%	aantal	%
Bedrijfs hoofd landbouw	2 810		24 000		26 810		10 865		75 630		86 495	
Zelfstandig niet landb.	6 975		50 330		57 305		20 355		131 470		151 825	
Zelfst. vrij (wet.) beroep	65		2 410		2 475		410		8 990		9 400	
Employés	5 595		69 155		74 750		48 800		609 445		658 245	
Landarbeiders e.d.	410		2 715		3 125		4 740		28 235		32 975	
Arbeiders	10 290		74 990		85 280		83 140		651 505		734 645	
Met ber., groep onbekend	720		3 765		4 485		4 390		24 290		28 680	
Totaal M met beroep	26 865	13,5	227 365	12,9	254 230	13,0	172 700	86,5	1 529 565	87,1	1 702 265	87,0
M zonder beroep	3 575		8 205		11 780		81 865		56 085		137 950	
Totaal M	30 440		235 570		266 000		254 565		1 585 565		1 840 215	

(vervolg)

Sociale groep man	Totaal		
	Uitsl. onafh. kinderen	(o.m.) afh. kinderen	Totaal met kinderen
	aantal	%	aantal
Bedrijfs hoofd landbouw	13 675		99 630
Zelfstandig niet landb.	27 330		181 800
Zelfst. vrij (wet.) beroep	475		11 400
Employés	54 395		678 600
Landarbeiders e.d.	5 150		30 950
Arbeiders	93 430		726 495
Met ber., groep onbekend	5 110		28 055
Totaal M met beroep	199 565	100	1 756 930
M zonder beroep	85 440		64 290
Totaal M	285 005		1 821 220

Bron: Volkstelling 1971.

Bijlage 29. Gehuwde vrouwen, samenwonend met echtgenoot, beroep, gezinssituatie, sociale groep man, 1960

Sociale groep man	Meewerkende echtgenote			Buitenshuis werkende echtgenote								
	Zonder kinderen		Met kinderen	Zonder kinderen		Met kinderen		Totaal				
	aantal	%	aantal	%	aantal	%	aantal	%	aantal	%		
Bedrijfs hoofd landbouw	3 137	1,7	12 477	6,8	15 614	8,6	235	0,1	458	0,3	693	0,4
Overige bedrijfs hoofden	11 407	3,7	31 041	10,1	42 448	13,8	2 561	0,8	3 847	1,3	6 408	2,1
Wet. vrije beroepen	242	0,9	510	2,0	752	2,9	751	2,9	904	3,5	1 655	6,5
Overige vrije beroepen	210	0,03	546	0,1	856	0,1	20 416	3,3	13 673	2,2	34 089	5,5
Employés	38	0,1	212	0,3	250	0,4	641	0,9	1 028	1,5	1 669	2,4
Landarbeiders	348	0,03	1 663	0,2	2 011	0,2	23 433	2,3	26 874	2,7	50 307	5,0
Overige arbeiders	145	5,5	719	27,2	864	32,7	32	1,2	71	2,7	103	3,9
Meew. gezinsl. landb.												
Meew. gezinsleden in andere bedrijven	26	3,2	56	7,1	82	10,4	59	7,5	27	3,4	86	10,9
Totaal M met beroep	15 553	0,7	47 324	2,1	62 877	2,8	48 128	2,2	46 882	2,1	95 010	4,2
M zonder beroep	22	0,01	53	0,02	75	0,03	3 187	1,1	2 213	0,7	5 400	1,8
Totaal	15 575	0,6	47 377	1,9	62 952	2,5	51 315	2,0	49 095	1,9	100 410	4,0

Bijlage 29. Gehuwde vrouwen, samenwonend met echtgenoot, beroep, gezinssituatie, sociale groep man, 1960 (vervolg)

Sociale groep man	Totaal werkend					
	Zonder kinderen			Met kinderen		
	aantal	%		aantal	%	
Bedrijfschef landbouw	3 372	1,9	12 935	7,1	16 307	6,5
Overige bedrijfschefs	13 968	4,6	34 888	11,4	48 856	15,9
Wet. vrije beroepen	993	3,9	1 414	5,5	2 407	9,4
Overige vrije beroepen	20 626	3,3	14 319	2,3	34 945	5,6
Employés	679	1,0	1 240	1,8	1 919	2,7
Landelijke arbeiders	23 781	2,4	28 537	2,8	52 318	5,2
Meew. gezinsl. landb.	177	6,7	790	29,9	967	36,6
Meew. gezinsleden in andere bedrijven	85	10,8	83	10,5	168	21,3
Totaal M met beroep	63 681	2,9	94 206	4,2	157 887	7,1
	(12,5%)		(5,5%)			
M zonder beroep	3 209	1,1	2 266	0,8	5 475	1,9
Totaal	66 890	2,7	96 472	3,8	163 362	6,5

Sociale groep man	Zonder beroep					
	Zonder kinderen			Met kinderen		
	aantal	%		aantal	%	
Bedrijfschef landbouw	133 836	73,5	32 008	17,6	166 844	91,0
Overige bedrijfschefs	194 595	63,4	63 396	20,7	257 991	84,1
Wet. vrije beroepen	16 951	66,4	6 172	24,2	23 123	90,6
Overige vrije beroepen	464 721	74,4	125 131	20,0	589 852	94,4
Employés	53 333	75,9	15 051	21,4	68 384	97,3
Landelijke arbeiders	755 956	74,8	202 407	20,0	958 363	94,8
Meew. gezinsl. landb.	1 292	48,9	385	14,6	1 677	63,4
Meew. gezinsleden in andere bedrijven	390	49,4	231	29,3	621	78,7
Totaal M met beroep	1 621 074	72,9	444 781	20,0	2 065 855	92,9
M zonder beroep	78 813	26,7	210 796	71,4	289 609	98,1
Totaal	1 699 887	67,5	655 577	26,0	2 355 464	93,5

Bijlage 29. (vervolg)

Sociale groep man	Totaal aantal vrouwen samenwonend met echtgenoot					
	Zonder kinderen			Met kinderen		
	aantal	%		aantal	%	
Bedrijfschef landbouw	35 380	19,4	146 771	80,6	182 151	100
Overige bedrijfschefs	77 364	25,2	229 483	74,8	306 847	100
Wet. vrije beroepen	7 165	28,1	18 365	71,9	25 530	100
Overige vrije beroepen	145 757	23,3	479 040	76,7	624 797	100
Employés	15 730	22,4	54 573	77,6	70 303	100
Landelijke arbeiders	226 188	22,4	784 493	77,6	1 010 681	100
Meew. gezinsl. landb.	562	21,3	2 082	78,7	2 644	100
Meew. gezinsleden in andere bedrijven	316	40,1	473	59,9	789	100
Totaal M met beroep	508 462	22,9	1 715 280	77,1	2 223 742	100
	(= 100%)		(= 100%)			
M zonder beroep	214 005	72,5	81 079	27,5	295 084	100
Totaal	722 467	28,7	1 796 359	71,3	2 518 826	100

Bron: CBS, 13e Algemene Volkstelling 1960, deel 10A, tabel 12.

Tabel 30. Gehuwde vrouwen samenwerkend met echtgenoot, beroep, gezinssituatie, sociale groep man, 1971

Sociale groep man	Meewerkende echtgenote					
	Zonder kinderen			Met kinderen		
	aantal	%		aantal	%	
Zelfst. vrij (wet.) beroep	355	2,3	1 120	7,2	1 475	9,5
Zelfst. niet landbouw	360	11,060	17 830	37,585	22 930	48,645
— in winkelbedrijf	1 620	4,0	6 935	13,7	8 555	17,7
— in ambacht	3 980	3,1	11 525	16,5	15 505	19,6
— overige	4 170	0,1	22 400	0,2	26 570	0,4
Zelfst. in landbouw	1 340	0,1	2 335	0,4	3 680	0,5
Employé	1 470	0,1	3 900	0,4	5 370	0,5
Arbeiders	195	0,4	945	2,0	1 140	2,5
Landelijke arbeiders e.d.	330	0,7	745	1,5	1 070	2,1
Met beroep, groep onbekend	18 920	0,7	69 030	2,7	87 950	3,5
Totaal M met beroep	—	—	—	—	—	—
Totaal M zonder beroep	18 920	0,6	69 030	2,3	87 950	2,9
Totaal M	18 920	0,6	69 030	2,3	87 950	2,9

Sociale groep man	Buitenshuis werkende echtgenote					
	Zonder kinderen			Met kinderen		
	aantal	%		aantal	%	
Zelfst. vrij (wet.) beroep	525	3,4	1 355	8,7	1 880	12,1
Zelfst. niet landbouw	10 635	3,9	19 720	7,2	30 355	11,1
— in winkelbedrijf	1 495	1,1	4 410	3,3	5 905	4,4
— in ambacht	79 155	8,3	72 415	7,6	151 570	15,9
— overige	68 095	6,4	81 380	7,7	149 475	14,1
Zelfst. in landbouw	1 640	3,6	2 180	4,7	3 820	8,3
Employé	4 080	8,2	3 740	7,5	7 820	15,6
Arbeiders	165 625	6,5	185 200	7,3	350 825	13,8
Landelijke arbeiders e.d.	15 415	3,0	11 780	2,3	27 195	5,4
Met beroep, groep onbekend	181 030	6,0	196 970	6,5	378 000	12,4
Totaal M met beroep	181 030	6,0	196 970	6,5	378 000	12,4
Totaal M zonder beroep	—	—	—	—	—	—
Totaal M	181 030	6,0	196 970	6,5	378 000	12,4

Bijlage 31. Deelnemingspercentages buitenshuis werkende gehuwde vrouwen, samenwonend met echtgenoot en deelnemingspercentages buitenshuis werkende gehuwd geweest zijde vrouwen, per nodaal gebied, 1971

Nodaalgebied	Deelnemingspercentages buitenshuis werkende gehuwde vrouwen	Deelnemingspercentages buitenshuis werkende gehuwd geweest zijnde vrouwen
01 Groningen	11,6	9,5
02 Appingedam/Delfzijl	8,4	10,7
03 Hoogezand/Sappemeer	11,0	7,6
04 Veendam	11,8	10,1
05 Winschoten	10,6	8,8
06 Stadskanaal	7,7	8,2
07 Smallingeland	9,1	9,6
08 Heeraveen	8,4	7,2
09 Sneek	8,0	7,7
10 Leeuwarden	9,1	8,5
11 Assen	10,9	13,0
12 Emmen	10,9	10,4
13 Coevorden/Dalen	8,4	5,3
14 Hoogeveen	11,8	9,3
15 Meppel	9,3	10,9
16 Steenwijk	8,7	12,3
17 Noordoostpolder	10,1	18,0
18 Zwolle	9,8	9,9
19 Hardenberg/Gramsbergen	9,0	10,1
20 Deventer	10,9	12,7
21 Almelo	9,8	10,5
22 Enschede	13,1	11,7
23 Zutphen	12,2	11,2
24 Winterswijk	13,3	13,9
25 Doetinchem	10,3	11,5
26 Arnhem	13,2	13,5
27 Apeldoorn	12,4	12,7
28 Harderwijk	10,2	11,1
29 Ede	12,3	7,3
30 Nijmegen	11,3	14,9
31 Tiel	8,8	8,8
32 Zaltbommel	9,4	3,8
33 Culemborg	11,2	17,6
34 Veenendaal	13,3	7,3
35 Amersfoort	11,9	15,5
36 Utrecht	14,4	15,2
37 Den Helder	10,0	9,1
38 Alkmaar	12,0	11,3
39 Enkhuizen	8,9	8,9
40 Hoorn	9,7	8,5
41 Zaandam	16,6	12,7
42 Velsen	11,6	9,6
43 Haarlem	12,5	12,6
44 Amsterdam	17,9	19,4
45 Hilversum	13,0	14,7
46 Leiden	11,1	12,9
47 Alphen a/d Rijn	10,7	10,0
48 Woerden	12,4	12,6
49 Den Haag	15,9	17,9
50 Delft	14,9	14,6
51 Gouda	11,2	11,3
52 Gorinchem	7,2	8,1
53 Dordrecht/Zwijndrecht	11,2	10,8
54 Rotterdam	15,0	12,1
54a Oud Beyerland	9,4	8,9
54b Brielle	11,1	9,2
54c Middelharnis	8,2	4,8
55 Zierikzee	8,0	6,2
56 Middelburg	10,0	8,3
57 Goes	10,1	8,4
58 Oostburg	12,1	8,2

Nodaalgebied	Deelnemingspercentages buitenshuis werkende gehuwde vrouwen	Deelnemingspercentages buitenshuis werkende gehuwd geweest zijnde vrouwen
59 Terneuzen	9,4	8,5
60 Hulst	7,8	17,0
61 Bergen op Zoom	11,1	12,0
62 Roosendaal en Nispen	13,4	13,9
63 Breda	11,5	11,5
64 Waalwijk	12,0	8,9
65 Tilburg	14,7	13,6
66 's-Hertogenbosch	11,7	12,8
67 Eindhoven	15,1	17,0
68 Uden	9,9	13,9
69 Oss	14,1	16,6
70 Boxmeer	9,4	22,6
71 Helmond	10,1	16,0
72 Weert	12,2	19,6
73 Venlo	10,6	16,6
74 Roermond	11,1	15,8
75 Sittard	10,6	15,6
76 Heerlen	13,0	13,5
77 Maastricht	11,9	16,3

Bron: 14e Algemene Volkstelling 1971 (1:10), tabel 25/1-2 uit het Kerntabellenprogramma, per nodaal gebied.

Bijlage 32. Deelnemingspercentages en absolute aantallen buitenshuis werkende gehuwde vrouwen, samenwonend met echtgenoot, werkzaam in een gedeeltelijke respectievelijk volledige werkweek, per nodaal gebied, 1971

Nodaal gebied	Gedeeltelijke werk-week		Volledige werk-week	
	absoluut	%	absoluut	%
	01 Groningen	4 710	6,6	3 620
02 Appingedam/Delfzijl	685	5,7	325	2,7
03 Hoogezand/Sappemeer	850	7,1	475	3,9
04 Veendam	670	7,5	380	4,3
05 Winschoten	940	6,6	575	4,0
06 Stadskanaal	535	4,5	375	3,2
07 Smallingeland	980	5,4	685	3,8
08 Heerenvaen	885	5,5	465	2,9
09 Sneek	1 115	5,2	580	2,7
10 Leeuwarden	3 540	5,7	2 085	3,4
11 Assen	1 380	6,4	970	4,5
12 Emmen	1 355	2,2	1 550	2,5
13 Coevorden/Dalen	180	4,6	150	3,8
14 Hoogeveen	1 240	7,6	680	4,2
15 Meppel	570	5,8	345	3,5
16 Steenwijk	415	5,1	290	3,6
17 Noordoostpolder	555	6,6	300	3,6
18 Zwolle	3 150	5,9	2 080	3,9
19 Hardenberg/Gramsbergen	285	4,6	275	4,4
20 Deventer	2 055	6,1	1 590	4,7
21 Almelo	2 020	5,5	1 540	4,2
22 Enschede	5 655	6,9	5 105	6,2
23 Zutphen	1 520	7,3	1 025	4,9
24 Winterswijk	1 135	8,4	665	4,9
25 Doetinchem	1 525	6,0	1 075	4,2
26 Arnhem	4 815	6,8	4 565	6,4
27 Apeldoorn	2 580	7,3	1 780	5,1
28 Harderwijk	1 245	6,0	885	4,2
29 Ede	1 645	7,4	1 100	4,9
30 Nijmegen	3 555	6,0	3 220	5,4
31 Tiel	930	4,8	790	4,0
32 Zaltbommel	300	4,8	290	4,6
33 Culemborg	380	6,2	305	5,0
34 Veenendaal	975	7,6	740	5,8
35 Amersfoort	2 965	6,3	2 635	5,6
36 Utrecht	7 875	6,7	8 995	7,7
37 Den Helder	1 480	5,1	1 410	4,9
38 Alkmaar	2 220	6,3	2 000	5,7
39 Enkhuizen	395	5,4	255	3,5
40 Hoorn	810	5,2	700	4,5
41 Zaandam	2 880	8,9	2 485	7,7
42 Velsen	2 450	6,4	1 960	5,2
43 Haarlem	4 040	6,4	3 840	6,1
44 Amsterdam	20 140	7,8	26 195	10,1
45 Hilversum	4 450	7,1	3 695	5,9
46 Leiden	3 335	5,6	3 345	5,6
47 Alphen a/d Rijn	1 250	5,5	1 160	5,1
48 Woerden	465	6,4	440	6,0
49 's-Gravenhage	12 535	7,1	15 550	8,8
50 Delft	1 775	6,8	2 100	8,1
51 Gouda	1 430	5,7	1 385	5,5
52 Gorinchem	1 070	4,0	870	3,2
53 Dordrecht/Zwijndrecht	3 140	5,5	3 225	5,7
54 Rotterdam	19 890	7,4	20 460	7,6
54a Oud Beyerland	475	4,6	500	4,8
54b Brielle	510	4,8	660	6,3
54c Middelharnis	390	4,6	305	3,6
55 Zierikzee	320	5,5	150	2,6
56 Middelburg	1 475	6,6	765	3,4
57 Goes	1 025	6,2	655	4,0
58 Oostburg	410	6,8	320	5,3

Nodaal gebied	Gedeeltelijke werk-week		Volledige werk-week	
	absoluut	%	absoluut	%
59 Terneuzen	590	4,5	645	4,9
60 Hulst	130	2,4	300	5,5
61 Bergen op Zoom	1 215	6,0	1 045	5,1
62 Roosendaal en Nispen	1 980	6,3	2 265	7,1
63 Breda	3 330	5,8	3 195	5,6
64 Waalwijk	875	6,6	710	5,4
65 Tilburg	4 245	7,1	4 490	7,5
66 's-Hertogenbosch	2 655	5,7	2 810	6,0
67 Eindhoven	6 100	6,6	7 845	8,5
68 Uden	590	4,4	740	5,5
69 Oss	1 045	5,9	1 340	7,6
70 Boxmeer	460	4,3	560	5,2
71 Helmond	1 325	4,3	1 815	5,8
72 Weert	555	4,8	865	7,4
73 Venlo	2 290	5,5	2 120	5,1
74 Roermond	1 340	5,2	1 535	5,9
75 Sittard	1 465	4,4	2 075	6,2
76 Heerlen	3 285	5,3	4 720	7,7
77 Maastricht	2 135	4,9	3 045	7,0

Bron: 14e Algemene Volkstelling 1971 (1:10), tabel 25/1-2 uit het Kerntabellen-programma, per nodaal gebied.

A. Vraagstelling volkstelling 28-2-1971

Voor zover relevant voor het project Beroepsarbeid door vrouwen

Onderscheiden werden 6 soorten vragenlijsten, aan te geven met A, B, C, D, E, F.

Vragenlijst A betrof Hoofd van een huishouden of een alleenstaande.

Vragenlijst B betrof een lid van een huishouden met beroep.

Vragenlijst C betrof een lid van een huishouden zonder beroep van 12 jaar en ouder.

Vragenlijst D betrof een lid van een huishouden van 0 t/m 11 jaar.

Vragenlijst E betrof een persoon op een varende schip of in een woonwagen, en vragenlijst F betrof een persoon in een inrichting of een tehuis.

Voor de hierboven onderscheiden vragenlijsten waren de volgende vragen gelijkloidend:

- Achternaam

(N.B. voor gehuwde en gehuwd geweest zijnde vrouwen tevens eigen achternaam-meisjesnaam vermelden)

- Voorletters

- Geslacht (M of V)

- Geboortedatum- en jaar

- Straat en huisnummer

- Gemeente

- Daar het projekt «Beroepsarbeid door Vrouwen» zich beperkt heeft tot de bevolking exclusief de gestichts- en de rijdende of varande bevolking, zullen we de vragen voor de vragenlijsten E en F achterwege laten.

Vragen voor alle personen waren:

1. Geslacht;

2. Is hij/zij ongehuwd, gehuwd, gescheiden van tafel en bed, gescheiden van echt, weduwe of weduwnaar?

3a. Geboortemaand;

3b. Eerste drie cijfers van het geboortjaar en tevens laatste cijfer van het geboortjaar;

4a. Is hij/zij geboren in de huidige woongemeente?

4b. Wanneer is hij/zij (voor het laatst) in deze gemeente komen wonen?

5. Indien niet in de huidige woongemeente geboren, in welke provincie is hij/zij dan geboren?

Indien geboren in het buitenland: in welk land en in welke gemeente is hij/zij geboren?

6a. Oefent hij/zij een beroep uit?

6b. Zo neen, is hij/zij dan:

- werkzaam in eigen huishouden of in dat van ouders;
- gepensioneerd AOW, AWW-trekker, rentenier of derg.;
- scholier of student;
- werkloos of werkzoekend;
- oefent geen beroep uit om een andere reden?

7a. Is hij/zij b.v. door ziekte, ongeval, ouderdom, aangeboren gebrek of derg. aangewezen op

- hulp van anderen of
- speciale hulpmiddelen?

- 7b. Zo ja, betreft deze hulp (dit hulpmiddel)
- eigen verzorging,
 - huishoudelijke taken of
 - taxen of verplaatsing buitenshuis?
- 7c. Is daarbij sprake van voortdurende bedlegerigheid?
8. Is hij/zij
- hoofd van een huishouden
 - echtgenote van het hoofd
 - ongehuwd kind van het hoofd
 - alleenstaand

Indien hij/zij een andere plaats in het huishouden inneemt geldt de volgende vraag:

De relatie opgeven tot het hoofd van het huishouden, waarvan hij/zij deel uitmaakt, b.v. vader, schoonzoon, kleindochter, inwonende dienstbode, tante, vriendin, kostganger of derg.

Woont hij/zij samen met ongehuwde eigen en/of stiefkinderen?

Indien gehuwd: woont hij/zij samen met echtgenote/echtgenoot?

Indien ongehuwd: woont hij/zij samen met eigen vader en/of moeder? (stiefvader en/of -moeder)

9. Welke zijn/haar kerkelijke gezindte?

- Nederlands Hervormd
- Rooms-Katholiek
- Geref. Kerken
- Geref. Kerken (vrijgem.)
- Geen

Indien een andere gezindte of humanistisch Verbond de kerkelijke gezindte nauwkeurig en volledig aangeven.

10. Welke is zijn/haar nationaliteit?

11. Wat is zijn/haar voornaamste bron van inkomen (levensonderhoud)?

- inkomen uit arbeid (loon, salaris, winst)
- inkomen uit vermogen
- pensioen, AOW, AWW, Lijfrente
- sociale uitkering, studiebeurs
- onderhoud door echtgenoot, ouders, verzorgers

12. Indien AOW/AWW genietend heeft hij/zij daarnaast

- een uitkering Bijstandswet?
- andere inkomsten?
- geen andere inkomsten?

13. In welke klasse valt zijn/haar totale eigen bruto inkomen?

Alleen voor gehuwde vrouwen, weduwen en gescheiden vrouwen:

1. Hoeveel kinderen heeft zij in totaal levend ter wereld gebracht (reeds overleden kinderen meetellen).
- 2a. Indien thans nog gehuwd:
Hoeveel van deze kinderen zijn geboren uit haar huidige huwelijk?
- 2b. Wonen laatstbedoelde kinderen nog zonder uitzondering bij haar?
- 2c. Wanneer is haar huidige huwelijk gesloten? In welke huwelijksmaand en in welk huwelijksjaar?
- 2d. Is zijzelf eerder gehuwd geweest?
Haar echtgenoot?

Alleen voor personen van 12 jaar en ouder:

- 1a. Volgt hij/zij nog volledig dagonderwijs?
- 1b. Zo ja, welk onderwijs volgt hij/zij dan?
- soort onderwijs,
 - afdeling of studierichting,
 - klas, studie- of leerjaar.
- 1c. Indien hij/zij geen dagonderwijs (meer) volgt heeft hij/zij dan na de lagere school nog minstens één jaar onderwijs gevolgd?

Indien vraag 1c is beantwoord met ja, in elk geval vragen:

- 2a. Heeft hij/zij
- VGLO,
 - LAVO,
 - (M)ULO,
 - MAVO of
 - VHMO gevolgd?
- 2b. Heeft hij/zij tenminste de derde klas van het VHMO met succes doorlopen?
- 2c. Welk der onderstaande diploma's heeft hij/zij in het bezit?
- ULO of MULO A, B;
 - HBS, 3-jarig of MAVO;
 - Handelsdagschool;
 - MMS of HAVO;
 - HBS 5- of 6-jarig
 - Gymnasium A of B.
- 3a. Heeft hij/zij andere opleidingen van minstens een jaar gevolgd?
Zo ja, doorgaan met de volgende vraag:
4. Welke opleidingen heeft hij/zij dan gevolgd?
N.B. Gevolgde niet genoemde opleidingen beschrijven. Uitsluitend invullen indien opleiding is gevolgd en of diploma behaald is of niet.
- LTS, Ambachts, bedrijfs- of dagvakschool;
 - Leerlingenstelsel;
 - Avondnijverheidsonderwijs;
 - (landbouw)huishoudschool, industrieschool;
 - Handelsavondschoon, etc.
- 5a. Heeft hij/zij een opleiding voor een onderwijsakte gevolgd?
- 5b. Zo ja, welke?
- Kleuterleidster A/B;
 - Onderwijzersakte;
 - Hoofdakte;
 - L.O.-akten;
 - N-Akten;
 - M.O.-Akten?
- 5c. Behaalde MO en N.akte(n) omschrijven.
- 6a. Heeft hij/zij aan een universiteit, hogeschool, Theologische (Hoge) school of een Groot-Seminarie gestudeerd?
Zo ja, aan welke? Studierichting en hoofdvak vermelden;
En welke examens zijn afgelegd en behaald:
- kandidaats en/of
 - doctoraal of promotie?

Alleen voor personen met beroep, werklozen en wachtgelders:

- 1a. Welk beroep/welke functie oefent hij/zij uit?
- 1b. Omschrijving van de werkzaamheden die in dit beroep/deze functie worden verricht.
2. Oefent hij/zij dit beroep/deze functie uit als:
- loon- of salaristrekkende?
 - zelfstandige?
 - medewerkend in het gezinsbedrijf?
- Indien hij/zij als zelfstandige werkzaam is of in loondienst een leidinggevende functie heeft:
- 3a. Hoeveel personen heeft hij/zij in loondienst of aan hoeveel personen geeft hij/zij (mede via anderen) leiding?
- 3b. Wat is de aard van de leidinggevende functie?
4. Indien hij/zij als zelfstandige in eigen zaak niet uitsluitend leiding geeft of toezicht houdt, maar daarin zelf meedoet aan het eigenlijke werk, welk beroep oefent hij/zij dan uit?
- 5a. Waar werkt hij/zij?

- 5b. Wat voor soort bedrijf, kantoor, zaak, praktijk, school of andere instelling is dit?
- 5c. In welke afdeling (welk onderdeel) werkt hij/zij?
- 5d. Is het een bedrijf of instelling van het rijk, een provincie of gemeente, een kerkelijke organisatie, vereniging, particulier persoon of dergelijke?
6. Wat is het adres waar hij/zij werkt of zich dagelijks voor of na het werk meldt?
7. Is het zojuist bij vraag 6. opgegeven adres zijn/haar
- vaste werkadres;
 - vaste meldingspunt;
 - hij/zij heeft geen vast werkadres of meldingspunt?
- 8a. Indien hij/zij een vast werkadres heeft of een vast meldingspunt, hoeveel tijd heeft hij/zij gewoonlijk nodig voor de heenweg naar het werk?
- hij/zij werkt thuis;
 - minder dan 15 minuten
 - 15 tot en met 29 minuten
 - 30 tot en met 44 minuten
 - 45 tot en met 59 minuten
 - 60 tot en met 89 minuten
 - 90 tot en met 119 minuten
 - 120 minuten of langer.
- 8b. Met welk vervoermiddel legt hij/zij gewoonlijk het grootste deel van de afstand (heenweg) af:
- fiets;
 - bromfiets;
 - motor-scooter;
 - trein;
 - tram, metro;
 - autobus, openbare lijndienst of personeelsbus;
 - personenauto/busje van bedrijf of van particulier, als bestuurder of als medereiziger;
 - ander vervoermiddel;
 - geen vervoermiddel (te voet).
 - Gaat hij/zij gewoonlijk minstens 4 dagen per week naar het werkadres of het vaste meldingspunt heen en weer?
9. Waar oefent hij/zij hoofdzakelijk zijn/haar beroep uit?
- In de woongemeente;
 - in een vaste andere gemeente;
 - in verschillende gemeenten, op zee of derg.
10. Indien hij/zij over een personenauto beschikt, waar stalt hij/zij deze dan 's nachts:
- op de openbare weg;
 - anderszins in de open lucht;
 - bij een garagebedrijf;
 - overdekt, in bij woning behorende garage;
 - anderszins overdekt.
11. Hoeveel uren werkt hij/zij gemiddeld per week in het hoofdberoep, opgegeven bij vraag 5a, op bladzijde 3?
- minder dan 10 uur
 - 10 tot en met 14 uur
 - 15 tot en met 19 uur
 - 20 tot en met 24 uur
 - 25 tot en met 29 uur
 - 30 tot en met 34 uur
 - 35 tot en met 39 uur
 - 40 tot en met 44 uur
 - 45 uur of meer per week?
- 12a. Oefent hij/zij regelmatig een of meer betalende nevenberoepen of nevenfuncties uit?

- b. Zo ja, hoeveel uren werkt hij/zij daarin gemiddeld per week?
- minder dan 5 uur
 - 5 tot en met 9 uur
 - 10 tot en met 14 uur
 - 15 tot en met 19 uur
 - 20 tot en met 24 uur
 - 25 tot en met 29 uur
 - 30 uur of meer per week.
- c. Oefent hij/zij de voornaamste nevenfunctie uit
- in loondienst
 - als zelfstandige
 - als medewerkende in het gezinsbedrijf.

Alleen voor werkzoekenden, wachtgelders en tewerkgestelden:

- 1a. Zoekt hij/zij werk?
- b. Zo ja, zoekt hij/zij voor de eerste maal werk?
2. Is hij/zij ingeschreven bij een arbeidsbureau?
3. Wat is het beroep waarin hij/zij plaatsing zoekt?
Of indien niet werkzoekend, in welk beroep heeft hij/zij voor het laatst gewerkt of is hij/zij tewerkgesteld?
4. Is hij/zij tewerkgesteld op een sociale werkplaats voor hoofd- of handarbeiders aanvullende werken
hij/zij is niet tewerkgesteld.

De vragen betreffende hoofden van huishoudens en alleenstaanden zullen we achterwege laten, daar zij niet voor het project van toepassing zijn.

B. Definities volkstelling 28-2-1971¹

Voor zover relevant voor het project Beroepsarbeid door vrouwen

Beroepsbevolking

Bij de Volkstelling van 1960 werden tot de beroepsbevolking gerekend alle personen van 14 jaar en ouder, die volgens hun opgave op het tijdstip van de telling beroepsarbeid verrichtten. Ook personen, die door bijzondere omstandigheden, zoals werkloosheid of ziekte e.d., op de teldatum niet in een beroep werkten, doch dit onder normale omstandigheden wel doen, zijn als beroepsbeoefenaren beschouwd, behoudens voor zover sprake was van zieken in verpleeginrichtingen en gevangenen wier verblijf in ziekenhuizen, gevangenissen e.d. langer dan een jaar heeft geduurd. Scholieren oefenen geen beroep uit; jeugdige arbeidskrachten, die in een leerlingensysteem een vakopleiding volgen, zijn echter wél tot de beroepsbevolking gerekend. Personen in loondienst en in het gezinsbedrijf medewerkende gezinsleden, die slechts enkele uren per week beroepsarbeid verrichtten, zijn niet in de beroepsbevolking opgenomen, indien het aantal gewerkte uren minder was dan 15 uur per week (voor onderwijzend personeel minder dan 8 uur), het equivalent van eenderde gedeelte van de normale arbeidsduur. Hoewel voor bepaalde onderdelen de omschrijving verschilt, bestaan in wezen geen afwijkingen van betekenis t.o.v. de bij vorige tellingen gebruikte begrippen, zoals bij de Volkstelling van 1947.

De definitie van beroepsbevolking voor de Volkstelling van 1971 luidde als volgt: tot de beroepsbevolking zijn gerekend alle personen van 14 jaar en ouder die op enigerlei wijze voor eigen rekening werkzaam zijn dan wel tegen loon, salaris of een andere vorm van geldelijke beloning werkzaamheden ten behoeve van anderen verrichten en voorts wachtgelders, werklozen en werkzoekenden.

In afwijking van 1960 zijn in 1971 personen die per week gemiddeld minder dan 15 uur in loondienst werkzaam zijn wél tot de beroepsbevolking gerekend. Dit geldt echter niet voor in gezinsbedrijven medewerkende gezinsleden noch voor scholieren en studenten. Indien tot de laatstgenoemde categorieën behorende personen per week gemiddeld minder dan 15 uur werkten zijn zij evenals in 1960 buiten de beroepsbevolking gehouden.

Volgens de definitie van beroepsbevolking 1971 valt deze uiteen in de werkenden en de tijdelijk niet-werkenden. Als werkend zijn, behalve in de bovenstaande definitie genoemde categorieën mede beschouwd:

- personen die gemiddeld minstens 15 uur per week meewerken in het gezinsbedrijf, ook indien zij hiervoor niet worden betaald;
- personen, die in militaire dienst zijn, zowel beroepsmilitairen als zij die als dienstplichtigen op het moment van de telling tijdelijk in militaire dienst zijn;
- scholieren en studenten van 14 jaar en ouder die gemiddeld tenminste 15 uur per week arbeid verrichten tegen geldelijke beloning;
- personen die werken op een sociale werkplaats voor hoofd- of handarbeiders, een centrum voor vakopleiding voor volwassenen en zij die te werk gesteld zijn op aanvullende werken;
- personen in opleiding die tevens loon, salaris of een andere geldelijke vergoeding ontvangen zoals personen in opleiding via het leerlingensysteem, bij de politie, land-, zee- of luchtmacht, leerling-verpleegster e.d., stagiaires en volontairs.

Tot de tijdelijk niet-werkenden zijn gerekend wachtgelders, werklozen en werkzoekenden, waarbij zij aangetekend, dat niet-werkenden die hebben opgegeven te zijn ingeschreven bij een arbeidsbureau altijd zijn inbegrepen,

ook indien zij daadwerkelijk geen werk zoeken of niet meer bemiddeld (kunnen) worden. De personen zonder beroep zijn nader onderscheiden naar de reden(en) waarom zij geen beroep uitoefenen.

Als mogelijkheden waren aangegeven: – werkzaam in eigen huishouden of in dat van ouders; – gepensioneerd; – AOW/AWW-trekker; – rentenier of dergelijke; – scholier of student; – werkloos of werkzoekend; – oefent geen beroep uit om een of andere reden. Als gepensioneerd AOW-trekker enz. zijn mede beschouwd AWW-trekkers, renteniers e.d.

In deze categorie zijn dus begrepen personen met een algemeen ouderdoms-, weduwe-, wezen- of invaliditeitspensioen op grond van vroegere arbeid, lijfrentetrekken en personen met een inkomen uit vermogen, alle categorieën uiteraard slechts voor zover betrokkenen niet behoren tot de beroepsbevolking.

Als scholier of student zijn uitsluitend de (dag)onderwijs volgende begrepen die niet tevens gemiddeld 15 uur per week tegen geldelijke beloning arbeid verrichten.

Onder werkzaam in eigen huishouden enz. zijn voornamelijk begrepen huisvrouwen en thuishelpende dochters zonder beroep. Betaald huishoudelijk personeel is niet inbegrepen.

Onder de overigen zijn hoofdzakelijk begrepen jonge kinderen die nog niet naar school gaan, minder validen die niet kunnen werken enz. en voorts mannen die uitsluitend hebben opgegeven werkzaam te zijn in eigen huishouden.

Personen die hebben opgegeven tot meer dan een der bovenvermelde categorieën te behoren zijn slechts in één van de categorieën ingedeeld en wel in de volgende prioriteitsvolgorde: scholier, gepensioneerd, werkzaam in eigen huishouden, overigen. Van deze volgorde is slechts afgeweken voor gehuwde met hun echtgenoot samenwonende vrouwen met pensioen, die niet als gepensioneerd doch als werkzaam in eigen huishouden zijn ingedeeld.

Leeftijd

De in de tabellen betreffende de totale bevolking gebruikte onderscheiding naar leeftijd berust op de exacte leeftijd van de bevolking, d.w.z. dat bij de bepaling van de leeftijd behalve met het geboortjaar tevens rekening is gehouden met de geboortemaand (geboren in maart 1970 t/m februari 1971 is 0 jaar enz.)

Opleidingsniveau

Tot de nog dagonderwijs volgende behoren personen die:

- geen beroep uitoefenen en scholier of student zijn;
- een beroep uitoefenen waaraan tevens een opleiding buiten het kader van het leerlingenwezen is verbonden (zoals opleiding tot verpleegster aan ziekenhuizen, gezinsverzorgsters, e.d. en bijvoorbeeld de praktijkleerperiode van een mts- of hts-opleiding);
- een beroep uitoefenen en tevens zijn ingeschreven aan een universiteit, hogeschool e.d.

Aan de onderwijs volgende van 12 jaar en ouder is gevraagd naar de opleiding die men volgt. De indeling van de opleidingen ziet er globaal als volgt uit:

lagere school	basis niveau
lavo, vglo	lager niveau
mavo, onderbouw havo/vwo, lager beroepsonderwijs	uitgebreid lager niveau
bovenbouw havo/vwo middelbaar beroepsonderwijs	middelbaar niveau
hoger beroepsonderwijs+ mo-akte, officiersopleiding	semi-hoger niveau
universitair, hogeschool	hoger niveau niet universitair
	hoger niveau universitair.

Aan personen ≥ 14 jaar, die geen dagonderwijs meer volgen is gevraagd naar het onderwijs dat men gevolgd heeft en de diploma's die daarbij zijn behaald. Personen zonder enig diploma van het voortgezet onderwijs zijn

onderscheiden naar personen met uitsluitend lager onderwijs (basis niveau) en personen met enig voortgezet onderwijs (lager niveau). Alle andere personen zijn ingedeeld naar het hoogste door hen behaalde diploma. Bij personen met meer dan één diploma op hetzelfde niveau gaat het beroepsonderwijs vóór het algemeen voortgezet onderwijs. De indeling van diploma's komt in grote trekken overeen met de indeling naar niveau zoals die is gehanteerd bij de nog dagonderwijs volgende.

De aandacht zij erop gevestigd, dat de in 1960 gehanteerde indeling naar het hoogste behaalde onderwijsniveau op verschillende punten afwijkt van die van 1971. Bij de Volkstelling van 1971 is het de opzet geweest een zo volledig mogelijk overzicht te verkrijgen van de «onderwijsbagage» van de Nederlandse bevolking. In de Volkstelling van 1960 zijn overeenkomstige onderwijsgegevens m.b.t. de geen dagonderwijs meer volgende uitsluitend beschikbaar voor de beroepsbevolking.

Bij de vaststelling van het aantal te onderscheiden onderwijsniveaus en de indeling van de opleidingen naar de niveaus is in 1971 als volgt te werk gegaan:

Onvoltooid opleidingen worden over het algemeen steeds één niveau lager gewaardeerd dan de overeenkomstige voltooide opleidingen. Zo wordt bijvoorbeeld een onvoltooid opleiding middelbaar beroepsonderwijs aangemerkt als uitgebreid lager niveau en een voltooide opleiding middelbaar beroepsonderwijs als middelbaar niveau. Op dezelfde wijze geldt, dat onvoltooid opleidingen van het semi-hoger en hoger niveau alle tot het middelbaar niveau worden gerekend daar de vereiste vooropleiding voor deze opleidingen over het algemeen tot dit niveau behoort. Het lager niveau waartoe behalve de voltooide opleiding lavo/vglo slechts onvoltooid opleidingen worden gerekend, is ingevoerd om reeds bij de indeling naar niveaus onderscheid te kunnen maken tussen hen die alleen maar basisonderwijs hebben gevolgd en hen die weliswaar voor het merendeel geen hoger diploma hebben behaald, maar toch meer dan alleen basisonderwijs hebben gevolgd.

Het voltooid hoger beroepsonderwijs en het wetenschappelijk onderwijs: kandidaatsexamen vormen samen het semi-hoger niveau; het voltooid hoger beroepsonderwijs equivalent aan wetenschappelijk onderwijs: doctoraal examen vormt het hoger niveau samen met wetenschappelijk onderwijs: doctoraal examen; elk van deze 4 categorieën opleidingen wordt binnen het niveau echter als een sub-niveau en onafhankelijk van de andere sub-niveaus verder gedifferentieerd; dit o.a. met het oog op de verwerking van de gegevens van de academisch gevormden.

Samenvattend kan worden gesteld, dat de begripsverschillen m.b.t. het onderwijsniveau hierop neerkomen, dat in de Volkstelling 1971 het uitgangspunt is geweest «Qualification» (diplomabezit) i.t.t. 1960 «Attainment» (d.w.z. met inbegrip van onvoltooid opleidingen)

Positie in het bedrijf

Onder positie in het bedrijf wordt bij de Volkstelling 1971 verstaan een driedeling voor personen behorend tot de werkende beroepsbevolking, te weten:

zelfstandigen: personen die als eigenaar, mede-eigenaar, firmant, pachter, zetbaas of dergelijke voor eigen rekening een bedrijf voeren of een beroep uitoefenen.

personen in loondienst: personen die tegen loon, salaris of een andere vorm van geldelijke beloning werkzaamheden t.b.v. anderen verrichten en medewerkende gezinsleden: echtgenotes en ongehuwde thuiswonende kinderen voorzover deze tenminste 15 uur per week, al dan niet tegen betaling in het gezinsbedrijf meewerken.

Sociale groep

Bij de samenstelling naar sociale groep is in de eerste plaats uitgegaan van de positie in het bedrijf. Ten aanzien van de zelfstandigen zijn de wetenschappelijke vrije beroepen als een afzonderlijke categorie onderscheiden.

Alle overige zelfstandigen zijn ingedeeld naar de aard van het bedrijf en/of het aantal personeelsleden in loondienst.

De personen in loondienst zijn op basis van de aard van het beroep of de functie ingedeeld naar employé of arbeider.

Ten aanzien van de employés is, met behulp van gegevens over aard en niveau van de functie het onderwijsniveau en/of de inkomensklasse een verdere differentiatie aangebracht. Daarbij is als inkomen beschouwd: het bruto-arbeidsinkomen uit het hoofdberoep, d.w.z. het loon, salaris of dergelijke zonder aftrek van ingehouden loonbelasting, AOW- en pensioenpremies, zonder aftrek van inhoudingen voor kost en inwoning en zonder bijtelling van kindertoelage of -bijslag, overwerk, neveninkomsten en/of inkomsten van vrouw of kinderen.

De medewerkende gezinsleden zijn ingedeeld naar de aard van het bedrijf waarin zij werkzaam zijn.

Bij het ontbreken van voldoende gegevens zijn personen in loondienst en tijdelijk-niet-werkenden ingedeeld bij de categorie «met beroep, sociale groep onbekend».

Personen zonder beroep zijn ingedeeld naar het hoogst behaalde onderwijsniveau.

Duur van de werkweek

Bij de tweedeling naar volledige/gedeeltelijke werkweek is als volledige werkweek gedefinieerd een werkweek van 25 uur of meer. Daarmee is de gedeeltelijke werkweek gedefinieerd als een werkweek van 1 tot minder dan 25 uur (voor nog dagonderwijs volgenden en medewerkende gezinsleden als een werkweek variërend van 15 tot minder dan 25 uur, omdat bij een werkweek van minder dan 15 uur betrokkenen niet tot de beroepsbevolking zijn gerekend).

De thans aangehouden tijdslijmit van 25 uur wijkt af van die bij de telling van 1960 toen de grens bij 30 uur lag (voor leerkrachten bij 16 uur).

Voornaamste bron van levensonderhoud in 1970

De informatie naar de belangrijkste bron van levensonderhoud had betrekking op het jaar 1970 en staat dus los van de bron van inkomen op het moment van de Volkstelling.

Personen die op de teldatum gepensioneerd waren doch in 1970 nog niet, komen dus voor in de categorie inkomen uit arbeid, personen met beroep die in 1970 nog op een beurs studeerden in de categorie studiebeurs, etc.

Als inkomen uit arbeid is beschouwd: loon, salaris, soldij, provisie, winst uit eigen bedrijf, werkloosheidsuitkering of uitkering volgens de ziekwet.

Als inkomen uit vermogen het totale inkomen uit dividend, interest, verhuur, verpachting, uitkering op grond van een levensverzekering e.d. Als pensioen AOW/AWW, lijfrente: ouderdoms-, weduwen-, wezenpensioen, invaliditeitspensioen, enz.

Onder de sociale uitkering zijn begrepen het inkomen op basis van een uitkering ingevolge de Bijstandswet, de Wet op de arbeidsongeschiktheid (WAO) en andere uitkeringen door gemeente, kerkgenootschap, sociale instellingen, studiebeurzen, renteloze voorschotten, enz. Voorts ook bijdragen door voogdijverenigingen of andere instanties b.v. in het levensonderhoud van buitenshuis geplaatste kinderen, pleegkinderen e.d. Onderhoud door echtgenoot, ouders en verzorgers e.d. omvat tevens alimentaties.

Plaats in het huishouden

De onderscheiding naar plaats in het huishouden is gebaseerd op de onder huishouden gegeven definitie van 1960 en verwijst tevens naar de onder gezin verwerkte definitie (zie pagina 159).

Hoofd van een huishouden is degene die door de leden van het huishouden als zodanig wordt beschouwd. In de praktijk is dat meestal de (voornaamste) kostwinner.

Als echtgenote zijn uitsluitend die vrouwen verantwoord die zijn gehuwd met een hoofd van een huishouden. Zo is dus de echtgenote van een in het huishouden van zijn ouders opgenomen gehuwde zoon of van een in het huishouden van zijn kinderen opgenomen vader verantwoord onder overige leden.

Als eigen zoon en eigen dochter zijn, aansluitend op het voorgaande, uitsluitend verantwoord de ongehuwde kinderen van hoofden van huishoudens en niet de kinderen van eventueel in het huishouden voorkomende tweede en volgende gezinnen.

Tot de personen in INRICHTINGEN en TEHUIZEN zijn uitsluitend gerekend de personen die in groepsverband in inrichtingen woonachtig zijn. Alle in inrichtingen en tehuizen wonende personen die een zelfstandige huishouding voeren in bovengenoemde zin zijn – onafhankelijk van de vraag of zij behoren tot de directie of het personeel, dan wel tot de personen voor wie de inrichting is bestemd – verantwoord onder «personen in huishoudens».

Volgens de definitie van 1960 is als huishouden beschouwd elke groep van twee of meer personen die in huiselijk verkeer met elkaar samenwonen en tezamen een gemeenschappelijke huishouding voeren (gemeenschappelijk hoofdwoonvertrek, tezamen koken en eten, etc.).

Volgens de definitie van 1960 is als alleenstaande aangemerkt elke afzonderlijk levende persoon en voorts hij of zij die wel met anderen in één woonverblijf woont doch een afzonderlijke huishouding voert en met die anderen geen huiselijk verkeer onderhoudt. Is dit laatste wel het geval dan is sprake van een kostganger of commensaal, die niet als alleenstaande is beschouwd doch als lid van het huishouden waarmee hij in huiselijk verkeer samenwoont.

Als gezin is beschouwd elk paar van bijeenwonende echtelieden zonder kinderen of met in huiselijk verkeer met hen samenwonende ongehuwde eigen en/of stiefkinderen en voorts elke vader of moeder die met een of meer ongehuwde eigen en/of stiefkinderen in huiselijk verkeer samenwoont.

Eventueel met de ouders samenwonende gehuwde of gehuwd geweest zijnde kinderen zijn, ook indien zij zonder eigen gezinsleden bij de ouders wonen geacht geen deel meer uit te maken van het ouderlijk gezin.

Uit het bovenstaande blijkt, dat de begrippen huishouden (definitie 1960) en gezin elkaar in zoverre dekken, dat zij beide betrekking hebben op groepen van met elkaar in huiselijk verkeer samenwonende personen. Zij verschillen echter doordat bij het huishoudenbegrip de economische binding van het huiselijk verkeer als enige maatstaf geldt, terwijl bij het gezinsbegrip de binding door huwelijk bloedverwantschap (in de eerste graad) en adoptie als criterium is genomen.

Het begrip huishouden is dus ruimer dan het begrip gezin omdat volgens de gegeven omschrijving een huishouden

- behalve uit één gezin ook kan bestaan uit twee (of meer) gezinnen die gemeenschappelijk een huishouding voeren;
- behalve de leden van één of meer gezinnen mede kan omvatten in huiselijk verkeer met hen samenwonende personen (verwanten, huispersoneel en andere niet-verwanten)
- ook kan bestaan uit in huiselijk verkeer met elkaar samenwonende personen, die tezamen geen gezin vormen.

Huishouden

Alleenstaande

Gezin

Plaats in het gezin

Anders dan bij de plaats in het huishouden zijn bij deze onderscheiding de leden van bijvoorbeeld een in het huishouden van zijn ouders opgenomen gezin van een gehuwde zoon in relatie tot elkaar verantwoord en niet in relatie tot het hoofd van het huishouden volgens de definitie 1960.

Ook leden van in groepsverband opgenomen gezinnen (zoals bijvoorbeeld bejaardenechtparen in een inrichting) zijn bij deze onderscheiding in relatie tot elkaar in de cijfers begrepen.

Als gezinshoofd zijn beschouwd in geval van echtparen (met of zonder kinderen) de man en in geval van onvolledige gezinnen respectievelijk de vader of de moeder.

Als echtgenote is verantwoord elke met haar echtgenoot samenwonende gehuwde vrouw.

Als ongehuwd kind is beschouwd elk nimmer gehuwd geweest zijnd kind, dat met vader en/of moeder samenwoont. Geadopteerde kinderen zijn daarbij als eigen kind beschouwd.

Onder de niet in gezinsverband levende personen zijn opgenomen met een gezin samenwonende familieleden, intern huispersoneel, pleegkinderen, kostgangers e.d. en voorts ook alle alleenstaanden benevens in inrichtingen en tehuizen opgenomen personen, voorzover die althans niet met echtgeno(o)t(e) en/of ongehuwde kinderen samenwonen.

Voor wat betreft de burgerlijke staat is uitgegaan van de wettelijke status d.w.z. dat bijvoorbeeld in concubinaat levende personen niet als gehuwden maar naar hun officiële burgerlijke staat zijn ondergebracht.

Burgerlijke staat

Noot

¹ Deze lijst van definities werd samengesteld aan de hand van: de 13e Algemene Volkstelling 1960, deel 10A. 's-Gravenhage, 1967. De 14e Algemene Volkstelling, annex woningtelling, 1971.

Technische Toelichting op de eerste serie tabellen met definitieve uitkomsten per gemeente. Centraal Bureau voor de Statistiek, Hoofd Afdeling Algemene Tellingen, Voorburg, 1974;

Systematische onderwijsindeling, methodologie; Schakelschema onderwijsniveau Volkstelling 1971 naar onderwijsniveau Volkstelling 1960.

C. Beknopte technische toelichting bij de steekproefuitkomsten uit de volkstelling van 28-2-1971

Hoofdafdeling Statistische analyse

Uit het bestand van de Volkstelling 1971 is een steekproef getrokken waarbij de woning met zijn bewoners als eenheid van trekking is gekozen. Dit maakt het mogelijk uitkomsten te geven over personen, over woningen, over relaties tussen personen in eenzelfde woning, en over relaties tussen kenmerken van bewoners en hun woning. Uit de woningen met minder dan tien bewoners is een steekproef van 1 op 10 getrokken, terwijl woningen met tien of meer personen – veelal inrichtingen en tehuizen – alle zijn geteld.

Het steekproefgedeelte omvat ruim 1,2 miljoen personen, en het integrale gedeelte bijna 700 000. In totaal is dit 14³/₄ % van de Nederlandse bevolking ten tijde van de Volkstelling.

Aangezien het hier een steekproef betreft, zijn de gepubliceerde volkstellingsuitkomsten schattingen van de onbekende werkelijke waarden, en zullen in het algemeen een onbekende afwijking bezitten ten opzichte van de werkelijke waarden.

Men kan nu bij iedere schatting grenzen aangeven waarbij het interval tussen deze grenzen met een kans van 95% werkelijke waarde bevat. Dit interval heet het 95%-betrouwbaarheidsinterval. Uit de tabel kan men bij een gegeven uitkomst de grenzen van het 95%-betrouwbaarheidsinterval aflezen. Voor uitkomsten die niet groter zijn dan 2 000 is het verschil tussen de linkergrens en de uitkomst kleiner dan het verschil tussen de rechtergrens en de uitkomst. In de tabel is verder het verschil tussen de rechtergrens en de uitkomst gegeven in procenten van de uitkomst.

Deze procentuele afwijking is kleiner naarmate de geschatte waarde groter is.

Een getallenvoorbeeld ter illustratie. In de tabel vindt men bij de schattingswaarde 500 als linkergrens 370 en als rechtergrens 660. Van alle getallen tussen 370 en 660 is 500 de meest aannemelijke.

Voor de bepaling van de 95%-betrouwbaarheidsintervallen onder meer verondersteld dat personen onafhankelijk van elkaar zijn getrokken. Bij een woningsteekproef is dit niet het geval. Desondanks zal de invloed hiervan in de meeste gevallen te verwaarlozen zijn. Wanneer voor een persoonskenmerk duidelijk niet is voldaan aan de onafhankelijkheidsvoorwaarde, bijv. bij godsdienst, zal het betrouwbaarheidsinterval breder zijn dan uit de tabel blijkt, hetgeen betekent dat het verschil tussen de schatting (= gepubliceerde uitkomst) en de werkelijke waarde groter zal zijn.

Een uitvoerige behandeling vindt men in een bij het C.B.S. te verkrijgen uitgebreide technische toelichting bij de Volkstelling 1971. Hierin kan men o.a. ook lezen dat volkstellingsuitkomsten die betrekking hebben op provincies, gemeenten of andere geografische gebieden daarentegen een iets smaller betrouwbaarheidsinterval kunnen hebben dan uit de tabel blijkt. Voor het merendeel der lezers zal de in deze beknopte toelichting verschaft informatie toereikend zijn.

Tabel

Aantallen volgens steekproef na ophoging met 95%-betrouwbaarheidsintervallen

Opgehoogd aantal	Linkergrens	Rechtergrens	Procentuele afwijking
0	0	35	-
100	50	185	85
200	120	310	55
300	200	430	43,3
400	285	545	36,3
500	370	660	32,0
600	460	770	28,3
700	545	885	26,4
800	635	995	24,4
900	725	1 105	22,8
1 000	815	1 215	21,5
1 500	1 270	1 760	17,3
2 000	1 730	2 295	14,8
3 000	2 640	3 360	12,0
4 000	3 590	4 410	10,3
5 000	4 540	5 460	9,2
6 000	5 500	6 500	8,3
7 000	6 460	7 540	7,7
8 000	7 425	8 575	7,2
9 000	8 390	9 610	6,8
10 000	9 360	10 640	6,4
15 000	14 220	15 780	5,2
20 000	19 105	20 895	4,5
30 000	28 905	31 095	3,7
40 000	38 745	41 255	3,1
50 000	48 595	51 405	2,8
60 000	58 465	61 535	2,6
70 000	68 345	71 655	2,4
80 000	78 235	81 765	2,2
90 000	88 130	91 870	2,1
100 000	98 030	101 970	2,0
200 000	197 230	202 770	1,4
300 000	296 630	303 370	1,1
400 000	396 120	403 880	1,0
500 000	495 690	504 310	0,86
600 000	595 300	604 700	0,78
700 000	694 940	705 060	0,72
800 000	794 620	805 380	0,67
900 000	894 320	905 680	0,63
1 000 000	994 040	1 005 960	0,60
1 500 000	1 492 870	1 507 130	0,48
2 000 000	1 991 960	2 008 040	0,40
2 500 000	2 491 230	2 508 770	0,35
3 000 000	2 990 640	3 009 360	0,31
3 500 000	3 490 160	3 509 850	0,28
4 000 000	3 989 770	4 010 230	0,26
4 500 000	4 489 470	4 510 530	0,23
5 000 000	4 989 250	5 010 750	0,22
5 500 000	5 489 090	5 510 910	0,20
6 000 000	5 989 000	6 011 000	0,18

Geraadpleegde literatuur

- Ancona, H.d'
Ancona, H.d' De rol van de vrouw in Nederland anno 1974. Amsterdam, 1974
Vrouwenemancipatie; een onderzoeksterrein. In: Sociologische Gids, 1975, no. 4.
- Arkel-Merens, D. van, e.a. De vrouw kruipt waar ze niet gaan kan. Leiden, 1970.
- Balner, H. De bevoorrechte vrouw. In: Intermediair, 1970, nr. 5.
- Bancroft, G. The american labor force: its growth and changing composition. New York, 1958.
- Bijsterveldt, Q.M. van Een sociale voorziening en haar cliënten. Tilburg, 1975.
- Bijsterveldt, Q.M. van en J.A.M.M. Janssens Bijstandsverlening aan vrouwelijke gezinshoofden. Tilburg, 1974.
- Blonk, A., J.P. Kruyt m.m.v. E.W. Hofstee De besteding van de vrije tijd door de Nederlandse arbeiders. Amsterdam, 1936.
- Blood, R.O. en D.M. Wolfe Husbands and Wives. The dynamics of married living. New York, 1960.
- Boelmans-Kleinjan, A.C. De werkende vrouw in Nederland. In: Intermediair, 1976, nr. 20.
- Boelmans-Kleinjan, A.C. en M. Beuckens-Vries Beroepsarbeid door vrouwen. Amsterdam, 1974.
- Bowen, W.G. en T.A. Finegan The economics of labor force participation. Princeton, New Jersey, 1969
- Centraal Bureau voor de Statistiek 12e Algemene Volkstelling annex woningtelling, 31 mei 1947, deel 2. Beroepstelling. Utrecht, 1952.
- Centraal Bureau voor de Statistiek 13e Algemene Volkstelling, 31 mei 1960. Aanvullende tabellen, deel 1.
- Centraal Bureau voor de Statistiek 13e Algemene Volkstelling, 31 mei 1960, deel 10A. Beroepsbevolking, Algemene Inleiding. 's-Gravenhage, 1967.
- Centraal Bureau voor de Statistiek 13e Algemene Volkstelling, 31 mei 1960, deel 10B. 's-Gravenhage, 1967.
- Centraal Bureau voor de Statistiek 14e Algemene Volkstelling, 31 mei 1960, deel 10C. 's-Gravenhage, 1967.
- Centraal Bureau voor de Statistiek 14e Algemene Volkstelling, annex woningtelling, 28 februari 1971. Technische Toelichting op de eerste serie tabellen met definitieve uitkomsten per gemeente. Hoofd Afdeling Algemene Tellingen. Voorburg, 1976.
- Centraal Bureau voor de Statistiek 14e Algemene Volkstelling annex woningtelling, 28 februari 1971. Waarom een Volkstelling? Voorburg, 1971.
- Centraal Bureau voor de Statistiek 14e Algemene Volkstelling, annex woningtelling, 28 februari 1971. Kern-tabellenprogramma.
- Centraal Bureau voor de Statistiek De toekomstige Nederlandse Bevolkingsontwikkeling na 1972. 's-Gravenhage, 1973.
- Centraal Bureau voor de Statistiek Landbouwtelling 1970.
- Centraal Bureau voor de Statistiek Landbouwtelling 1975.
- Centraal Bureau voor de Statistiek Statistisch Zakboek 1971 en 1976.
- Centraal Bureau voor de Statistiek Schakelschema onderwijsniveaus Volkstelling 1971 naar onderwijsniveau Volkstelling 1960.
- Centraal Bureau voor de Statistiek Systematisch onderwijsindeling, methodologie. Hoofdafdeling Onderwijsstatistieken.
- Centraal Bureau voor de Statistiek Inkomensstatistieken 1964, 1967 en 1970.
- Chester, R. (ed) Divorce in Europe (part 1), ongedateerd.
- Clason, C.E. Beroepsarbeid door gehuwde vrouwen. Groningen, 1977.
- Directie voor de Arbeidsvoorziening Arbeidsmarktbeschrijving 1963. 's-Gravenhage, 1964.
- Dahlström, E. The changing roles of men and women. London, 1967.
- De Volkstelling 1970. Aanpassingsdesiderata van het sociaalwetenschappelijk onderzoek. Amsterdam, 1969.
- Deggeller, L. De werkende vrouw in Nederland. Uitgeverij Geïllustreerde Pers N.V., 1972.
- Doorn, J. A. A. van en C. J. Lammers Moderne Sociologie, een systematische inleiding. Utrecht, 1976.

- Doorn-Janssen, M. J. van
Epstein, C.
Gezins sociologische Censusmonografieën 1970
Goede, W. J.
Faber, H., J. Matse en M. A. J. M. Nevejan
Fogarty, M. P., R. Rapoport en R. N. Rapoport
Hallaire, J.
Handel, G. en L. Rainwater
Hill, R.
Hoefnagels, G. P.
Hoffman, L. W.
Hogenboom-Kesler, B.
Hofstee, E. W.
Hoog, C. de
Instituut voor Psychologisch Markt- en Motievenonderzoek
Instituut voor Toegepaste Sociologie
Interdepartementale Werkgroep Onvolledige Gezinnen
Jong, J. R. de, C. J. H. Intven en P. Visser
Keijser, J. A. M. P.
Knulst, W. P.
Komarovskiy, M.
Kool, C. m.m.v. A. C. Boelmans-Kleinjan
Meyer, J. L.
Middendorp, C. P.
Middendorp, C. P.
Ministerie van landbouw en visserij
Ministerie van Sociale Zaken
Ministerie van Sociale Zaken
Mustert, G. R.
Niphuis-Nell, M.
Nye, F. I.
- Project gezin en familie, eindrapport B: De betekenis als hulppotentieel. Utrecht, 1972.
Woman's Place; options and limits in professional careers. Berkeley, Los Angeles en London, 1971.
Definitieve subsidie-aanvraag, Amsterdam, 1969.
After divorce. Glencoe, Illinois, 1956.
Na bestaan; over de psychohygiëne van de rouw. Nijkerk, 1970.
Sex, career and family. London, 1971.
Part-time employment, its extent and its problems. OECD, Paris, 1968.
Persistence and change in working class life style. In: *Sociology and Social Research*, Vol. 48 (1963/1964).
Social stresses on the family. In: M.B. Sussman, *Sourcebook in marriage and the family*. Boston, 1968.
(niet) Trouwen en (niet) Scheiden. Rotterdam, 1976.
The decision to work. In: F. I. Nye en L. W. Hoffman. *The employed mother in America*. Chicago, 1963.
De huishouding van 33 full-time buitenshuis werkende gehuwde huisvrouwen (scriptie). Wageningen, 1968.
De ontwikkeling van de studie in de huishoudkunde en de persoon van prof. drs. C. W. Visser. Uitgave Vereniging voor Huishoudwetenschappen, Alphen a/d Rijn, 1978.
Huishouden, huwelijk en gezin. Amsterdam, 1976.
Arbeid buitenshuis door vrouwen met gezinsverantwoordelijkheid. Rotterdam, 1964.
De ongehuwde vrouw; onderzoek naar de levensomstandigheden van de ongehuwde vrouwen van 40-65 jaar. Nijmegen, 1970.
Rapport betreffende de financiële positie van de gescheiden vrouwen en haar gezinnen. 's-Gravenhage, 1972.
Beter ten halve gewerkt? Leiden, 1974.
Alimentatie na scheiding. In: *Nederlands Juristenblad*, 12 januari 1974.
Een week tijd. Sociaal en Cultureel Planbureau. 's-Gravenhage, 1977.
Blue-collar marriage. New York, 1967.
Arbeidsmarktparticipatie (gehuwde) vrouwen. Rapport nr. 18, Staatscommissie Bevolkingsvraagstuk. 's-Gravenhage, 1975.
Sociale Atlas van de vrouw. Sociaal en Cultureel Planbureau, Rijswijk, 1977.
Culturele veranderingen in Nederland, 1965-1970. In: *Intermediair*, 1974, nr. 11.
Verdere culturele veranderingen in Nederland, de periode 1970-1974. In: *Intermediair*, 1975, nr. 19.
Landbouwverkenningen. 's-Gravenhage, 1977.
De ongehuwde vrouw. Onderzoek naar de levensomstandigheden van de ongehuwde vrouwen van 40-65 jaar. Samenvatting. Verslagen en rapporten 1971-1. 's-Gravenhage, 1971.
Advies inzake maatregelen ter verbetering levensomstandigheden van oudere ongehuwde vrouwen. Verslagen en rapporten, 1973-1. 's-Gravenhage, 1973.
Arbeid van nu tot 2.000. Nota t.b.v. de commissie Algemene Toekomstverkenning van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid. 's-Gravenhage, 1977.
De gezinsfasen. Amsterdam, 1974.
Adjustment of the mother: summary and a frame of reference. In: F. I. Nye en L. W. Hoffman, *The employed mother in America*. Chicago, 1963.

Oakley, A.
Oakley, A.
Oppenheimer, V. K.

Peters, M.
Pieters-de Roon, M.
Priemus, H.

Rapoport, R. N. en R. Rapoport
Schoonenboom I. J. en H. M. in 't Veld-Langeveld
Sociaal-Economische Raad

Sociaal-Economische Raad
Sociaal en Cultureel Rapport 1974
Sociaal en Cultureel Rapport 1976
Sociale Maandstatistiek april 1975
Sociale Maandstatistiek mei 1977
Sociale Maandstatistiek mei 1978
Staatscommissie Bevolkingsvraagstuk
Sullerot, E.

Sweet, J. A.

Tweede Kamer, zitting 1974-1975.
nr. 11 860, nr. 3.

Veld-Langeveld, H. M. in 't

Visser, C. W.
Willems, P. J. en J. F. J. Janmaat
Zuidberg, A. C. L. (ed).

The Sociology of housework. London, 1974.
Housewife. London, 1974.
The interaction of demand and supply and its effect on the female labour force in the United States. In: *Population Studies*, Vol. XXI (1967), no. 3.
Vrouwen let op uw zaak. In: *Intermediair* 1978, nr. 5.
De tijdsbesteding van de huisvrouw. Wageningen, 1961.
De vergeten huishoudelijke sector. Inleiding, gehouden op de studiedag 'De huishouding, gezien vanuit overheid, wetenschap en samenleving' van de Vereniging voor Huishoudwetenschappen, Wageningen, 1978.
The dual career family. In: *Human Relations*, vol. 22 (1969), no. 1.

De emancipatie van de vrouw. 's-Gravenhage, 1976.
Advies inzake de inschakeling van de gehuwde vrouw in het arbeidsproces. 's-Gravenhage, 13 februari 1973, no. 2.
Advies over de arbeid van vrouwen in Nederland. 's-Gravenhage, 1966.

Bevolking en Welzijn in Nederland. 's-Gravenhage 1977.
De vrouwenarbeid en de daarmee verbonden problematiek in de lid-staten van de Europese Gemeenschap. Rapport van de Commissie van de Europese Gemeenschappen. Brussel, 1972.
Family Composition and the Labor Force Activity of American Wives. In: *Demography*, vol. 7, May 1970, nr. 2.

Rapport betreffende de financiële positie van de gescheiden vrouwen en haar gezinnen.
Vrouw-beroep-maatschappij; analyse van een vertraagde emancipatie. Utrecht, 1969.
Werk dat geen naam heeft. Wageningen, 1969.
Het bedrijf en de werkende gehuwde vrouw. Nijmegen, 1968.
Huishoudkunde in Nederland. Miscellaneous Papers 16. Wageningen, 1978.